

**КРЕМЕНЕЦЬКА ОБЛАСНА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА
АКАДЕМІЯ ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ISSN 2411–2607

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Збірник наукових праць

Випуск 16

Кременець – 2019

ББК 74.58 + 88
УДК 371.84

Актуальні проблеми гуманітарної освіти : збірник наукових праць. Випуск 16. / за заг. ред. А. М. Ломаковича, В. Є. Бенери. Кременець : ВЦ КОГПА ім. Тараса Шевченка, 2019. 114 с.

Збірник зареєстровано Міністерством юстиції України, свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія КВ №13911– 2884Р від 11.04.2008 р.

Збірнику надано Міжнародний стандартний номер періодичного видання ISSN 2411-2607.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Бенера Валентина Єфремівна – професор, доктор педагогічних наук
Безносюк Олександр Олексійович – професор, кандидат педагогічних наук
Василюк Василь Миколайович – професор, доктор медичних наук
Дем'янчук Олександр Никанорович – професор, доктор педагогічних наук
Довгань Олена Михайлівна – професор, кандидат біологічних наук
Ільєнко Микола Микитович – професор, доктор біологічних наук
Ломакович Афанасій Миколайович – професор, заслужений працівник народної освіти України
Пашечко Михайло Іванович – професор, доктор технічних наук
Скакальська Ірина Богданівна – доцент, доктор історичних наук
Стронський Генріх Йосипович – професор, доктор історичних наук
Яремко Богдан Іванович – професор, кандидат мистецтвознавства

У збірнику розглядаються теоретико-методологічні засади становлення та розвитку освіти, особистісно орієнтованого підходу в системі безперервної освіти, особистісно орієнтоване навчання в умовах реалізації нових освітніх програм, особистісно-професійна позиція педагога в новій парадигмі виховання тощо.

Для вчителів, викладачів, наукових працівників і студентів.

Рекомендовано до друку Вченою радою Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка (протокол № 9 від 12.04.2019 р.)

Сайт навчального закладу: www.kogpa.edu.te.ua
Веб-сторінка видання розміщена у розділі “Видавнича діяльність”.

© ВЦ КОГПА ім. Тараса Шевченка
©Автори статей, 2019

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

УДК 373.5

Олександр Безносюк

СЬОГОДЕННЯ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано стан середньої освіти на сьогодні та зміни які відбулися в Україні протягом двадцяти восьми років. Погіршення демографічної ситуації, скорочення народжуваності призвело до зниження конкуренції на ринку освітніх послуг та одночасному скороченню інфраструктури дошкільної та середньої освіти. Багато проблем вирішить закінчення війни на сході України. Підняття економіки країни, створення нових підприємств та створення робочих місць, подолання корупції, повернення вчених та бізнесу в Україну. Вже сьогодні для покращення освіти на селі створений напрям-опорні школи.

Ключові слова: середня освіта, демографічна ситуація, сучасна держава, економіка країни.

The article analyzes the state of secondary education to date and the changes that took place in Ukraine during twenty eight years. The deterioration of the demographic situation, the decline in fertility, has led to a decline in competition in the market for educational services and a simultaneous reduction in the infrastructure of pre-school and secondary education. Many problems will solve the end of the war in eastern Ukraine. Raising the country's economy, creating new businesses and creating jobs, overcoming corruption, returning scientists and businesses to Ukraine. Already today, directional schools have been created to improve education in the countryside.

Key words: secondary education, demographic situation, modern state, economy of the country.

Освіта є одним з головних чинників економічного зростання та розвитку країни. Знання, навички та досвід, що отримують учні та студенти під час навчання мають за мету стати головним капіталом та ресурсом економіки. Сучасна система освіти зазнає певних змін – реформуванню підлягає система дошкільної, середньої освіти, змінюються стандарти надання вищої освіти, правила та умови функціонування закладів освіти тощо. Погіршення демографічної ситуації, скорочення народжуваності призвело до зниження конкуренції на ринку освітніх послуг та одночасному скороченню інфраструктури дошкільної та середньої освіти. Ринок праці характеризується диспропорціями між попитом на певних спеціалістів та пропозицією ринку освітніх послуг, що веде до незатребуваності фахівців. Вирішення зазначених проблем обумовлює актуальність дослідження стану, ефективності освіти за всіма її ступенями. Вивченню проблем формування та розвитку сучасної системи освіти присвячена достатня кількість праць вітчизняних та зарубіжних учених.

Аналіз діючої системи освіти наведено у працях Л. Козарезенко [1], Т. Шестаковської [2]. Аспекти інформаційного та методологічного забезпечення статистичного вивчення середньої освіти розглядаються у працях С. Герасименка [3], І. Калачової [4], О. Осауленка [5], І. Панасенко [6], І. Трубавіна [7].

Забезпечення доступної та якісної шкільної освіти належить до головних функцій сучасної держави. Інвестиції у середню освіту – це інвестиції в людський капітал країни, який стає особливо важливим тепер, коли економічне зростання дедалі більше залежить від високих технологій та навичок, що дозволяють працювати з цими

технологіями. Однак на практиці державі важко раціонально спланувати розподіл коштів на середню освіту і при цьому гарантувати високу віддачу від інвестицій.

Після здобуття Україною незалежності у 1991 р. мережа середніх шкіл деяких час продовжувала зростати, незважаючи на економічну кризу. На початку 1990–1991 навчального року (н.р.) в Україні було 21825 шкіл, тоді як у 1995–1996 вже 22 255 (Рис. 1). Кількість учнів теж дещо виросла, з 7 мільйонів 131 тисяч до 7 мільйонів 142 тисяч (Рис. 3), поки у перший клас продовжували йти діти, народжені у 80-і роки. До початку 2000-х років ситуація змінилась: дітей стало менше і школи почали закривати швидшими темпами, ніж відкривати нові. У 2000-2001 н.р. було вже 22 210 шкіл (Рис. 1) та 6 мільйонів 764 тисячі учнів (Рис.3). Протягом наступних 13 років кількість учнів скоротилась на 37.8% до 4 мільйонів 204 тисяч (Рис.3.), тоді як шкіл стало менше на 13.1% і їх кількість становила 19294 на початку 2013–2014 н.р.(Рис. 1) Учителів за цей самий період стало менше тільки на 11,8%(Рис.4.) [8].

Очевидно, що таким чином кількість учнів в розрахунку на одну школу постійно скорочувалась. У 1990–1991 н.р. у школі вчилось у середньому 327 учнів. Станом на 2013–2014 н.р. їх було вже 213. Аналогічно скоротилась середня кількість учнів на вчителя – із 13.28 до 8.27 (Рис. 4.), падіння більш ніж на третину. Середній розмір класу у 2013–2014 н.р. становив 18.8 учнів.

Так, аналітики з'ясували, що, починаючи з 1991 року по всій країні припинили роботу близько 5 тисяч середніх загальноосвітніх навчальних закладів. Особливо активно закриття шкіл відбувається в останні роки. Так, у 2013–2014 навчальному році були призупинена робота 276 шкіл, у 2014–2015 – 214, у 2015–2016 – 234, протягом минулого навчального року – ще 241. З відкриттям нових закладів усе, на жаль, не настільки жваво: відомо, що у 2012–2013 році в експлуатацію прийняли 15 шкіл (це на всю країну!), у 2013–2014 – 9, 2014–2015 – 5, наступного року – 4 і минулоріч – лише 1(Рис. 2) [8].

Рис. 1. Чисельність середніх загальноосвітніх шкіл

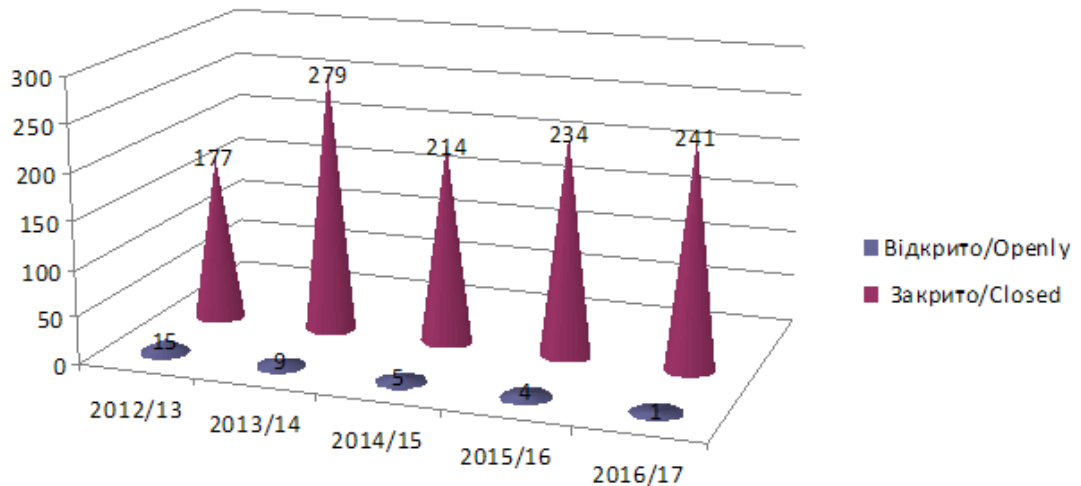

Рис. 2. Кількість загальноосвітніх шкіл

Зменшилася й кількість учителів: якщо в 1991–1992 році їх нараховувалося 543 тис, то нині – 438 тис (Рис. 4). Втім, кількість учнів і середнє навантаження на одного вчителя також стали меншими. Зокрема, якщо в 1991–1992 начальному році на одного педагога припадало 15 школярів, то нині – лише 8. Непропорційність скорочення кількості вчителів і учнів видно і з таких цифр: у порівнянні з 1991-1992 роком у 2016-2017 році в школи пішли вдвічі менше дітей. Тоді в країні нараховувалося 7,102 млн. школярів, а станом на 1 вересня 2016 року – лише 3,846 млн. [8].

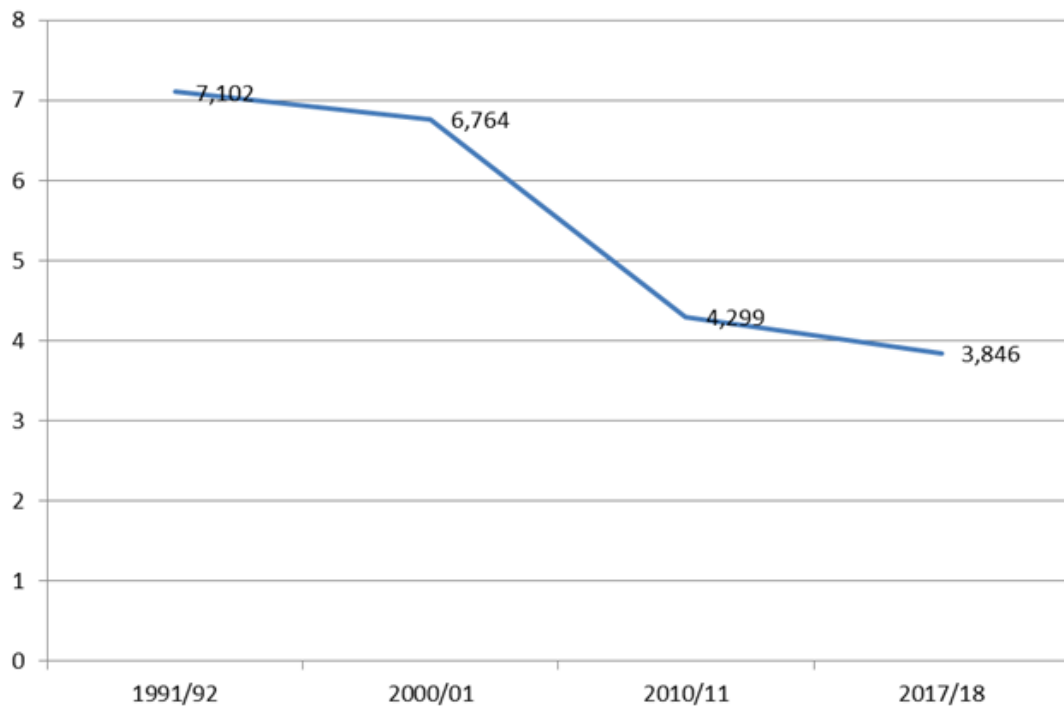

Рис. 3. Кількість учнів (млн. осіб)

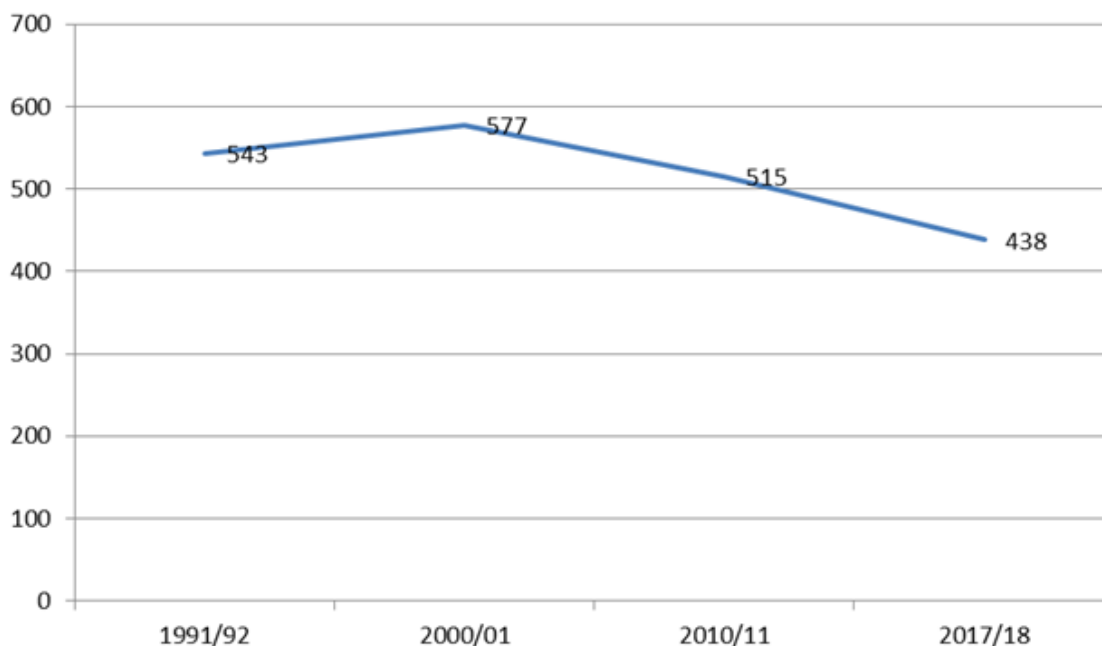

Рис. 4. Кількість вчителів (тис. осіб)

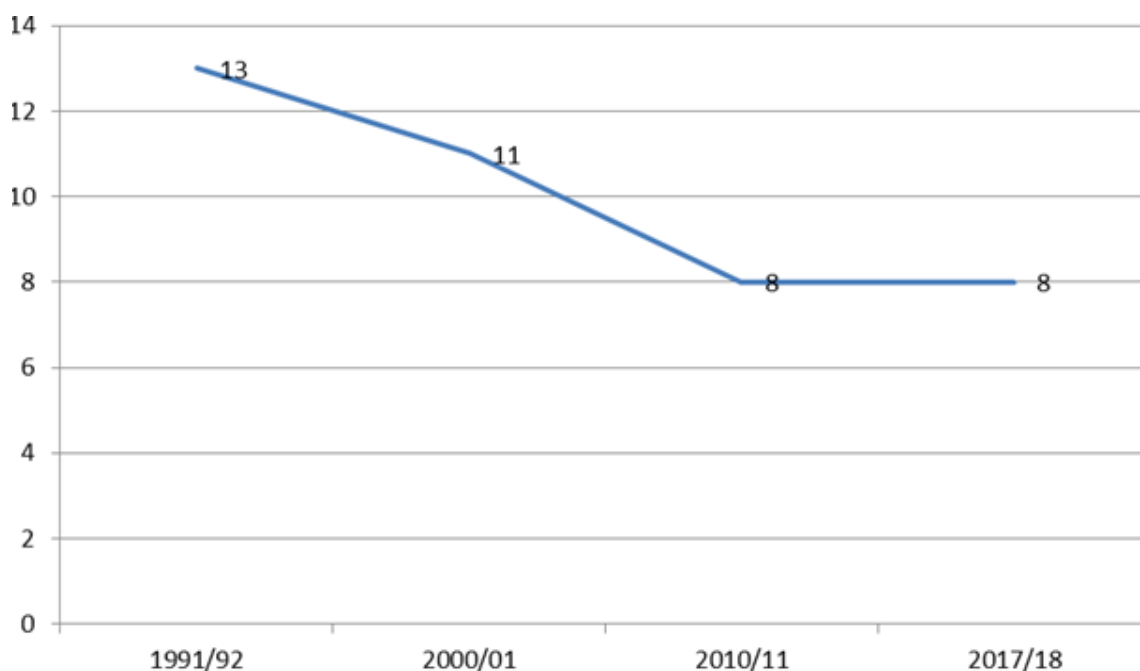

Рис. 5. Середня кількість учнів на 1 вчителя

Цікава ще й така статистика. В останні роки відсоток охоплення дітей середньою освітою зменшується. Падіння ледь помітне, але воно є. Якщо у 2010–2011 навчальному році в молодшій школі навчалися 95,2% дітей відповідного віку, то минулого року цей показник складав лише 83,9%. Охоплення у 5-9 класах на початку десятиліття становило 94,6%, тепер – 94,3%. Продовжували навчання у старшій школі у 2010–2011 році 44,8% підлітків, минулого року – 43,8% (Рис. 6) [8].

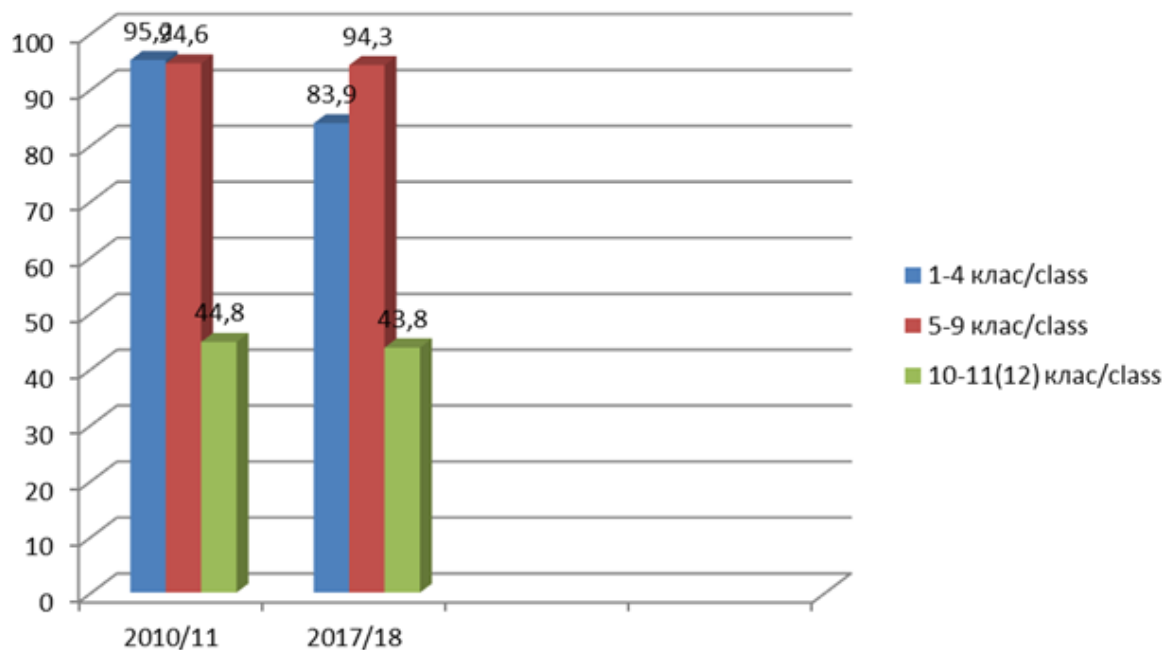

Рис. 6. Охоплення дітей середньою освітою (%)

Причини.

1. Зовнішня міграція – протягом всього періоду існування України, виїхало більше 10 млн. чоловік і відповідно дітей багато народилось вже за кордоном(працюючи завідувачем кафедри зафіксував такі дані: протягом 25 років тільки випусників кібернетики та мехмату Київського національного університету в країни Європи та Північної Америки виїхало більше 5 тисяч випусників.

2. Внутрішня міграція:

а) переміщення населення з малих населених пунктів в великі.

Розглянуто не простого поділ на «місто» і «село», а поділ на 5 типів населених пунктів: 1 – село; 2 – селище міського типу або маленьке місто (населенням до 20 тис.); 3 – середні міста (20-100 тис.); 4 – великі міста (100-500 тис.); 5 – дуже великі міста (понад 500 тис.) [7].

Основна закономірність, яку можна простежити в даних, полягає в тому, що сільські школи – малі, з напівпорожніми класами та маленьким співвідношенням учнів до вчителів; і що більшим є населений пункт, то більшими, зазвичай, стають школи, класи та пропорції учнів щодо вчителів. Сільська школа в середньому має 105 учнів, 11,3 учнів на клас та 5 учнів на вчителя. У середніх містах (3 тип) показники становлять 418 учнів, 23 учні на клас та 10,1 учнів на вчителя; у дуже великих містах – 502 учні на школу, 25,9 на клас та 11,6 на вчителя (Рис. 7, Рис. 8) [7].

Переповнені класи, визначені як такі, в яких навчається більше 27 учнів, – рідкість у сільських школах. Лише близько 1% сільських класів переповнені. У середніх містах таких класів уже 31%, а у великих – майже дві третини.

Статистика подає інформацію про кількість дітей, які потребують транспортування до школи (за програмою «Шкільний автобус» чи іншими способами). У селах таких дітей очікувано більше, оскільки чимало дрібних сіл мають тільки початкові школи, або ж тамтешні школи вже закрито, або це віддалений хутір, де школи ніколи не було. 15,5% сільських школярів потребують транспортування до школи, порівняно з 9% у селищах і малих містечках та 2-4% у більших населених пунктах.

Брак досвіду та освіти доповнюється вищим навантаженням. 15% сільських учителів читають більш ніж 3 предмети, порівняно з 8% у малих містах та 5% у середніх і великих. Імовірно, у селі просто важче знайти спеціаліста на кожному

дисципліну, тому доводиться викладати декілька наук одночасно. Навряд чи це сприяє більш якісному викладанню (Рис. 9) [7].

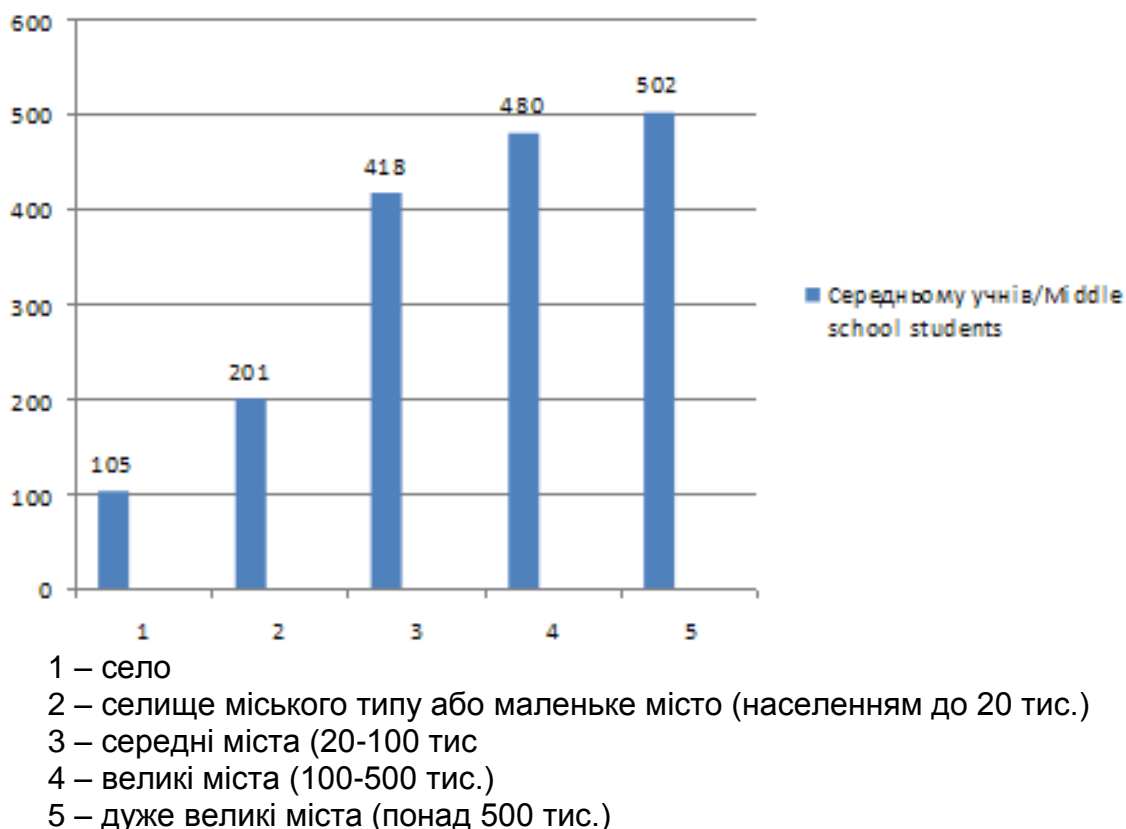

Рис. 7. Школи (в середньому кількість учнів)

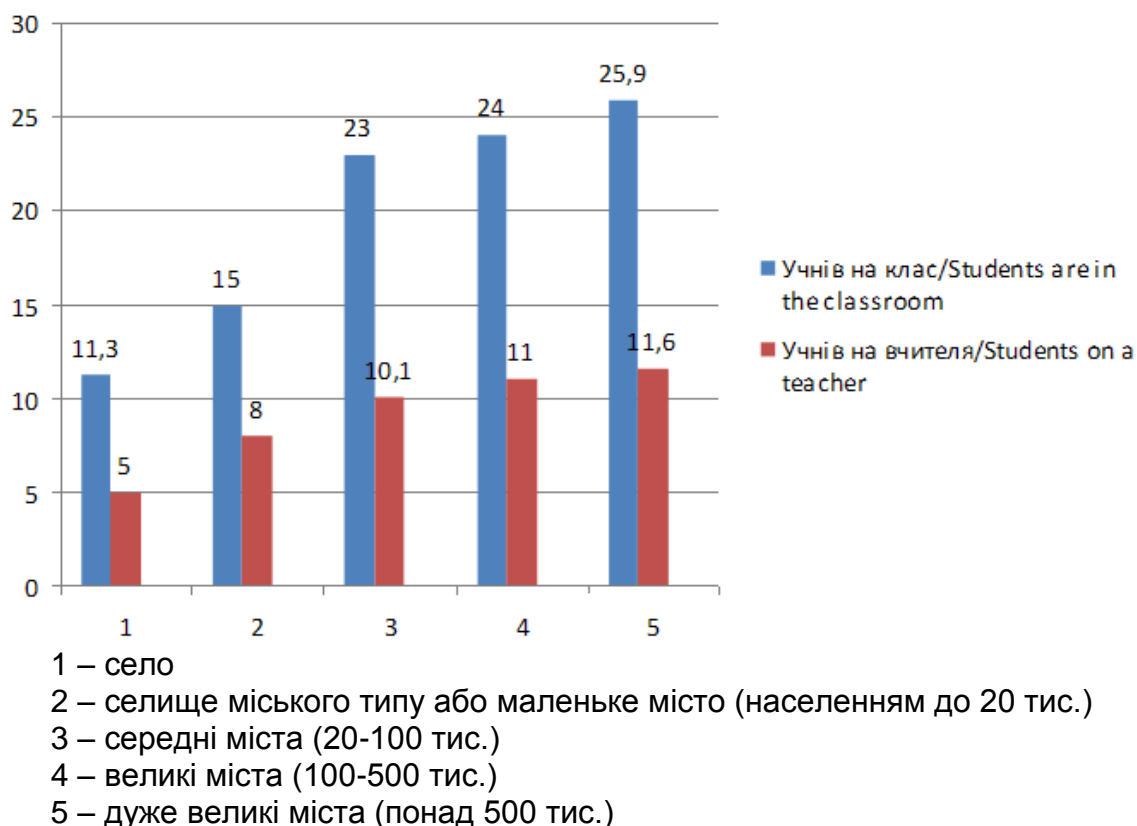

Рис. 8. Школи (в середньому кількість учнів на клас та вчителя)

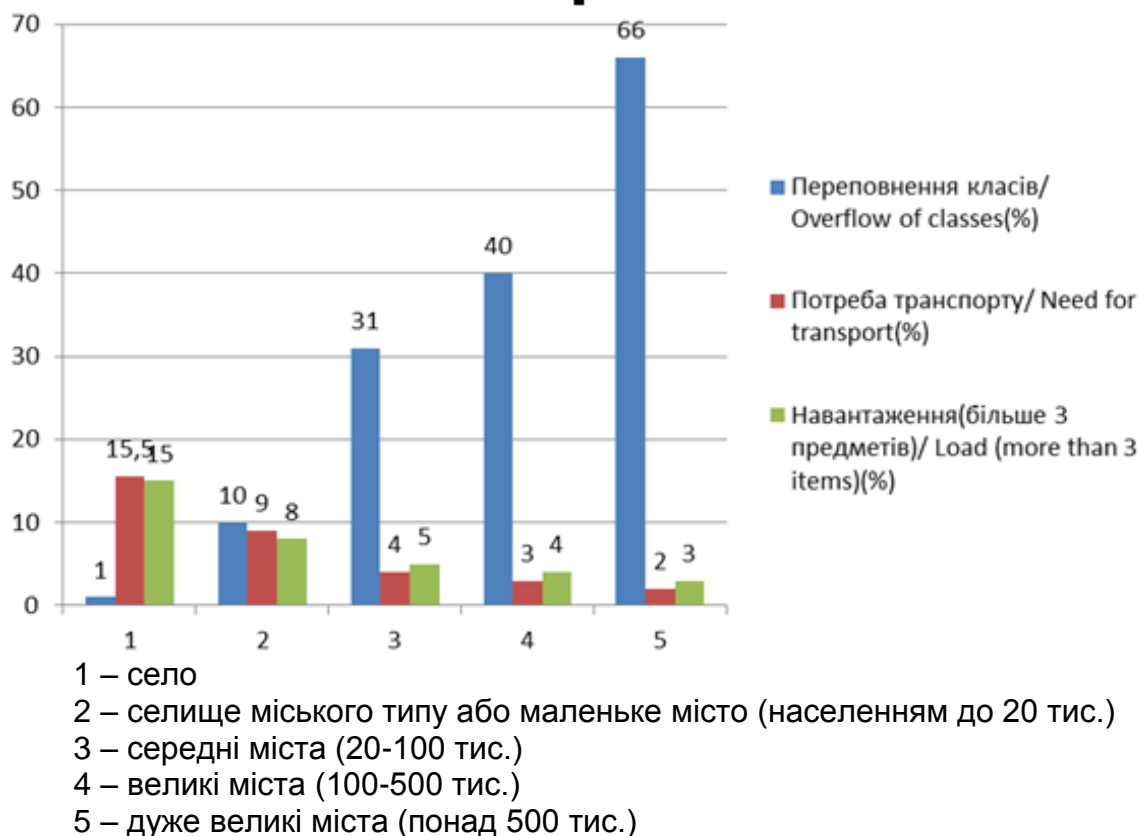

Рис. 9. Школи (статистика)

3. Події під час конфлікту на Сході України спричинили появу нової категорії населення – внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

Внутрішньо переміщена особа (згідно з чинним законодавством) є громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув свою місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсякденних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру[7].

За даними ЮНІСЕФ, у лютому 2017 р. було офіційно зареєстровано 1 626 137 внутрішньо переміщених осіб, в тому числі 225 866 дітей.

Адаптація внутрішньо переміщених дітей до нової школи є однією з найважливіших складових адаптації родини за місцем переселення. Допомогти дитині інтегруватися в новий колектив, включити її в освітній процес, зменшити рівень стресу, не виділяти з-поміж інших учнів як «жертву», мотивувати вчитися – це частина роботи, яку мають виконати вчителі. Успішність цієї роботи починається з того, як дитина представлена в новому колективі. Спроба педагога підкреслити складний досвід, що пережила дитина в зоні конфлікту, може стати причиною несприйняття новачка класом або призвести до зайвої героїзації його минулого. Безумовно, вчителі й однолітки мають дещо знати про нового учня, та в школі насамперед слід зосередитися на включенні дитини до навчального процесу.

Важливим аспектом допомоги з питання інтеграції є залучення батьків до навчально-виховного процесу. У навчальних закладах рекомендується проводити заходи з вивчення історії та культури держави, її різних регіонів, де можуть розглядатися питання культурної та релігійної різноманітності. Педагогам, які працюють з такою категорією дітей та членами їх родин, необхідно надавати науково-методичну та психологічну допомогу. Це можуть бути питання задоволення навчальних потреб учнів-переселенців, очікування вчителів щодо роботи з такою

категорією учнів, педагогічні стратегії з розв'язання проблем дітей, які є переміщеними особами[7].

Багато проблем вирішить закінчення війни на сході України. Підняття економіки країни, створення нових підприємств та створення робочих місць, подолання корупції, повернення вчених та бізнесу в Україну. Вже сьогодні для покращення освіти на селі створений напрям-опорні школи. Про розвиток опорних шкіл. У зв'язку із цим повідомляємо: наразі в країні працюють 338 таких шкіл. Найбільше – в Кіровоградській області – 53. 37 опорних школи функціонують у Львівській області, 30 – у Житомирській, 29 – у Київській. 22 опорних середніх навчальних заклади функціонують на Волині, 20 – на Полтавщині, по 18 – у Дніпропетровській і Харківській областях. Решта регіонів помітно відстають за цим показником. На Закарпатті ж станом на серпень 2017 року ще немає жодної опорної школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козарезенко Л. В. Соціально-економічна нормаль як індикатор внутрішньої ефективності освітньої сфери України. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 7. С. 58–62.

2. Шестаковська Т. Л. Методика оцінки ефективності функціонування закладів загальної середньої освіти. *Ефективна економіка* : Електронне наукове фахове видання. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2050>

3. Герасименко С. С. _ Герасименко В. С. Статистика якості вищої освіти в Україні: до постановки проблеми- Статистика України. 2014. № 3 (66). С. 26–30.

4. Калачова И. В. Использование административных данных в социальной статистике. URL : http://www.insee.fr/en/insee-statistique-publique/colloques/ussa/pdf/kalachova_doc_ru.pdf

5. Осауленко О. Г. Національна статистична система: стратегічне планування, методологія та організація : монографія. Київ : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2008. 415 с.

6. Панасенко І. В. Інтегральна оцінка стану середньої освіти в Україні. Статистика України. 2016. № 2. С. 664–670.

7. Трубавіна І. М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа соціально-педагогічної роботи з ними. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. URL : file:///D:/Users/Sony2/Downloads/pednauk_2015_8_53.pdf.

8. Звіт про ситуацію в Україні №55 / ЮНІСЕФ. 2017. URL : https://www.unicef.org/ukraine/ukr/children_26268.html

УДК 316.6

Марія Боднар

ДОСЯГНЕННЯ ЖИТТЄВОГО УСПІХУ ЯК ШЛЯХ ДО САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті розкривається сутність поняття «життєвий успіх», досліджується вплив особистісних рис на можливості досягнення життєвого успіху, розкривається розуміння феномену успіху студентською молоддю, з'ясовується взаємозалежність успіху та самоактуалізації особистості.

Ключові слова: успіх, життєвий успіх, самоактуалізація, особистісні риси, студентська молодь.

The article reveals the essence of the notion "life success", explores the influence of personality traits on the opportunities of achieving life's success, reveals the understanding of the phenomenon of success by student youth, explains the interdependence of success and self-actualization of the individual.

Key words: success, life success, self-actualization, personality traits, student youth.

Кожна особистість, прагнучи до життєвого успіху, розробляє життєвий план, проект, який у майбутньому може бути реалізований у життєвому сценарії чи життєвій програмі. Для самоактуалізованої особистості надзвичайно важливим є досягнення успіху як у житті загалом, так і в професійній діяльності зокрема. Кожна особистість намагається розкрити всі свої потенційні можливості, самореалізуватись у житті, проте результати цих зусиль дуже відрізняються.

Зауважимо, що поняття успішної особистості, життєвого успіху у вітчизняній психології привернуло увагу дослідників цілком недавно. В авторитарному прокомуністичному суспільстві, де переважали конформні моделі поведінки, переважно поцінювався тип особистості «Як усі». На рівні підсвідомого пласту, архетипів тривалий час формувалось неприйняття успішної людини, нівелювалось поняття успіху у житті [5, с. 116].

Проте останнім часом у психологічних дослідженнях ми можемо ознайомитись із низкою напрацювань теоретичного та практичного характеру, які розкривають цінності успіху, культури успіху, успішності, життєвого успіху. Важливо, що феномен успіху оцінюється на сьогодні як важливий фактор не лише для конкретної особистості, а й для соціуму загалом.

У психологічній літературі зустрічаємо різні терміни: життєвий успіх, успіх життя, успішна особистість, життєва успішність [1]. Їхнє змістове наповнення дещо відрізняється, проте загалом мова йде про ступінь реалізації власного життєвого проекту. Ці поняття об'єднує наскрізна магістральна лінія: йдеться про успішне самоздійснення, самоактуалізацію, коли особистість відчуває себе творцем життєвої траєкторії.

Ще А. Адлер свого часу зазначав, що у кожної людини є прагнення до подолання різноманітних комплексів. Щоправда, хтось йде до успіху конструктивним шляхом, а хтось намагається досягти найвищої результативності життя деструктивним способом. Намагання вибудувати оптимальну лінію життєвого шляху, уникнути невдач, не затрачати життєві зусилля на другорядне, зайве, непродуктивне – це життєве кредо чи не кожної особистості. Проте життєві перипетії формують дуже індивідуальні візерунки поступу до успіху кожної особистості.

Зауважимо, що стратегії досягнення життєвого успіху структурує переважно самодостатня особистість, яка має значний пласт життєвого досвіду. При цьому дуже

важливо, щоб перспектива життєвого успіху окреслювалась у вагомих для людини напрямках життєдіяльності.

Думки, судження, підходи до портрету чи профілю успішної особистості у науковій психологічній літературі є досить різноплановими на неоднозначними. Варто відмітити, що життєвий успіх конкретної людини може оцінюватись із двох сторін: як з об'єктивної – людину оцінює навколишнє оточення, соціум, при цьому показники життєдіяльності такої людини можуть бути оцінені вище або нижче середнього рівня досягнень інших; так із суб'єктивної, що виявляється через власну самооцінку значущості життєвого успіху. Суб'єктивний аспект успішності переважно має відповідне емоційне забарвлення досягнутого успіху, об'єктивний же компонент залежить, в основному, від особливостей конкретного соціально-культурного середовища.

Сприймання життєвого успіху в об'єктивному та суб'єктивному аспектах може не співпадати. Самооцінка життєвого успіху може здійснюватись особистістю на основі внутрішніх критеріїв. Для прикладу, особистість може відчувати успішність власного життя, бути щасливою, переживати комфорт, задоволення, а соціум може не оцінювати таку особистість як успішну. У контексті сказаного О. А. Матеюк до суб'єктивних чинників відносить внутрішній стан особистості, що інтегрує концентрацію ключових бажань, активних зусиль задля досягнення рівноваги та гармонії; об'єктивним чинником вважає специфіку навколишнього середовища [7].

Можемо стверджувати, що життєвий успіх – це вагомий показник реалізації життєвого проекту. При цьому успіх життя суб'єктивно завжди переживається як благополуччя, гармонія внутрішнього світу, певний душевний консонанс, комфорт у афективній сфері. Суб'єктивними критеріями життєвого успіху слугують також відповідальність, задоволеність, самореалізація, самоефективність.

У науковій літературі описано різні підходи до формування структури складових, які можуть сприяти життєвому успіху. Досить конструктивним, як на наш погляд, є підхід до окресленої проблеми Н.С. Головчанової, яка окреслює успішність у житті через призму авторства і реалізацію значущих для людини і соціуму сенсів життя [4]. На думку О. С. Голентовської, соціальний аспект життєвого успіху визначається результатами діяльності людини, він виявляється у продуктивності праці, якості результатів, швидкості дій, відсутності помилок при виконанні діяльності. Суб'єктивний аспект проектується на самооцінку власних життєвих досягнень, пов'язується з відчуттям особистісного зростання, з вірою у власні можливості. Така особистість переважно усвідомлює себе автором власного життєвого шляху, життєвого сценарію [3, с.211]. У дослідженнях Ю. М. Ільїної простежується такий набір компонентів життєвого успіху: фінансовий, комунікативний, досвідний, сімейний, віковий, здоров'я, гендерний, мотиваційно-ціннісний, емоційний, професійний.

У психологічній літературі помітними є різні підходи до класифікації типів успішних людей. Окремі вчені виокремлюють такі форми успіху: успіх-популярність, успіх визнання, успіх подолання, успіх-самовизначення та інші. Питання життєвого успіху розглядається і залежно від статі, віку, професійної діяльності. Для прикладу, жінки більшою мірою зорієнтовані на успіх у створенні сім'ї, тоді коли чоловіки вбачають життєвий успіх у кар'єрному зростанні.

Успішна особистість трактується як така, яка виокремлена, помічена, визнана (А. Р. Тугушева, Р. М. Шаміонов); яка отримала особливу оцінку результатів власної діяльності та відповідний показник її статусу в суспільстві, як результат особистісного зростання [6]; як саморозгортання та самоздійснення у власному життєвому просторі в процесі тривалого пошуку себе [2, с.169]; як форма самореалізації, наслідком якої є суб'єктивне задоволення процесом життя (Л. А. Мальц, А. М. Федосєєва).

Вчені визначають різні критерії для досягнення життєвого успіху. Для прикладу, називаються такі: здатність постійно навчатись, уміння підтримувати стан здоров'я на оптимальному рівні, здатність досягти необхідного фінансового рівня, стабільний позитивний емоційний стан, вміння налагоджувати та підтримувати контакти з людьми.

В. В. Левченко у своїх дослідженнях наголошує, що поняття успішності життя є дуже індивідуалізованим та спеціалізованим. Він, зокрема, зазначає, що успішність у налагодженні міжособистісної гармонії досягається одним набором особистісних рис, а в діловій сфері – зовсім іншим. Цим же дослідником окреслюється й універсальна особистість, яка досягла успіху у житті: позитивне ставлення до життя, конструктивний підхід до розв'язання завдань, відповідальність, вміння й звичка ставити цілі, націленість на результат, здоров'я та енергія, воля, розвинене мислення [6, с. 240-241].

Метою дослідження є розкриття змісту поняття «життєвий успіх» та його розуміння студентською молоддю, виокремлення спектру особистісних рис, які сприяють успіху, простеження взаємозв'язку між життєвим успіхом і самоактуалізацією особистості.

Для реалізації мети дослідження ми поставили перед собою питання: чи задумуються молоді люди, прагнучи досягти життєвого успіху, які особистісні риси стимулюватимуть їх до розвитку, а які, можливо, будуть на заваді? Хто досягне у житті більшого: здібна людина чи працьовита, схильна до ризику чи дуже обачна, вперта чи та, яка обирає шлях компромісів? Як корелюють із вищезазначеним рівень домагань і самооцінка, прагнення до самоактуалізації і вміння структурувати майбутнє?

Із метою дослідження структури особистісних рис, які стимулюють студентську молодь до успіху, сприяють формуванню загальної самоефективності, проведено емпіричне вивчення зазначеного феномену. До дослідження залучено студентів гуманітарних спеціальностей педагогічного закладу вищої освіти. Із цією метою застосовано психологічну техніку «Дерево мого успіху». Студентам було запропоновано намалювати із використанням кольорової гами дерево, під гілками якого зазначити основні особистісні риси, що сприяють досягненню успіху. Для більш повної ілюстрації рейтингу обраних респондентами особистісних рис нами було обрано п'ять кольорів: червоний, жовтий, зелений, синій, коричневий. На допомогу студентам було надано орієнтовний перелік рис, який можна було доповнювати та модифікувати, серед них: упевненість у правильності прийнятих рішень, адекватна оцінка власних здібностей, оптимальний рівень домагань, розвинене логічне мислення, довільність психічних процесів, високий рівень пам'яті, здатність структурувати сприйнятий матеріал, розвинена інтуїція, здатність до ризику, вольова регуляція поведінки, комунікативні здібності, прагнення до самоактуалізації, вміння структурувати майбутнє, здатність до компромісів, нонконформізм, прагнення до лідерства, організованість, вміння виокремлювати першочергові цілі, терпіння і витримка, чітка диференціація потреб, різнобічний особистісний розвиток, наполегливість, дисциплінованість, вміння домовлятися, жертвовність, виразність мовлення, уникнення конфліктів, працьовитість, критичне ставлення до себе, оптимальна мотивація до вчинків, підприємливість, прагнення до пізнання, самостійність, незалежність у вчинках і діях, відчуття екзистенційної насолоди від життя, життєрадісність, творчість, самокритичність, відповідальність, раціоналізм, самоконтроль, чесність, висока продуктивність праці.

Ми навмисно не структурували особистісні риси за певними критеріями вибору, даючи студентам можливість творчо підійти до змалювання свого дерева успіху. Зазначимо, що застосування названої психологічної техніки викликало зацікавлення у молодих людей та стимулювало до самоаналізу та самопрезентації. Креативні моменти були помітними і при виборі графічного зображення дерева життєвого успіху. Ми отримали різноплановий матеріал, який окрім статистичних даних потребував виваженої інтерпретації. Помітним було те явище, що студенти виявились не цілком готовими до ранжування запропонованих особистісних рис: вони вагались, змінювали кольорову палітру ознак, повторювали ті ж ознаки на різних «гілках дерева успіху».

Отримані результати дослідження можемо проілюструвати такими показниками. Перша гілка дерева успіху молодих людей, відображена червоним кольором, містила

такі ознаки: наполегливість, чесність, упевненість у правильності прийнятих рішень, працьовитість, різнобічний особистісний розвиток. Понад 80% респондентів здійснили вибір зазначених рис у першу чергу. Саме наполеглива праця, яка сприятиме різновекторному розвитку, у поєднанні з чесним ставленням до справи та чітким баченням перспектив, на думку студентів, забезпечить їх успіх у майбутньому.

У другій п'ятірці особистісних рис, які могли б розвивати дерево успіху респондентів, розмістились: відповідальність, адекватна оцінка власних здібностей, прагнення до пізнання, творчість, комунікативні здібності. Ці риси відображені на гілці жовтого кольору і формуватимуть успішну особистість у другу чергу. Їм відводять цю позицію біля двох третин опитаних. Можемо погодитись, що бажання постійно пізнавати нове, відповідально і творчо ставитись до життєвих подій, виважено оцінювати власні можливості у поєднанні з оптимальним використанням каналів комунікації, слугуватиме вагомим критерієм для оцінки успішної постаті.

Третіми у рейтингу, проте досить помітними особистісними рисами, які можуть стимулювати життєвий успіх, називаються самостійність, здатність до компромісів, організованість, відчуття екзистенційної насолоди від життя, висока продуктивність праці. На дереві успіху ці риси позначені зеленим кольором. Їм відводять третю сходинку близько 70% опитаних.

За результатами дослідження четверту позицію респонденти відводять таким рисам: незалежність у вчинках і діях, уміле структурування майбутнього, прагнення до лідерства, терпіння і витримка, розвинене логічне мислення. Спектр названих ознак студенти оцінюють як допоміжні, які лише опосередковано можуть забезпечити життєвий успіх. Ці риси змальовано в секторі синього кольору.

Найменш вагомими ознаками, які лише дотично допомагатимуть у життєздійсненні молодих людей, є оптимальний рівень домагань, розвинена інтуїція, здатність до ризику, уміння домовлятись, уникнення конфліктів. Саме ця п'ятірка рис, позначена коричневим кольором, зайняла найнижчі позиції у загальному рейтингу. Студенти вважають їх другорядними, менш важливими, ніж зазначені вище.

Залишились поза увагою молодих людей такі риси, як довільність психічних процесів, високий рівень розвитку пам'яті, здатність структурувати сприйнятий матеріал, вольова регуляція поведінки, прагнення до самоактуалізації, нонконформізм, чітка диференціація потреб, дисциплінованість, жертовність, виразність мовлення, оптимальна мотивація до вчинків, підприємливість, життєрадісність, раціоналізм, самоконтроль. Респонденти, ймовірно, не вважають їх вагомими для досягнення успіху або не цілком точно розуміють зміст названих особистісних рис.

Таким чином, для досягнення життєвого успіху на об'єктивному та суб'єктивному рівнях необхідно різнобічно реалізувати власний життєвий сценарій, виокремивши для себе основні критерії.

Проблема досягнення успіху у житті є доволі актуальною для молодих людей, які вибудовують для себе стратегічну траєкторію життєтворчості. Важливими чинниками для досягнення успіху може бути структурування особистісних рис, які йому сприятимуть, їх аналіз та формування. Результати дослідження засвідчують, що у студентської молоді доволі розмитим є поняття про можливий життєвий успіх та шляхи його досягнення. Не виявлено певних тенденцій у ранжуванні особистісних рис, які можуть стимулювати поступ до статусу успішної особистості в майбутньому. Проте проведене дослідження окреслило проблему перед молодими людьми, повернуло увагу до можливих ефективних шляхів самоздійснення.

Отримані результати не розкривають проблему загалом, а лише актуалізують її у молодіжному середовищі. У перспективі дослідження може розгортатись у площині розробки показників і критеріїв успішної, самодостатньої, самоактуалізованої особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боровинська І. Є. До психологічного розуміння понять «успіх», «успішність», «життєвий успіх», «життєва успішність». Науковий вісник Херсонського державного університету. Херсон. Серія «Психологічні науки». 2017. Т. 2. Вип. 3. С. 142–148.
2. Вернудіна І. Психологічні чинники успіху: спроба компаративного аналізу. Освіта і управління. 2010. № 2/3. С. 86–91.
3. Голентовська О. С. Проблема особистісної успішності в командній діяльності крізь призму української і російської наукової думки. Проблеми політичної психології. 2015. Вип. 2. С. 209–220.
4. Головчанова Н. С. Жизненная успешность как предмет психологического исследования и психологического консультирования. Вестник Ярославского государственного университета им. П. Г. Демидова. Серия «Гуманитарные науки». 2009. № 3. С. 47–50.
5. Ільїна Ю. М. Психологічна модель успішності в кризові періоди суспільства. Актуальні проблеми психології. Т. 8. Психологічна теорія і технологія навчання. 2010. Вип. 7.
6. Левченко В. В. Секреты успеха и успешности современного человека : монография. Москва : ФЛИНТА, 2014. 259 с.
7. Матеюк О. А. Успішність особистості: сутність та зміст феномена. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2012. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_4_31 (дата звернення: 05.04.2019)

УДК 37.091.2

Оксана Галан

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ ЯК ПРОЦЕС СТАНОВЛЕННЯ ЦІЛІСНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається питання соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що базується на розумінні цілісності особистості, яка формується в результаті засвоєння суспільного досвіду через активне включення її в широку систему оточуючого соціального середовища.

Ключові слова: діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, біологічне сирітство, соціальне сирітство, діти трудових мігрантів, безпритульні та бездоглядні діти, соціалізація, суб'єкт-об'єктний підхід, суб'єкт-суб'єктний підхід.

The article deals with the issues of orphans and other children who were deprived of parental attention, that is based on understanding a completely developed personality, which is formed as a result of acquisition of social experience through its active inclusion in a wide system of surrounding social environment.

Key words: orphans, children deprived of parental attention, biological orphanage, social orphanage, children of labour emigrants, homeless and lonely children, socialization, subject and objective approach, subject and subjective approach.

На початку ХХІ ст. розвиток цивілізованого суспільства визначається не лише економічним та соціально-культурним рівнем, а й відношенням до дитинства, а тим паче – до найбільш вразливої категорії дітей: сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

І. Загарницька, підкреслюючи важливість цього періоду життєвого циклу людини, наголошує, що «саме в цей час формуються фізичні та психічні якості, засвоюються

суспільні цінності й норми, закладаються основи світогляду і загальної культури. Щасливе дитинство вибудовує міцний фундамент подальшої самореалізації і самоствердження особистості; нещасливе – делегує в її доросле життя цілу низку проблем, подолання яких потребуватиме максимальної концентрації всіх сутнісних сил і можливостей, а отриманий результат вплине не лише на якість її існування, а й на функціонування всього суспільства» [4, с. 1].

Феномен сирітства визнаємо найбільш серйозною проблемою сьогодення, оскільки незахищене дитинство, негарантована соціалізація на всіх етапах дорослішання дитини викликать у майбутньому соціальні потрясіння як для неї самої, так і для соціуму.

Як інформує Міністерство соціальної політики станом на 01.01.2018 р. на обліку перебуває 71566 дітей, з яких 21587 – це діти-сироти, 49979 – це діти, позбавлені батьківського піклування [18].

Якщо наявність природного сирітства, пов'язаного із втратою одного чи обох батьків, до певної міри вважають нормальним явищем, то стрімке поширення соціального сирітства стає переконливим аргументом недосконалості системи захищеності інституту сім'ї та дитинства.

І хоча, як стверджує Ж. Петрочко, в останні роки у нашій державі спостерігаються позитивні тенденції у вигляді законодавчого закріплення норм соціального захисту дітей відповідно до міжнародного права, програмно-цільовий підхід до вирішення завдань охорони дитинства, проте, виховна спроможність сімей з дітьми та становище осиротілих дітей ще не відповідають міжнародним орієнтирам [11, с. 1].

Оскільки освіта є рушійною силою, що здатною змінити цю ситуацію, то перед науковою спільнотою стоїть завдання здійснення глибинного аналізу статусу дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у сучасному суспільстві, переосмислення причини виникнення та шляхи подолання сирітства, намагання допомогти знедоленим дітям гармонійно увійти у соціум. Навіть коротко окреслене коло питань свідчить, що явище сирітства гідне уважного вивчення як одна із важливих проблем сучасного суспільства.

Досвід, напрацьований у сучасній науково-педагогічній літературі є підґрунтям для дослідження поставленої проблеми. Відтак, теоретичні основи соціального сирітства досліджено О. Антоною-Турченко, Л. Волинець, І. Івановою, А. Капською, Н. Комаровою, І. Пешою та іншими науковцями. Різноманітні критерії класифікації соціальних сиріт розроблено Х. Чернописською, І. Осіповою та ін. Явище соціального сирітства, зумовленого виїздом працездатного населення України на заробітки за кордон, його сутність та першопричини, проблеми, з якими стикаються діти трудових мігрантів відображено у наукових працях Г. Гевчук, С. Одинець, О. Оробчук, Н. Сабат, М. Скалецького та ін. Питання безпритульності та бездоглядності на сучасному етапі проаналізовано А. Капською, О. Карпенко, Н. Павлик та ін.

Сутність суб'єкт-об'єктного та суб'єкт-суб'єктного підходів у розкритті специфіки соціалізації вивчено Е. Дюркгеймом, Ч. Кулі, Д. Мідом, Р. Мертоном, А. Мудриком, Т. Парсонсом та іншими дослідниками.

Проте, незважаючи на значний інтерес науковців до проблеми соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, вона й надалі залишається недостатньо дослідженою як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Здійснення теоретичного аналізу соціалізації дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування з позицій суб'єкт-об'єктного та суб'єкт-суб'єктного підходів та виявлення їх впливу на формування цілісної особистості.

Завдання: здійснення дефінітивного аналізу понять «діти-сироти», «діти, позбавлені батьківського піклування», «соціалізація дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»; розкриття переваг суб'єкт-суб'єктного підходу на становлення цілісної особистості осиротілих дітей в процесі їх соціалізації; проведення анкетування на предмет виявлення рівня готовності студентів до соціалізації дітей-

сирит та дітей, позбавлених батьківського піклування зі студентами 31 СР групи спеціальності «Соціальна робота» Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка.

Звертаючись до дефінітивного аналізу термінів «дитина-сирота», «дитина, позбавлена батьківського піклування» варто зазначити, що вони є багатоаспектними та розглядаються з різних наукових позицій. У загальному розумінні сиротами прийнято називати дітей до 18 років, у яких померли один або двоє батьків, тоді як діти, позбавлені батьківського піклування, мають біологічних батьків, проте, з певних причин, вони не здійснюють за ними догляд та не займаються їхнім вихованням.

Як зазначає А. Капська, сирітство – це соціальне явище, виникнення якого зумовлено наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, які залишилися без піклування батьків у результаті позбавлення їх батьківських прав, або визнання у встановленому порядку недієздатними, безвісти відсутніми [2, с. 33].

Згідно енциклопедії освіти визначено, що сирітство буває двох типів: біологічне і соціальне. Біологічні сироти : діти, які втратили обох батьків [3, с. 817]; діти, біологічні батьки яких померли (загинули) або у судовому порядку визнані такими, що пропали безвісти [1, с. 6]. Другий тип становлять діти, які є сиротами при живих батьках [3, с. 817].

Велике занепокоєння викликає соціальне сирітство, зокрема те, що, в першу чергу, власні батьки позбавляють дитину права на виховання у родині. Лише тоді на законодавчому рівні приймається відповідне рішення. На превеликий жаль сьогодні вражає його масштабність та тенденція до збільшення.

Нині в Україні не існує усталеної термінології та чіткої класифікації для позначення названої категорії дітей. У науковій та спеціальній літературі, результатах соціологічних досліджень вживаються поняття «бездоглядні діти», «безпритульні діти», «бездомні діти», «діти вулиці», «соціальні сироти», «діти, позбавлені батьківського піклування», «діти групи ризику» тощо. Однак С. Чернета вважає, що ці поняття слід чітко розмежовувати. Доцільно використовувати для їх визначення саме термін «соціальні сироти» [15, с. 100].

Перше системне дослідження соціального сирітства в Україні було здійснене в 1998 р. у рамках проекту ЮНІСЕФ «Трансформація державної системи інститутів піклування про дитину в Україні». Авторський колектив у складі Л. Волинець, Н. Комарової, О. Антонової-Турченко, І. Іванової, І. Пеші в своїй роботі «Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування» визначає поняття «соціальні сироти» як «особливу соціально-демографічну групу дітей, яка, внаслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин, лишилась сиротами при живих батьках» [16, с. 25].

Погоджуємось із науковцями, що явище соціального сирітства засвідчує кризу інституту сім'ї, його неспроможність долати труднощі соціально-економічного та культурно-ціннісного характеру. Вважаємо, що поширенню цього соціального феномена сприяє, перш за все, відсутність своєчасної підтримки сімей з дітьми, що перебувають у складних життєвих обставинах, збереження їх внутрішнього духовного зв'язку між дорослими та дітьми.

Х. Чорнописька розглядає різносторонні підходи розуміння суті проблеми соціального сирітства, зазначає, що розмаїтість визначень ускладнює прикладні дослідження цього явища. Від його змісту напряму залежить предметне поле самого вивчення. Водночас, автор запропонувала власне тлумачення поняття «соціальні сироти», серед яких виділила дві категорії:

1) особлива соціально-демографічна група дітей, які з різних соціальних, економічних, політичних, морально-психологічних причин залишилися сиротами при живих батьках, позбавлених батьківських прав, та які знаходяться під захистом держави чи суспільства;

2) діти, які проживають у неблагополучній біологічній родині, проте фактично позбавлені повноцінного піклування, оскільки батьки не займаються в повній мірі вихованням дітей чи зловживають своїми батьківськими правами, що перешкоджає нормальному розвитку дітей, а іноді становить загрозу для їх здоров'я та життя.

Дослідниця вважає, що такий підхід до трактування визначення «соціальні сироти» дозволить привернути увагу науковців та держави до прихованого соціального сирітства, яке стає все поширенішим у сучасному українському суспільстві [17, с. 88].

I. Осіпова розділяє соціальних сиріт на три великі групи, а саме:

– діти, що проживають у рідній сім'ї, однак їх батьки не належним чином виконують свої обов'язки (приховане сирітство);

– діти, які проживають поза рідною сім'єю, в тому числі ті, що виховуються у сімейних формах влаштування та діти, що виховуються в інтернатних закладах;

– бездоглядні та безпритульні діти.

Водночас, вчена, досліджуючи соціалізацію цієї категорії дітей, виділяє особливий тип соціального сирітства як реплікативний. Суть його полягає в тому, що це явище через відсутність сімейного досвіду може відтворюватись у наступних поколіннях. Це призводить до того, що сироти, виховані інтернатним закладом, самі стають «постачальниками» нових їхніх вихованців [6, с. 24-27].

Сучасні міграційні процеси внесли також корективи у соціальну ситуацію в країні, започаткувавши зародження «соціального» чи «національного» сирітства, що несе загрозу втрати національної ідентичності цілих поколінь молоді української генерації [5, с. 4, 11].

Науковці М. Скалецький та О. Оробчук акцентують увагу на тому, що «діти заробітчани – це той сегмент дітей, які офіційно не є сиротами, але вони фактично залишаються напризволяще і стають бездоглядними, що рівноцінно сирітству. Тому проблема їх виховання постає надзвичайно гостро сьогодні» [15, с. 98].

Відповідно до визначення Н. Гевчук, діти трудових мігрантів – це особлива соціально-демографічна категорія дітей, які внаслідок виїзду батьків за кордон залишаються без належного батьківського піклування [7, с. 32].

Аналіз наукових розвідок вчених дає підстави стверджувати, що надскладним залишається питання щодо втрати або ж часткового обмеження виховних функцій сімей трудових мігрантів, оскільки позбавлення дітей батьківської опіки призводить до проблем у вихованні залишених дітей.

Незаперечним залишається той факт, що посилення явища сучасної української трудової міграції вносить негатив у сімейне виховання. Н. Сабат доводить, що українська сім'я зазнає трансформацій та значної фрагментації внаслідок впливу трудової міграції на сімейні стосунки та виховання дітей у таких умовах. Водночас, дослідниця зазначає, що з міграцією тісно пов'язана і проблема бездоглядності дітей. Відтак, з числа проблемних сімей з дітьми, що потрапили у поле зору соціальних служб, 12% становлять сім'ї, де хтось із дорослих виїхав на роботу за кордон [14, с. 20].

С. Одинець розвиває думку про те, що під час визначення поняття «соціальні сироти» слід акцентувати увагу на відсутності батьківської опіки над дитиною і небажання її виховувати. Проте, автор на підставі проведених локальних досліджень, організованих вітчизняними та зарубіжними організаціями стосовно дітей трудових мігрантів, доводить безпідставність вживання щодо них словосполучення «соціальні сироти». Фахівець наголошує, що це може суттєво ускладнити їхню соціалізацію у майбутньому [9, с. 118-122].

На основі аналізу напрацювань науковців вважаємо, що дітей із сімей мігрантів необхідно віднести до категорії соціально незахищеного дитинства, такої, що потребує допомоги з боку фахівців із соціальної роботи з метою попередження та усунення деструктивних процесів цих сімей.

Варто відзначити також проблему безпритульності та бездоглядності, яка полягає у тому, що діти при живих батьках залишаються наодинці з різними життєвими труднощами. Відповідно до Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 02.06.2005 р. безпритульними вважаються діти, покинуті батьками, які самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувалися, не мають певного місця проживання, а бездоглядними – діти, які, як правило, живуть з батьками, зберігають зв'язки з родиною, але позбавлені любові, уваги, розуміння, впливу, контролю близьких їм людей [13].

ЮНІСЕФ цих дітей відносить до категорії «діти вулиці» та вказує, що перебування поза родиною для них стало нормою поведінки [12].

Н. Павлик з точки зору соціального явища акцентує увагу на середовищі, соціальних умовах та визначає, що діти-вулиці – це ті, що:

- залишилися без батьківського піклування і постійного місця проживання;
- мають сім'ю, але тимчасово втратили з нею зв'язки;
- живуть у сім'ї, але покинуті самі на себе, протягом дня перебувають на вулиці.

Трактуючи поняття бездоглядності як вихідного показника, вчена виділяє відсутність певних умов для розвитку дитини. Поряд з цим вона аналізує значно ширший підхід, запропонований психологами, які вживають замість термінів «безпритульність», «бездоглядність» та «діти вулиці» поняття «суспільне сирітство». З точки зору педагогіки у зміст поняття дослідниця включає виховний вплив середовища та стверджує, що це діти, котрі виховуються поза власною сім'єю і позбавлені достатнього чи частого, систематичного і інтенсивного контакту з батьками [10, с. 7-8].

Сьогодні в Україні формується нове бачення організації виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Надзвичайної гостроти набрало питання зміни у системі інституційного догляду в напрямку до альтернативного утримання і виховання, наближеного до сімейних форм. Ці прогресивні тенденції відображено у Законі України «Про освіту» (2017) та Національній стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017 – 2026 рр.

Як показує багаторічний досвід виховання осиротілих дітей у державних закладах, ця виховна система не виправдала себе, оскільки її вихованці виявились не готовими до самостійного «дорослого» життя. Серед найбільш тривожних недоліків на шляху до успішного «входження» їх у соціум варто виділити недостатнє усвідомлення свого життєвого досвіду, пасивність, відсутність соціальних орієнтирів, нечітке уявлення про цінності та ін.

У таких умовах виникла гостра потреба у сконцентрованості уваги науковців щодо вивчення соціалізації осиротілих дітей. Задля формування чіткого уявлення категорійного статусу поняття «соціалізація дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» вважаємо за необхідне передусім зупинитись на аналізі основних підходів та концепцій.

А. Мудрик зосереджує увагу на розумінні соціалізації як процесу, в якому закладено внутрішній конфлікт між мірою пристосування індивіда до суспільства та ступенем уособлення його в ньому. Іншими словами, ефективна соціалізація передбачає певний баланс пристосування та уособлення [8, с. 46].

Аналіз чималої кількості концепцій соціалізації показав, що всі вони в своїй основі визначають місце та роль людини у цьому процесі. Відтак, виділяють два підходи до розуміння сутності соціалізації:

- суб'єктно-об'єктний (суспільство – суб'єкт взаємодії, а людина – його об'єкт) стверджує пасивну позицію людини, а саму соціалізацію розглядає як процес адаптації у суспільстві, яке формує кожного свого члена у відповідності до притаманної йому культури;

- суб'єктно-суб'єктний – визначає активну участь людини в процесі соціалізації не лише адаптацією до суспільства, а й впливом на свої життєві обставини [8, с. 17].

Яскравими представниками першого підходу виступають Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Р. Мертон. Теоретичний аналіз суб'єктно-об'єктного підходу показав, що акцент на так званій «жорсткій» соціалізації, яка передбачає повне підпорядкування суспільним вимогам, приборкує активність особистості та можливість змінювати норми середовища та взаємодії із ним.

Така позиція прихильників вищезгаданого підходу, на нашу думку, носить суперечливий характер, оскільки сучасні зміни суспільства, його мінливість вимагають від особистості прояву ініціативності, дієвості, самостійності та ін. Вважаємо, що організація соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відповідно до провідних ідей прибічників цього підходу, не в змозі повною мірою забезпечити гармонійне соціальне становлення особистості. У нашому розумінні, пасивна позиція осиротілих дітей не сприятиме формуванню всебічно розвиненої цілісної особистості, здатної до перетворення себе та навколишньої дійсності.

Тому нам більше імponує суб'єкт-суб'єктний підхід, що базується на принципах стійкого прагнення до особистісного розвитку, усвідомлення соціальних та ціннісних орієнтирів, притаманних конкретному суспільству, розвитку когнітивних структур, активності, самооцінки, самореалізації та саморозвитку людини.

Основоположниками цього підходу вважають американських учених першої третини ХХ ст. Ч. Кулі, Д. Міда. Ідеї представників суб'єкт-суб'єктного підходу мають вагомий вплив на розробку концепцій соціалізації, сутнісний зміст яких розкривається на основі процесів адаптації, інтеграції, саморозвитку та самореалізації. Цей підхід вважаємо більш об'єктивним та конструктивним, оскільки на його основі закладається фундамент цілісного соціального Я, що виступає активним суб'єктом процесу власної соціалізації.

У контексті нашого дослідження важливого значення надаємо формуванню особистості під впливом суб'єкт-суб'єктних відносин, під дією яких здійснюється суб'єктивне сприйняття цінностей, що істотно впливає на вироблення конструктивної життєвої стратегії дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Водночас, сприйняття соціальними працівниками знедоленої дитини як рівноцінної особистості, формування якої відбувається в умовах внутрішньої свободи, становитиме основу для розвитку ключових життєвих орієнтирів, що стали її власною життєдайною системою.

Як відомо, негативний досвід сімейних стосунків в ранньому дитинстві або ж взагалі його відсутність, призводить не лише до руйнівного впливу на психіку дитини, а до деструктуризації її світосприйняття, тобто порушення цілісності особистості. Головною умовою особистісного становлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, вважаємо спрямованість змісту виховного процесу та соціальних зв'язків, організованого соціальними працівниками, на досягнення однієї важливої мети: допомогти осиротілій дитині відновити природне гармонійне світосприйняття, світорозуміння, знайти своє місце у суспільстві.

Тому соціалізацію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування бачимо як процес соціального становлення цілісної особистості шляхом пристосування до соціального середовища, що передбачає адаптацію, а також інтеріорізацію соціальних норм суспільства та уособлення у соціумі, що проявляється стійким прагненням до особистісного розвитку, розумінням значимості своєї індивідуальності, активним протистоянням труднощам, необхідності прояву власних ціннісних орієнтирів, здатності до самозміни.

Отже, робимо висновок, що у процесі соціалізації знедолених дітей дедалі більшу роль відіграють цілеспрямовані форми впливу соціальних працівників. Саме вони покликані допомогти дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування заново відчути себе творцями соціального світу.

Ми провели анкетування з метою виявлення мотивів вибору професії соціального працівника, загальних знань студентів про явище сирітства та їх соціалізацію, бажання

працювати з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, розуміння значущості фахівця соціальної роботи щодо надання допомоги осиротілим дітям. В опитуванні взяли участь 17 студентів 31 СР групи спеціальності «Соціальна робота» Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка.

Відображаємо результати констатувального етапу дослідження на виявлення рівня готовності майбутніх соціальних працівників до соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (у %).

1. Які мотиви Вашого вступу на спеціальність «Соціальна робота»?
 - а) 70% опитаних відповіли, що мають бажання працювати із категоріями населення, що потребують надання кваліфікованої соціальної допомоги;
 - б) 26% – не пройшли на іншу спеціальність;
 - в) 4% – порадили батьки чи друзі.
2. Чи плануєте Ви працювати за спеціальністю після закінчення ЗВО?
 - а) 74% респондентів підтвердили намір працювати у майбутньому за фахом;
 - б) 19% – не виявляють бажання здійснювати соціальну роботу;
 - в) 7% – ще не визначились із професійними планами.
3. Чи доводилося Вам спілкуватися з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування?
 - а) 13% опитаних ніколи не спілкувались із дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування;
 - б) 55% – дуже рідко;
 - в) 32% – доволі часто контактували із осиротілими дітьми.
4. Чи згодні Ви навчатись разом із знедоленими дітьми?
 - а) 70% опитаних розуміють рівноцінність усіх людей;
 - б) 30% – надають значення, в першу чергу, моральним якостям людини.
5. Чи цікавитесь Ви питаннями, пов'язаними із явищем сирітства?
 - а) 33% респондентів надали ствердну відповідь;
 - б) 27% – заперечили зацікавленість до проблем дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
 - в) 40% – мають поверховий інтерес до окресленого питання.
6. Наскільки важливою Ви вважаєте проблему соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування?
 - а) 25% студентів це питання не вважають проблемою;
 - б) 30% – підтвердили його значимість на державному рівні;
 - в) 45% – зазначили, що держава приділяє недостатньо уваги його вирішенню.
7. Чи вважаєте Ви необхідною допомогу соціальних працівників дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування?
 - а) 62% респондентів відповіли «так»;
 - б) 33% – «інколи»;
 - в) 5% – «ні».
8. Чи готові Ви до реалізації ефективної соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування?
 - а) 14% опитаних дали позитивну відповідь;
 - б) 70% – негативну відповідь;
 - в) 16% – не можуть визначитись із відповіддю.
9. Чи хотіли б Ви прослухати спецкурс із питань соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування?
 - а) 80% студентів мають бажання більше дізнатись про проблеми соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
 - б) 15% – не розуміють для чого їм це потрібно;
 - в) 5% – мають сумнів щодо його доцільності.

Аналіз відповідей студентів засвідчив, що домінуючим мотивом вступу на обрану спеціальність було бажання працювати фахівцем із соціальної роботи. У контексті теми нашого дослідження цей факт позитивний. Проте, викликає занепокоєння недостатньо сформований інтерес до проблем дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також рівень готовності студентів до соціалізації названої категорії дітей. Перспективами наступних досліджень вбачаємо вивчення компонентів готовності майбутніх соціальних працівників до соціалізації дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артющікіна Л. М., Полянничко А. О. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект): [монографія]. Суми : СумДПУ, 2002. 268 с.
2. Дейна В. Діти, позбавлені батьківського піклування, як феномен соціального сирітства. Соціальна педагогіка: теорія і практика. 2006. № 1. С. 33–37.
3. Енциклопедія освіти / В. Г. Кремень (голов. ред.). Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Загарницька І. І. Дитинство як соціальний феномен: філософська концептуалізація : автореф. дис. ... д-ра. філос. наук : 09.00.03. Київ, 2013. 36 с.
5. Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства: зб. наук. статей і виступів за матер. круглих столів / Міжнар. ін-т освіти, культури та зв'язків з діаспорою Нац. ун-ту «Львівська політехніка»; уклад. І. М. Ключковська, Н. О. Гумницька. Львів : МІОК Національного університету «Львівська політехніка», 2010. 250 с.
6. Лопатченко І. М. Державне управління профілактикою соціального сирітства на регіональному рівні : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Харків, 2017. 236 с.
7. Лукашевич М. П. Соціалізація: Виховні механізми і технології: навч.-метод. посіб. Київ : Ін-т змісту і методів навчання, 1998. 112 с.
8. Мудрик А. В. Социализация человека: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. 3-е изд., испр. и доп. Москва : Изд-во Московского психолого-социального ин-та, 2011. 736 с.
9. Одинець С. Поняття «соціального сирітства» в сучасному українському науковому та суспільному дискурсах: до постановки питання. Етнічна історія народів Європи. 2013. Вип.41. С. 118–122.
10. Павлик Н. П. Соціальне сирітство як науково-теоретична категорія. Шкільний світ. 2003. № 19/195. С. 7–8. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/4453/1/1Kategoria.pdf>
11. Петрочко Ж. В. Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах : автореф. дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2011. 44 с.
12. Представництво дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. URL : www.unicef.org/ukraine/ ukr.
13. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 2 черв. 2005 р. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 26. Ст. 354.
14. Сабат Н. І. Підготовка майбутніх педагогів до опікунсько-виховної діяльності з дітьми-мігрантів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Ів.-Франківськ, 2017. 293 с.
15. Скалецький М., Оробчук О. Заробітчанство та проблема соціального сирітства в Україні. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2013. №750. С. 98–103. URL: <http://ena.lp.edu.ua/handle/ntb/21262>
16. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Л. С. Волинець [та ін.]; Український ін-т соціальних досліджень. Київ, 1998. 120 с.
17. Чернописька Х. В. Концептуалізація понять «соціальне сирітство» та «соціальні сироти» в науковому дискурсі. Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право. 2015. Вип. ¾ (27/28). С. 84–89.

18. Нові родини в Україні минулоріч знайшли більш як півтори тисячі дітей URL: https://zik.ua/news/2019/01/04/novi_rodyny_v_ukraini_mynulorich_znayshly_bilsh_yak_pivtory_tysyachi_ditey_1482597 (дата звернення: 30.03.2019)

УДК 371.385

Василь Райчук, Інна Ратинська

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ДИРИГЕНТСЬКО-ХОРОВИХ УМІНЬ СТУДЕНТІВ МУЗИЧНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

У статті розглядаються педагогічні умови організації процесу формування професійних умінь майбутніх вчителів музики. Підкреслюється необхідність застосування теоретичних знань у практичній діяльності. Розглядається самостійність як важлива якість особистості вчителя музики, що передбачає оволодіння певними знаннями та навичками з метою творчого вирішення музично-педагогічних завдань і включає в себе потребу безперервного професійного вдосконалення.

Ключові слова: професійні вміння та навички, особистісне навчання, особистість, хоровий клас

The article reveals pedagogical conditions of organizing the process of forming the professional skills of the future teachers of music. Here they emphasize the necessity of adopting theoretical knowledge in practical activity. The article identifies independence as an important quality of the music teacher's personality, which provides mastering some particular knowledge and skills with the aim of making a creative decision of music and pedagogical objectives and it also includes the requirement of uninterrupted professional improvement.

Key words: professional skills and abilities, personal training, personality, choral class

Першочерговим завданням у професійній підготовці молоді є виховання гармонійної особистості. Важливою складовою втілення та реалізації цього завдання є особистісний підхід у системі освіти. В умовах глобалізації, невідомого розвитку інформаційних технологій, у складній суперечливій обстановці української дійсності зростає роль освіти, яка має забезпечувати високий рівень професійних знань і сприяти духовному утвердженню людини.

Сфера освіти в цілому є важливою складовою економічної основи суспільства, яка чітко реагує на всі зміни в житті. Головною метою освіти є формування у майбутнього спеціаліста здатності до саморозвитку, самоутвердження, до творчої праці. Обрана професійна діяльність містить у собі умови для особистої самореалізації. У зв'язку з цим актуальним є питання удосконалення процесу професійної підготовки у закладах вищої освіти.

Однією з найважливіших проблем є професійна підготовка студентів до майбутньої професійної діяльності, а саме: оволодіння ними професійними знаннями, вміннями та навичками.

Аналіз наукової літератури свідчить: проблеми професійного становлення майбутнього учителя, формування його як соціально-активної особистості та вдосконалення професійної підготовки досить широко висвітлені у доробку психологів

та педагогів. Серед основних: В. Андрущенко, І. Бех, І. Зязюн, С. Подмазін, І. Зимня, Г. Падалка, А. Плігін, О. Абдуліна, Л. Нечипоренко та інші [4, с. 65].

Випускник закладу вищої освіти, прийшовши в школу у якості вчителя, повинен подолати певну межу. Ця межа не стільки психологічна, скільки пов'язана з вирішенням практичних ситуацій.

Активна педагогічна діяльність, за твердженням психологів (Л. Виготський, Г. Костюк та ін.), забезпечується високим рівнем сформованості професійних якостей особистості вчителя, певним розкриттям його індивідуальних, потенціальних можливостей. Серед особистісних характеристик сучасного вчителя не останнє місце посідають професійні уміння [4, с. 65].

Коли ми говоримо про формування професійних умінь і навичок, слід згадати про формування якостей особистості і розвиток їх в процесі педагогічної діяльності.

Молоді спеціалісти повинні свідомо реалізувати свої особисті якості, проявляючи і закріплюючи їх в своїй діяльності – в певних уміннях і навичках.

У зв'язку з цим стає досить актуальним питання про пошуки таких методів професійної підготовки вчителя, які забезпечать не лише формування загальних, але й професійно важливих умінь.

Слід зауважити, що педагогічна майстерність майбутнього вчителя залежить не лише від підготовки у закладі вищої освіти, але й від системи його самостійної роботи по удосконаленню власної кваліфікації.

Освіта традиційно розуміється як процес навчання і виховання особистості відповідно до способу буття конкретного суспільства, наявної у ньому системи духовних і моральних цінностей. Важливим виразником таких ціннісних орієнтацій завжди було мистецтво, його роль в освіті та розвитку особистості важко переоцінити.

Музичне мистецтво України – непересічна сторона в історії світової культури. На міжнародній арені часто виступають яскраві представники української творчої інтелігенції – талановиті виконавці та композитори. Особливу роль у постійному зростанні авторитету і світовому визнанні вітчизняної музики відіграє її хорове мистецтво, багате своїми традиціями і творчим потенціалом. Тут поєднані творчі зусилля багатьох поколінь митців минулого та сьогодення. Успішний розвиток української хорової музики у наш час і прогнозованому майбутньому значною мірою залежатиме від здатності до професійної діяльності молодого покоління нової творчої генерації. Мова йде не лише про нові сили в середовищі молодих композиторів, що працюють в галузі мистецтва, але й про студентство, яке присвятило себе цій справі, де і пізнає основи мистецької практики.

Головна мета успішного навчання студента – здобуття навичок професіоналізму, забезпечених належною теоретичною і практичною підготовкою. Підготовка фахівця такого рівня зумовлена його багатогранною музичною діяльністю і вимагає складних за своєю професійною структурою якостей.

Різномісна діяльність вчителя музичного мистецтва в школі вимагає від нього володіння комплексом необхідних професійних умінь, навичок та знань, а першочергово – вияву професійно-значущих особистісних якостей, творчого мислення. Отже, успіх роботи вчителя та оволодіння професійною майстерністю визначається професійно-педагогічною спрямованістю його особистості. Власне така спрямованість і здійснює вплив на якість знань вчителя, та і на потребу їх набуття та поновлення [3, с. 70].

Оптимізація процесу підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва пов'язана як із зовнішніми, так і внутрішніми умовами. Мотиви навчання, що є важливою умовою засвоєння знань та розвитку вмінь і навичок, безпосередньо впливають на характер навчальної діяльності, міцність і глибину знань, потребу в збагаченні і поновленні знань.

У чому ж полягає специфіка професійно-педагогічної підготовки вчителя музичного мистецтва?

З метою удосконалення процесу навчання доречним є моделювання професійних ситуацій які відповідають фаховій діяльності студента. Завдяки таким ситуаціям у студентів формується такий принцип мислення, що створює зв'язок між канонами навчання, новітніми вимогами і досягненнями у навчанні.

Поєднуючи усталені, традиційні методи навчання з актуальними можна вирішити основне завдання навчального процесу – виховання у студентів самостійності і потреби формування професійних умінь.

Зважаючи на те, що попередня підготовка вчителя музичного мистецтва не завжди віддзеркалює різнобічність його професійної діяльності, мотиви підвищення кваліфікації і самовдосконалення деколи залежать не від професійно-педагогічної спрямованості, а переважно від інтересу до вузькоспеціальних знань і від того успіху, який досягається власне у цій галузі [2, с. 42].

Удосконалення музично-педагогічної діяльності завжди має ґрунтуватись на емоційно-позитивному ставленні до неї. На базі особистого педагогічного і музичного досвіду, накопиченого в результаті здобуття і поглиблення загальних та спеціальних знань, умінь та навичок, закріплюється стійка професійно-педагогічна спрямованість як життєва позиція особистості [5, с. 101].

Від сучасного вчителя вимагається володіння спеціальними знаннями, вміннями і навичками, які призводять до розвитку педагогічних здібностей. Мобільність, варіативність, міцність озброєння майбутнього вчителя спеціальними музичними знаннями, вміннями і навичками зумовлює можливість швидкого й міцного засвоєння навчального матеріалу, здобуття нових знань, умінь і навичок, необхідних для музично-виховної діяльності у школах. Але це буде відбуватись тоді, коли знання будуть мати дієвий, а не пасивно-споглядальний характер. Під час проведення теоретичних занять учні мають здобувати професійні знання, а на практичних заняттях – навчитись ефективно діяти в складних умовах.

Наголошуючи на важливості поєднання навчання з життям, Я. Коменський вважав, що учень легше засвоює навчальний матеріал, якщо показати йому яку користь має цей матеріал у повсякденному житті.

Формування психолого-педагогічних знань, умінь і навичок майбутнього вчителя відбувається в процесі вивчення предметів психолого-педагогічного циклу, проте актуалізація їх здійснюється на заняттях з практичних дисциплін. Візьмемо як приклад практичний курс «Хоровий клас». Розглядаючи зміст диригентської діяльності у співвідношенні з психологічними можливостями розвитку сучасного школяра, ми спостерігаємо, що процес сприйняття музичних творів у різних вікових категоріях є різним. Тому підготовка вчителя музичного мистецтва до розуміння вікових можливостей учнів в сприйнятті музичних образів є важливим завданням цього курсу. Важливо щоб вчитель у процесі диригентської діяльності знав закономірності функціонування емоційної сфери школяра і володів методами і прийомами впливу на неї, що дасть можливість управляти нею в процесі колективного виконавства [1, с. 25].

Всі ці положення будуть засвоєні студентами краще при умові їх цілеспрямованої, планомірної індивідуальної практичної роботи. Потрібно створити умови, які б ставили студента перед необхідністю вдосконалювати диригентські вміння і навички, сприяли б формуванню музично-слухових умінь.

Першою умовою формування хормейстерських умінь є вихована в учнів потреба спостерігати за методами і прийомами розучування хорового твору що застосовуються на хорових заняттях викладачем. Виховання такої професійної здібності можливе тоді, коли викладач пояснює хорові причини зупинки співу, звертає увагу на недоліки звукоутворення, дикції, застосовує спеціальні вправи, що сприяють виправленню помилок. У цей час учні повинні усвідомлювати, що в роботі над хоровим твором існує певна послідовність: знайомство з піснею, її вивчення і завершення. На кожному з цих етапів застосовуються методи і прийоми, спрямовані на якісне освоєння творів, їх інтерпретацію.

Ще однією важливою умовою формування хормейстерських умінь студентів є індивідуальна практична робота з хором, яка заключається не лише в розспівуванні хору, а й в подальшій роботі з ним: розучування пісні, робота над динамікою, метроритмом, звукоутворенням, злагодженістю звучання. Студент повинен вміти конкретно і точно пояснити помилки хору та домагатися їх усунення [1].

Різні форми навчальної роботи є важливим засобом формування у студентів установки на творчу пізнавальну діяльність. Вирішальна роль при цьому належить практичній роботі в ході якої забезпечується її активна пізнавальна діяльність, формується потреба в самостійному творчому пошуку. Для цього необхідно широко застосовувати метод проблемного викладання знань, коли увага студентів акцентується на рівні розробленості поставленого завдання, на тих його аспектах, які потребують теоретичних пошуків, на різних поглядах і підходах до розв'язання.

Виходячи із вищезазначеного можна зробити наступні висновки. В сучасних умовах, коли обсяг необхідних людині знань різко і швидко зростає, важливо прищеплювати студентам уміння самостійно поповнювати свої знання, виховувати у них самостійність, професіоналізм, формувати досвід творчої діяльності. Моделювання професійних ситуацій забезпечує створення умов в яких студенти отримують можливість самостійно аналізувати явища і педагогічні процеси що вивчаються, встановлювати зв'язки між педагогічними діями і відповідною реакцією учнів, усвідомлювати логічні зв'язки, послідовність педагогічних дій, зіставляти вивчене з новим і використовувати все це для виконання практичних завдань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Доронюк В. Курс техніки диригування. Ів.-Франківськ, 2004. 292 с.
2. Касянова В. О. Формування творчих здібностей студентів у навчально-виховному процесі. Підготовка майбутнього вчителя : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Ніжин : НДПУ ім. М. Гоголя, 2003. С. 201–205.
3. Фіцула М. Вступ до педагогічної професії. Тернопіль : Навч. книга : Богдан, 2003. 136 с.
4. Щербина С. Формування активної професійної позиції у майбутніх педагогів. Мистецтво і освіта. 2001. №3. С. 65–74.
5. Яропуд З. Педагогічні вимоги до підвищення ефективності музичної підготовки студентів у вищій школі. Актуальні проблеми викладання музичних дисциплін у вищій школі : Науковий Вісник. Київ, 2004. С. 100–106.

УДК 372.10.19

Володимир Терпелюк

ІННОВАЦІЙНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В КОНТЕКСТІ ЙОГО ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

У статті розглянуто проблему впровадження інноваційного компетентнісного підходу в системі професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери, подана характеристика та аналіз категорій «інноваційна компетентність», «професійна компетенція», «професійна компетентність соціального педагога (працівника соціальної сфери)».

Ключові слова: інноваційна компетентність, професійна компетенція професійна компетентність соціального педагога (працівника соціальної сфери), інноваційна діяльність.

The article deals with the problem of introducing an innovative competence approach in the system of professional training of future specialists in the social sphere, the characteristic and analysis of the categories "innovative competence", "professional competence", "professional competence of social teacher (social worker)" is given.

Key words: innovative competence, professional competence, professional competence of social pedagogue (social worker), innovative activity.

В епоху модернізації системи освіти викликає інтерес проблема підготовки педагогічних кадрів до інноваційної діяльності. В освітніх системах сьогодення серед нововведень поняття «інноваційна компетентність», «інноваційна діяльність» як напрям цілеспрямованої підготовки студентів, майбутніх фахівців нового покоління, стали у центрі уваги педагогічної науки, оскільки ринок праці вимагає конкурентоспроможного, креативного спеціаліста.

У своєму дослідженні ми зосередимо увагу на проблемі підготовки майбутнього соціального педагога (працівника соціальної сфери) до здійснення інноваційної діяльності через інноваційну компетентність.

Модернізація освіти в Україні продукує інноваційні зміни у вищій професійній освіті, які визначили необхідність проектування соціально-педагогічних умов формування особистості студента, що вимагають розробки і впровадження нової моделі підготовки, в основі якої – компетентнісна модель випускника вузу.

У зв'язку з цим закономірною є тенденція реалізації проекту створення збалансованої і високо технологічної інноваційної моделі розвитку професійної компетентності сучасного працівника соціальної сфери.

Кінцевим результатом освіти є готовність фахівця до професійної діяльності. Готовність соціальних працівників до професійної діяльності – це інтегративне творення особистості студента, що характеризується високим рівнем оволодіння ним психолого-педагогічними та спеціальними знаннями, вміннями і навичками, а також професійно значущими якостями, необхідними для ефективного виконання основних професійних функцій на високому творчому рівні [5, с. 10].

Перехід до компетентнісного підходу в освіті, на думку більшості дослідників і практиків, означає переорієнтацію змісту з процесу на результат освіти, а результатом формування професійної компетентності є спроможність (здатність) спеціаліста відповідати динамічним умовам і запитам ринку праці, володіти відповідним потенціалом для практичного розв'язання професійних проблем, пошуку свого професійного «Я» в соціальній структурі суспільства. [2, с. 34-42]. В. В. Краєвський і А. В. Хуторской розрізняють поняття «компетентність» і «компетенція», зазначаючи,

що компетенція означає коло питань, в яких людина обізнана й має досвід, а компетентність – це поєднання відповідних знань і здібностей у певній сфері діяльності, що дають змогу ефективно діяти в ній [10, с. 16]. І. А. Зимняя зазначає, що стратегічний напрямок модернізації змісту освіти орієнтовано на «компетентність» і «компетенції» [2]. Осмислення засадничих питань взаємозв'язку компетенцій та компетентностей, розроблення вимог до компетентності та їх вимірювання відображено в працях зарубіжних і вітчизняних учених (Дж. Равен, А. Хуторской, Н. Бібік, Л. Ващенко, І. Єрмаков, О. Локшина, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун, О. Савченко). В основі методології компетентнісного підходу у вищій освіті знаходиться концептуальне положення щодо необхідності зміни традиційного репродуктивного навчання творчо-дієвим, яке повинне сприяти не тільки оволодінню знань, умінь, навичок, а й особистісному розвитку студентської молоді, формуванню системи соціокультурних потреб, самоактуалізації та самоздійсненню особистості, окрім підготовки індивіда в якості спеціаліста (фахівця), професіонала. Концептуальна сутність даного підходу полягає у наданні студенту можливості оволодіти чітко визначеною системою професійних компетенцій, у використанні специфіки діяльнісного та особистісно-орієнтованого підходу на протигагу знаннево-орієнтованому підходу як умови покращення якості підготовки фахівців і модернізації вищої освіти. В. Поліщук доводить необхідність формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів, яка «є синтезом професійних знань і вмінь, індивідуального стилю професійної діяльності, інноваційного, творчого підходу до роботи, педагогічної рефлексії» [8, с. 38]. Проблему інноватики вивчають Я. Даниленко, Л. Карамушкі, І. Корнілова, Т. Семигіна, Ю. М'якотін, В. Сергієвський та ін. Готовність соціального працівника до ефективної професійної діяльності відображено у працях О. Безпалько, Ї. Зверєвої, А. Капської, О. Карпенко та інших дослідників.

Узагальнення результатів наукових досліджень з проблеми формування інноваційних компетентностей у процесі підготовки майбутнього фахівця соціальної сфери в контексті його професійних компетенцій визначає потребу здійснювати системний, комплексний вплив на особистість студента, сприяючи розвитку його професійних знань, умінь, навичок, різних особистісних, фахових характеристик та якостей, що забезпечать успішність його подальшої професійної діяльності.

Метою нашого дослідження є аналіз теоретико-методологічних аспектів у створенні умов для становлення соціально та професійно компетентної особистості в умовах вищого навчального закладу.

Сучасні дослідники визначають термін «професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів/ соціальних працівників» по-різному: процес формування фахівця нового типу, здатного компетентно вирішувати соціально-педагогічні проблеми в усіх типах та видах навчально-виховних установ і закладах соціального спрямування» [1, с. 10]; процес багатогранний, інтегративний, педагогічний, що забезпечується створенням необхідних педагогічних умов для оволодіння професійними знаннями, вміннями, навичками, професійним досвідом з метою формування особистісно-професійних якостей, які необхідні для успішного функціонування у системі міжособистісних відносин, результатом чого є формування професійної компетентності соціальних педагогів до роботи» [10, с. 13]; процес і результат оволодіння цінностями соціальної та соціально-педагогічної діяльності, професійно необхідними знаннями, вміннями й навичками, формування професійно важливих особистісних якостей, які є основою готовності до професійної соціальної та соціально-педагогічної діяльності [8, с. 40]. Отже, спираючись на ідеї вищеозначених дослідників, «професійну підготовку фахівців соціальної сфери» розглядатимемо як цілісний процес оволодіння цінностями, професійними знаннями, вміннями та навичками соціальної та соціально педагогічної діяльності, а також формування професійно важливих особистісних якостей, що є основою для розвитку їхньої

професійної компетентності, професійного стилю, соціально-професійної зрілості та мотивації до самовдосконалення. До основних компонентів професійної підготовки фахівців соціальної сфери дослідники відносять такі [8, с. 39]: змістовий; діяльнісний; функціональний; технологічний; організаційно-управлінський; нормативно-правовий; професійно-особистісний; моніторингово-корекційний. Аналіз вищезазначеного показує, що професійна підготовка майбутніх фахівців соціальної сфери це складне багатокомпонентне утворення, яке передбачає розгляд його як процесу, що динамічно розгортається та передбачає визначення етапів та засобів як системи, що потребує виокремлення певних елементів, їхніх зв'язків та взаємовпливу з метою одержання запланованих результатів.

Розглянемо дефініції «компетенція», «компетентність», «інноваційна компетентність». Існують різні мотивації до трактування понять «компетенція» і «компетентність». Під компетенцією ми розуміємо узагальнену характеристику професіоналізму фахівця, яка необхідна для його якісної продуктивної діяльності і потребує присвоєння. Компетентність – це особистісна компетенція, прояв якостей людини у здатності виявити знання і дію, що підходять для розв'язання проблеми [3, с. 102].

В основі концепції компетентності лежить ідея виховання компетентної людини та працівника, який має не лише необхідні знання, професіоналізм, високі моральні якості, а й уміє діяти адекватно у відповідних ситуаціях, застосовуючи ці знання і беручи на себе відповідальність за певну діяльність [9, с. 55]. Компетентність ставить високі вимоги до самостійності особистості, її вміння брати на себе відповідальність, здатності діяти конструктивно, раціонально, гнучко, активно, творчо; до оптимістичної самовіддачі життю, здатності поєднувати свою індивідуальність з умовами життя. Динамічний та суперечливий характер розвитку сучасного суспільства ставить свої вимоги до успішної інтеграції особистості, вимагає дедалі більше зусиль самої людини і передбачає розвиток загально-особистісної компетентності. Сьогодні тільки та особистість може повноцінно діяти у суспільстві, яка здатна зробити самостійний вибір, прийняти самостійне рішення. Ці та інші обставини соціального функціонування людини зумовлюють потребу в оволодінні сучасними компетенціями, які дають можливість реалізувати в житті пізнавальний, духовно-моральний, творчий, комунікативний та естетичний потенціали розвитку особистості. У процесі творчості життя найповніше розкривається природа та цінність компетентності, в якій відображаються когнітивні, операційно-технологічні, мотиваційні, етичні, соціальні та поведінкові аспекти.

Професійна компетентність соціального педагога – важлива складова професіоналізму, яка включає знання і ерудицію, проявляється в успішному вирішенні професійних завдань і дає змогу людині бути обізнаною в питаннях певної галузі суспільної діяльності, кваліфіковано вирішувати проблеми своєї професійної діяльності. Вона також передбачає наявність тих якостей особистості, котрі дають можливість діяти відповідально та самостійно. Важливим аспектом розуміння теоретичного змісту поняття компетентності є той, що вона є не засвоєнням певного набору знань, професійних навиків із певної спеціальності, а є поєднанням останніх із розвиненими конкретними здібностями та якостями особистості, конкретними компетенціями, котрі в сукупності будуть сприяти ефективності професійної діяльності фахівця соціальної сфери [7, с. 93].

Під інноваційною компетентністю ми розуміємо досягнення педагогом певного рівня особистісного та професійного прояву майстерності в його інноваційній діяльності.

Категорія «інноваційна компетентність» розглядається нами через загальне видове поняття «професійна компетентність педагога» і поняття «інноваційна діяльність». Поняття «соціальна інновація можна визначити як свідомо організоване нововведення або нове явище в практиці соціальної роботи, що формується на

певному етапі розвитку суспільства відповідно до соціальних умов, що змінюються, і що має за мету ефективні позитивні перетворення в соціальній сфері.

Соціальні інновації різноманітні. Це насамперед пов'язано із різноманітним явищем соціального життя.

Джерелами соціальних інновацій є зміни зовнішнього середовища, соціальні проблеми, що повсякчас виникають і які неможливо вирішити за допомогою традиційних методів, а також зміни потреб суспільства і його членів. Невирішеність тих або інших соціальних проблем дає імпульс до розробки нових засобів і норм у соціальній сфері.

Соціальні інновації посилюють процеси соціальної мобільності, на що не здатні деякі традиційні форми і методи забезпечення соціальних гарантій.

Процес розвитку суспільства вимагає створення передумов для формування нових нетрадиційних компонентів у соціальній сфері, інноваційних засобів соціальної діяльності, а нововведення є формою цього суспільного розвитку. Під інноваційним прогресом розуміють процес народження нової ідеї, її експериментальну апробацію, поширення та використання.

Тривалість інноваційного циклу може змінюватися залежно від багатьох факторів. Це і гострий дефіцит фінансування нововведення, і нестача професіональних кадрів, і перспектива скорочення робочих місць, і поширення безробіття в міру розвитку конкретного інноваційного процесу. Психологічні фактори гальмування обумовлені наявністю різноманітних психологічних бар'єрів інформаційного або світоглядного плану, коли йдеться про недостатню поінформованість щодо суті і цілей інновації або про ставлення до нововведень як до короточасної кампанії. До причин, що стримують інновації, можна віднести консерватизм мислення, відсутність ініціативного і творчого підходу у вирішенні проблем соціальної сфери.

Компетентність того, хто навчається, є основним якісним показником освітнього процесу у ВНЗ, а досягнення компетентності відбувається через здобуття суб'єктом навчання необхідних компетенцій, які складають педагогічну мету професійної підготовки спеціаліста. «Компетентність» визначає рівень професіоналізму особистості, а її досягнення відбуваються через здобуття нею необхідних компетенцій. Компетентність є результатом набуття компетенції. Компетентність – це певна «здатність» або «потенціал», що є характеристикою, мірою того, що може робити індивід. Компетентність – це володіння відповідною компетентністю, котра включає особистісне ставлення до неї і до предмету діяльності. Компетенція використовується частіше для визначення меж дії фахівця, а компетентність для оцінки його якості, як здатність і готовність до вирішення завдань своєї професійної ролі. Професійна компетентність соціального педагога – важлива складова професіоналізму, яка включає знання і ерудицію, проявляється в успішному вирішенні професійних завдань і дає змогу людині бути обізнаною в питаннях певної галузі суспільної діяльності, кваліфіковано вирішувати проблеми своєї професійної діяльності.

Аналіз досліджень науковців з проблеми компетентнісного підходу, професійної компетентності спеціаліста дозволив зробити висновок, що професійна компетентність соціального педагога – це загальна здатність і готовність, яка ґрунтується на знаннях, вміннях, здібностях, цінностях, ставленні та досвіді, що дає можливість, використовуючи соціально-педагогічні технології роботи з клієнтом, вирішувати професійні завдання у типових і нестандартних ситуаціях у процесі професійної практики. Впровадження компетентнісного підходу у процес професійної підготовки соціальних педагогів означає формування комплексу професійних компетенцій фахівця – загально-теоретичних і практично-орієнтованих.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2004. 295 с.
2. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Москва, 2004. 42 с.
3. Життєва компетентність особистості : науково-методичний посібник / Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков, Г. М. Несен. Київ : Богдана, 2003. 520 с. 102–103.
4. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за загальною редакцією І. Д. Зверєвої. Київ – Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.
5. Кларін М. В. Інновації в навчанні / Завуч. 2000. № 23-24. С. 8–15.
6. Коваль Л. М. Особливості інноваційної діяльності викладачів педагогічних / Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія : Педагогічні науки. Випуск 17. 2012. С. 16–20.
7. Ларіонова Н. Б. Практика як фактор оптимізації професійного становлення майбутніх соціальних педагогів. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2009. № 4. С. 93–95.
8. Поліщук Віра Становлення професіоналізму соціального педагога на основі компонентів індивідуального стилю його діяльності. Молодь і ринок. 2011. № 4. С. 38–43.
9. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования. Народное образование. 2003. № 2. С. 55–61.
10. Чубук Р. В. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи із студентською молоддю : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса. 2008. 21 с.

УДК 37.013.42

Наталія Фіголь

ПЕДАГОГІЧНИЙ ТАКТ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧИТЕЛЯ

У статті проаналізовані основні дефініції поняття «педагогічний такт» та обґрунтовано значущість цього феномену в професійній діяльності учителя сучасної школи, визначено та розкрито зміст основних компонентів даного поняття. Акцентовано увагу на ідеях В. Сухомлинського та І. Синиці про педагогічний такт учителя.

Ключові слова: такт, педагогічний такт, особистість, учитель сучасної школи, професійна діяльність

The article analyzes the main definitions of the concept «pedagogical tact» and substantiates the significance of this phenomenon in the professional activity of the teacher of the modern school, the content of the main components of this concept is determined and disclosed. An attention to V. Sukhomlinsky and I. Sinitsy ideas about pedagogical tact of school teacher was paid.

Key words: tact, the pedagogical tact, personality, teacher of modern school, professional activity.

Сучасна педагогічна наука все частіше до досягнень минулих років, до досвіду педагогів-класиків, таких як В. Сухомлинський, А. Макаренко, Ш. Амонашвили, К. Ушинський та інші. Їх наукові відкриття і досягнення особливо актуальні в даний час – час нестабільної політичної обстановки, освітніх реформ, проблем у взаємодії людей і, як наслідок, падіння культури людства в цілому. Формування людської

культури – основне завдання педагога, яка зобов'язує самого учителя бути гуманним і вихованим. Однією з важливих особливостей характеру вчителя є педагогічний такт.

Педагогічний такт – найхарактерніша професійна особливість учителя. У будь-якій професії є щось особливе, що відрізняє її від інших професій. Виявлятися це може і в звичках людини, і в її мові, і в зовнішньому вигляді. Особливість професії учителя виявляється в його педагогічному такті.

Аналіз наукових праць дослідників проблеми педагогічного такту дозволив зробити висновок про те, що найбільш досліджуваними категоріями, пов'язаними з проблемою педагогічного такту, є: етичні знання й уміння представника педагогічної професії, що є передумовою педагогічного такту (Л. Альошина, В. Гусоєв, В. Писаренко, І. Писаренко, В. Чернокозова, І. Чернокозов); педагогічна культура, компонентом якої виступає педагогічний такт (О. Гармаш, М. Васильєва, М. Гриньова, І. Ісаєв, Л. Спірін); стиль поведінки, в якому виявляється педагогічний такт учителя (С. Акбієв, А. Водейко, Д. Самуйленков, Є. Саннікова); мистецтво спілкування вчителя з іншими учасниками педагогічного процесу (О. Бардін, М. Богданова, О. Борисова, Б. Бушелева, Є. Гришин).

Водночас слід відзначити, що педагогічний такт як основу професійної діяльності учителя школи не представлений у науковій літературі повною мірою.

Мета статті – аналіз основних дефініцій поняття «педагогічний такт» та обґрунтування значущості цього феномену у професійній діяльності учителя.

Термін «такт» латинського походження (від лат. *tactus*) і в перекладі означає доторкування, відчуття, почуття міри.

Для тактовної людини характерне бажання в усьому діяти так, щоб принести найбільше добра і радості іншим людям. Тактовна людина «делікатна» (термін А. Макаренка) у взаємовідносинах з іншими людьми, обережна, уважна. Тактовна людина намагається вести себе в колективі так, щоб ні своїм зовнішнім виглядом, ні необережним словом не зіпсувати настрої навколишнім, не образити.

Проте загальний такт і педагогічний такт – це не одне й те саме, підкреслював І. Синиця [2]. Він застерігав проти спрощеного розуміння педагогічного такту: «Педагогічний – це не просте означення, яке додається до звичайного такту, щоб показати, що педагогічний такт – це тільки запровадження у взаєминах з учнями звичайного такту» [2, с. 11].

Тактовну людину, як відомо, характеризують такі риси її особистості, як ввічливість, привітність, кмітливість, дотепність, уважність, вміння вибачитися, витримка, урівноваженість, почуття гумору. Ці ж самі риси особистості повинні бути і у тактовного педагога. До учнів необхідно ставитися так само ввічливо і з такою ж повагою, як і до дорослих, тільки ще більш уважно і обережно. Педагогічний такт відрізняється від загальнолюдського такту тим, що поєднує важливі риси особистості вчителя (повага, любов до дітей, доброта, ласкавість, ввічливість тощо) і вміння обирати доцільно правильний підхід до учнів.

І. Синиця педагогічний такт визначав як педагогічний підхід до учнів, як психологічний догляд за учнями, як «вміння, ...особливе, професійне, подібне до вміння художника скомпонувати картину чи до вміння артиста вжитися в образ; ...вміння встановити з учнями емоційний і робочий контакт» [2, с. 30].

Тому педагогічний такт є конкретним виявом загальнолюдського такту. Однозначного визначення педагогічного такту сьогодні не існує. Науковці по-різному пояснюють його сутність: це природна здатність вчителя впливати на учнів; складова частина загальної культури вчителя; досконале володіння своїм предметом та методикою його викладання; моральна категорія, яка допомагає регулювати взаємовідносини між педагогами та учнями тощо. Так, В. та І. Чернокозови визначають такт як форму поведінки, в основі якої моральний компроміс в ім'я високих моральних цілей. З'ясовуючи психологічні основи педагогічного такту, І. Страхов розглядає його як міру педагогічної доцільності у застосуванні навчально-виховного впливу, яка

виражається в його оптимізації, делікатному пристосуванні до особливостей кожної ситуації та індивідуальної своєрідності особистості [5, с. 48].

I. Синиця педагогічний такт тлумачив як педагогічний підхід до учнів, психологічний догляд за дітьми. Він дійшов висновку, що визначення педагогічного такту та сфери вживання самого терміну в теорії та педагогічній практиці ґрунтується на трьох точках зору. Перша – педагогічний такт – це запровадження у взаємини з учнями загальнолюдського такту; друга – педагогічний такт – це психологічна властивість особистості вчителя, його характерологічна риса; третя – педагогічний такт – один із компонентів майстерності вчителя [3, с. 30–31].

У педагогічній енциклопедії педагогічний такт визначається як міра у системі спілкування з дітьми, уміння обрати вірний підхід у системі виховних відносин.

Відомий науковець В. Кан-Калік стверджує, що такт педагогічний – це дотримання педагогом принципу міри у спілкуванні з дітьми в різних сферах діяльності, уміння обрати правильний підхід до учня [7].

Педагог-гуманіст В. Сухомлинський педагогічний такт характеризує як людяність, гуманність, глибоке розуміння та відчуття вчителем духовного світу кожної дитини – її настроїв, почуттів, переживань [6].

Незважаючи на деякі відмінності у визначеннях педагогічного такту, можна визначити специфічні риси, що характеризують його сутність: це міра професійної поведінки вчителя, міра його дій, учинків; важлива умова педагогічно доцільного, ефективного спілкування в системах: педагог – учні, педагог – колектив; міра у виборі методів, форм, засобів педагогічного впливу і взаємодії; врахування особистісних особливостей суб'єктів спілкування; дотримання морально-етичних норм у взаємодії з учнями.

Основні ознаки педагогічного такту:

- людяність без зарозумілості;
- вимогливість без брутальності та прискіпливості;
- педагогічний вплив без наказів, навіювань, попереджень, без приниження особистої гідності вихованця;
- вміння висловлювати розпорядження, вказівки та прохання без благання, але і без марнославства;
- вміння слухати співрозмовника, не виказуючи байдужості та вищості;
- врівноваженість, самовладання і діловий тон спілкування без дратівливості та сухості;
- простота в спілкуванні без фамільярності та панібратства, без «показухи»;
- принциповість і наполегливість без упертості;
- уважність, чутливість і емпатійність без їх підкреслення;
- гумор без насмішки;
- скромність без удаваності [7].

Розуміння сутності та специфіки педагогічного такту дає змогу визначити його структуру: психологічний, морально-етичний та естетичний компоненти [2].

Психологічний передбачає врахування педагогом вікових та індивідуальних особливостей дітей: мислення, пам'яті, уваги, уяви, сприйняття, мовлення, волі, типу темпераменту, характеру, мотивації навчання, діяльності тощо. Створення вчителем доброзичливого психологічного клімату, наповнення дитячих душ позитивними почуттями та емоціями – важливе завдання педагога. Емоційне пробудження – геніальна знахідка В. Сухомлинського. За допомогою цього методу, звертаючись до почуттів дітей, пробуджується їхній розум. Почуття, говорив В. Сухомлинський, є провідником знань, що робить навчальний процес більш продуктивним. Педагог застерігає вчителів від появи так званих шкільних дидактогеній, в основі яких – серйозні психічні травми в учнів, причиною яких є порушення вчителями педагогічного такту [6].

Морально-етичний компонент вимагає від учителя дотримання принципів, правил та норм професійної етики та моралі. Основою взаємодії з учнями повинні виступати повага, ввічливість, людяність, чуйність, делікатність, передбачливість, чесність, порядність.

Проведене опитування в старших класах шкіл м. Кременця свідчить, що учні більше за все цінують у педагогів доброту, душевну щедрість, щирість, душевність відносин. Серед інших професійно значущих особистісних якостей педагога зазначаються тактовність, справедливість, розуміння дитячих проблем, бажання надати допомогу, комунікабельність, добросовісність, працьовитість, оптимізм, стриманість, віра в учнів, толерантність, позитивна емоційна налаштованість.

В. Сухомлинський вважає, що моральна та емоційна культура педагога є головним джерелом педагогічного такту. На його думку, моральна основа загальної людської культури має вирішальне значення у формуванні педагогічного такту. Підтвердженням цього є його слова про те, що можна створювати прекрасні системи навчання, розробляти методики, форми, засоби, технології навчання, але все розсипиться, перетвориться на пил, якщо не буде позитивного емоційно-морального особистісного забарвлення з боку педагога: «... всі ці системи розсипаються на порошок, руйнуються мов іграшкова хатинка на піску, коли немає найголовнішого – душевної чуйності, сердечної турботи, хвилювання про долю людини, вміння бачити в дитячих очах горе, печаль, страждання. Це вміння не є якимось даром божим. Його треба виховувати, розвивати, культивувати в педагогічному колективі – усім укладом життя, всім строєм взаємостосунків між дітьми» [2, с. 13-14]. Естетичний аспект педагогічного такту складають висока культура поведінки педагога, артистизм, почуття гумору, творча імпровізація.

Педагогічний такт повинен бути не просто структурним компонентом педагогічної культури, а її основою, яка спроможна регулювати всю систему складних взаємовідносин учителя в освітньому середовищі і з навколишнім світом, а оволодіння педагогічним тактом має бути так само усвідомленим, як і оволодіння іншими знаннями та вміннями.

Отже, педагогічний такт виховується і набувається разом з педагогічною культурою і конкретно виявляється в педагогічній діяльності. Він є показником зрілості педагога як майстра своєї справи. Це сильний засіб, за допомогою якого вихованців можна перетворити на своїх співників чи, навпаки, суперників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / ред. С. У. Гончаренко. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
2. Саниця І. О. З чого починається педагогічна майстерність. Київ : Рад. шк., 1972. 167 с.
3. Саниця І. Е. О такте и мастерстве (беседы с молодыми педагогами). Київ : Рад. шк., 1976. 168 с.
4. Словник іншомовних слів / авт. колектив: Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом'як, А. А. Дем'янюк; за ред. Л. І. Шевченко. Київ : АРІЙ, 2008. 672 с.
5. Страхов И. В. Психологические основы педагогического такта : пособ. для ин-тов. Саратов, 1972. 180 с.
6. Сухомлинський В. О. Не бійтеся бути ласкавим / Вибрані твори : в 5 т. Т. 5. Київ, 1977. С. 317–359.
7. Федорова Л. Г. Педагогічний такт – основа професійної підготовки вчителя початкової школи. Педагогіка вищої та середньої школи. Кривий Ріг : ДВНЗ «Криворізький національний університет», 2016. С. 271–275.

УДК 378:373.091.12.3-051

Павло Яловський

ЗМІСТ КЛЮЧОВИХ ПОНЯТЬ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті проаналізовано сутність і зміст ключових понять компетентнісного підходу в контексті сучасної мистецької педагогіки. З'ясовано, що компетенція є основним системоутворюючим компонентом компетентності. Висвітлено структуру професійної компетентності вчителя музичного мистецтва, яка утворена системою загальнопедагогічних і фахово-музичних компетентностей.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетенція, компетентність, професійна компетентність учителя музичного мистецтва.

The article is analyzed the essence and content of key concepts of competence approach in the context of musical pedagogy. It is found that competence is the main structural component of competence. Is highlighted the structure of the professional competence of the teacher of musical art, which is formed by the system of general pedagogical and professional-music competencies is highlighted.

Key words: competence approach, competence, professional competence of the teacher of music art.

Впровадження компетентнісного підходу у процес підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва нині визначено одним із стратегічних напрямків модернізації мистецької педагогіки. Вихідною умовою успішної реалізації ідей компетентнісно зорієнтованої музично-педагогічної освіти є досягнення одностайності у трактуванні та визначенні сутності понять «компетенція», «компетентність», «професійна компетентність».

У процесі аналізу останніх досліджень і публікацій стало відомо, що різні аспекти проблеми реалізації компетентнісного підходу у професійній підготовці майбутніх учителів висвітлюють такі вчені, як: І. Бех, Н. Бібік, І. Зимня, В. Краєвський, О. Пометун, О. Савченко, А. Хуторський та інші. Науковці Н. Бібік, П. Васюченко, В. Веденський, М. Головань, І. Драч, Е. Зеєр, К. Рудніцька та інші аналізують сутність та зміст понять «компетенція», «компетентність», «професійна компетентність». Окремі питання проблеми формування й розвитку професійної компетентності майбутніх педагогів-музикантів розкрито у працях Л. Гаврілової, О. Горбенко, С. Грозан, Л. Масол, Н. Мурованої, Л. Пастушенка, І. Полубояриної та інших.

Метою статті є аналіз сутності та змісту ключових понять компетентнісного підходу у світлі сучасної мистецької педагогіки.

Компетентнісний підхід як досягнення західної педагогічної думки сьогодні активно впроваджується у вітчизняну систему освіти, виступаючи своєрідною відповіддю на запити сучасного суспільства. Орієнтація на формування компетенцій і компетентностей дозволяє студентській молоді не лише здобути необхідні знання, вміння і навички, а й навчитися застосовувати їх у професійній діяльності, для вирішення проблем різної складності, які виникають у повсякденному житті.

Аналіз розуміння дослідниками сутності компетентнісного підходу свідчить про різні трактування цього феномену. Так на думку О. Пометун, метою компетентнісно зорієнтованого навчання є формування і розвиток ключових, загальнопредметних і предметних компетентностей [5, с. 19]. А. Хуторський вважає, що компетентнісно орієнтований підхід спрямований на набуття особистістю системи знань і досвіду, що

дозволить індивіду робити певні висновки про щось, висловлювати власні думки та приймати адекватні рішення у різних ситуаціях [15].

Слушно зауважує І. Драч, який стверджує, що за умови переходу від кваліфікаційної до компетентнісної моделі випускника цілі освіти мають бути пов'язані не тільки із виконанням фахових завдань, але й із інтегрованими вимогами до результату освітнього процесу. У процесі фахової підготовки слід розвивати мислення і практичні здібності майбутнього вчителя. За таких умов педагог зможе оволодіти вміннями працювати у перманентних умовах, ефективно розв'язувати власні життєві проблеми [5, с. 21].

Базовими категоріями компетентнісного підходу є поняття «компетенція», «компетентність», «професійна компетентність». Проаналізуємо зазначені концепти з педагогічної точки зору.

«Компетенція» (з лат. *comperio* – дізнаватися, бути обізнаним) – добра обізнаність із чим-небудь [10, с. 874].

В сучасних науково-педагогічних дослідженнях компетенція в узагальненому вигляді розглядається передусім як освітній результат. Приміром, Н. Бібік вважає, що компетенція – «відчужена від суб'єкта, наперед задана соціальна норма освітньої підготовки, необхідна для його якісної продуктивної діяльності в певній сфері» [1, с. 52]. І. Зимня зазначає, що компетенції актуалізуються в діяльності, тобто є «внутрішнім когнітивним утворенням із знань і програм їх реалізації, способів та алгоритмів діяльності»

Вітчизняний дослідник П. Васюченко схарактеризовує компетенцію як можливість встановити зв'язки між знанням і ситуацією, здатність знайти, виявити процедуру, яка підходить для розв'язання проблеми [2, с. 23-24]. У контексті цілей педагогічної діяльності автор виділяє два види компетенцій: ключові (універсальні за своїм характером і ступенем застосування) і базові або професійні (придатні в межах певної спеціальності). К. Рудніцька розглядає компетенцію як сукупність взаємопов'язаних якостей людини (знання, уміння, навички), необхідних для ефективної діяльності у певній галузі [13].

У дисертаційному дослідженні А. Пушкар обґрунтовано положення про музичні компетенції студентів немусичних спеціальностей закладів вищої освіти. На думку вченої, музичні компетенції – це «сукупність базових музичних знань та вмінь і навичок елементарного музикування, попереднього практичного досвіду творчої музичної діяльності та позитивного ставлення до неї, що зумовлює готовність та здатність майбутніх учителів немусичних спеціальностей до успішного здійснення музично-педагогічного впливу з огляду на потреби конкретного фаху, а також забезпечує їх самореалізацію та дозволяє бути компетентними» [12, с. 10-11].

Російські дослідники Е. Зеєр, А. Павлова та Е. Симанюк компетенцію трактують як інтегральний результат освіти, здібність, яка дозволяє індивіду вирішувати певні проблеми за допомогою системи дій [5, с. 33]. Таке розуміння зазначеного концепту, на наш погляд, ототожнює його із терміном «компетентність».

Ми підтримуємо думку більшості вчених і вважаємо, що компетенція – сформована під час навчання система знань, умінь, навичок, досвіду, цінностей, особистісних якостей, а компетентність – здатність та вміння володіти цією системою. Отже, компетенції утворюють компетентність, є її структурними компонентами.

Проаналізуємо зміст поняття «компетентність».

Компетентність (від. лат. *competo* – відповідний, підхожий) – сукупність знань і вмінь, необхідних для ефективної професійної діяльності: уміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію [11]. Компетентна особистість – авторитетний, обізнаний у певній галузі фахівець [10].

Сьогодні серед науковців точаться активні дискусії стосовно трактування поняття «компетентність». Приміром, І. Зимня, під компетентністю розуміє інтегративну якість особистості, яка проявляється у професійній діяльності, взаємодії з іншими членами

суспільства та в процесі розв'язання різних завдань. Вчена висвітлює структуру компетентності як єдність трьох рівнів:

- інтелектуальні дії (аналіз, синтез);
- система особистісних якостей індивіда (креативність, рішучість, ерудизм тощо);
- компонентний склад компетентності (знання, вміння, досвід, ціннісні орієнтації, емоційно-вольові якості, готовність до практичного втілення компетентності в різних ситуаціях) [6].

У працях Ю. Татура компетентність схарактеризовується як проявлені ним на практиці прагнення і здатності (готовність) реалізувати свій потенціал (знання, уміння, досвід, особистісні якості тощо) для успішної творчої (продуктивної) діяльності в професійній і соціальній сфері, усвідомлюючи її соціальну значущість і особисту відповідальність за результати цієї діяльності, необхідність її постійного удосконалення [14, с. 9]. Інші міркування висловлює П. Васюченко, який під компетентністю розуміє характеристики особистості, що володіє знаннями, досвідом для виконання певної діяльності [2, с. 24].

Ми погоджуємося із І. Драчом, що компетентність – результат саморозвитку людини і набуття нею знаннєвого, предметно-практичного й особистісного досвіду; є «складною інтегрованою характеристикою особистості, яка визначає його здатність до реалізації власного потенціалу для ефективної діяльності в професійній і соціальній сфері, усвідомлюючи соціальну значущість і особистісну відповідальність за результати цієї діяльності, необхідність її постійного удосконалення в динамічних умовах» [5, с. 36].

У контексті мистецької педагогіки поняття «компетентність» Л. Масол розглядає як «інтегральний індикатор художньо-естетичної освіченості та вихованості» [8, с. 246]. Вченою розроблено багатоконпонентну структуру компетентностей, які мають бути сформовані в результаті загальної мистецької освіти. Всі компоненти Л. Масол поділяє на три групи:

- особистісні (загальнокультурні): ціннісно-орієнтаційні, художньо-світоглядні, культуротворчі;
- функціональні: предметні або мистецькі (музичні, хореографічні, театральні тощо), міжпредметні (естетичні, гуманітарні), метапредметні (інформаційно-пізнавальні, саморегулятивні, креативні);
- соціальні: художньо-комунікативні та соціально-практичні [3, с. 67].

Отже, для ефективного здійснення музично-педагогічної діяльності у загальноосвітній школі вчитель повинен володіти набором як універсально педагогічних, так і фахово музичних компетентностей, які в комплексі утворюють професійну компетентність учителя музичного мистецтва.

Трактування поняття «професійна компетентність учителя музичного мистецтва» ґрунтується на загальнопедагогічному тлумаченні цього концепту, конкретизованому завданнями музично-освітньої діяльності.

Професійна компетентність педагога сучасними вченими в узагальненому вигляді тлумачиться як готовність і здатність до виконання професійних обов'язків (І. Драч, І. Зязун), інтегративне особистісне утворення (Л. Карпова), володіння професійними якостями (В. Сластьонін, А. Маркова) тощо. Нам імпонує дефініція поняття «професійна компетентність вчителя», запропонована Л. Карповою, а саме: «інтегративне особистісне утворення із теоретичних знань, практичних вмінь, особистісних якостей та досвіду, що обумовлюють готовність учителя до здійснення педагогічної діяльності та забезпечують високий рівень її самоорганізації» [3, с. 52].

У структурі професійної компетентності вчителя, на думку В. Каплінського, ключовою є загальнопедагогічна компетентність – «базова характеристика діяльності фахівця, єдність його теоретичної і практичної готовності до здійснення навчальної та виховної діяльності; складна, багаторівнева стійка особистісна структура, що формується внаслідок інтеграції досвіду, теоретичних знань, практичних умінь,

розвитку загальнопедагогічних здібностей та значущих для вчителя особистісних якостей, гармонійне поєднання яких в педагогічній діяльності дає оптимальний результат» [7 с. 24-25]. Учитель, який оволодів загальнопедагогічною компетентністю здатний до успішної реалізації змісту освіти, досягає бажаних результатів у розвитку особистості учнів, готовий до самовдосконалення, соціально активний та відданий педагогічній професії.

На думку Н. Мурованої, професійна компетентність вчителя музики – складне, інтегративне утворення, в якому розкривається сукупність його знань, умінь, досвіду, мотивації та особистісних якостей, обумовлюється готовність до активного виконання педагогічної діяльності. До ключових компетенцій вчителя музики Н. Мурована відносить:

- інформаційні: знання змісту музичного навчання учнів, методики викладання музики і застосування сучасних методів і технологій музичної освіти;
- регулятивні: уміння формувати в учнів музичні знання, вміння і навички, застосовувати методику вокально-хорової роботи з учнями;
- комунікативні: ерудиція, творча активність, артистизм;
- операційні: навички музично-педагогічної імпровізації, музичної інтерпретації, виконавські вміння;
- інтелектуально-педагогічні: створення на уроці проблемних ситуацій, атмосфери зацікавленості [9, с. 9].

Іншу позицію відстоює Л. Гаврілова, яка під професійною компетентністю вчителя музики розуміє своєрідний педагогічний феномен, інтегральну якість особистості, специфіка якої полягає у поєднанні психолого-педагогічної, фахово-музичної та інформаційно-комунікаційної компетенцій. Погоджуємося із дослідницею, що сформованість цієї компетентності засвідчує практичну готовність до здійснення музично-педагогічної діяльності у школі [3, с. 90].

У праці С. Грозан висвітлено структуру професійної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва як єдність трьох складових:

- знаннєвий: психолого-педагогічні, філософські, естетичні, соціологічні, методологічні, культурологічні, інформаційно-технічні, спеціальні (музично-історичні, музично-теоретичні, музикознавчі) знання;
- діяльнісний: галузь застосування знань, яка поєднує інформаційно-технічну, навчально-виховну, методичну, організаційну, дослідницьку, творчу, комунікативну та інші діяльності;
- особистісний: система особистісних якостей педагога [4, с. 154].

Ми погоджуємося із дослідниками (О. Горбенко, Т. Пляченко та інші), що невід'ємним компонентом професійної компетентності вчителя музичного мистецтва є інструментально-виконавська компетентність, формувати яку необхідно насамперед на заняттях з основного та додаткового музичного інструментів.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, проаналізувавши значний масив наукової літератури стало відомо, що компетенції – сформовані під час навчання знання, уміння, навички, досвід, цінності, а компетентність є характеристикою особистості, яка передбачає використання певних компетенцій, зокрема у музично-освітній діяльності вчителя. Система загальнопедагогічних і фахово музичних компетентностей утворює професійну компетентність педагога-музиканта.

Перспективним напрямом подальших наукових розвідок є пошук шляхів підвищення якості професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва на засадах компетентнісного підходу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бібік Н. М. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті. Український педагогічний журнал. Вип. 1, 2015. С. 47–58.

2. Васюченко П. В. Феномен компетентнісно орієнтованого підходу до підготовки фахівців. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2009. Вип.2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2009_2_5 (дата звернення: 28.03.2018).
3. Гаврілова Л. Г. Система формування професійної компетентності майбутніх учителів музики засобами мультимедійних технологій : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2015. 656 с.
4. Грозан С. В. Професійна компетентність майбутнього вчителя музичного мистецтва. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. 2018. Вип. № 151 (2). С. 152–155.
5. Драч І. І. Управління формуванням професійної компетентності магістрантів педагогіки вищої школи: теоретико-методичні засади: монографія. Київ : Дорадо-Друк, 2013. 456 с.
6. Зимняя И. А. Компетенция и компетентность в контексте компетентностного подхода в образовании. URL: http://www.rusreadorg.ru/ckeditor_assets/attachments/63/i_a_zymnaya_competency_and_competence.pdf (дата звернення: 28.03.2018).
7. Каплінський В. В. Загальнопедагогічна компетентність учителя: особливості, складники, шляхи формування : монографія. Вінниця : Ніланд ЛТД, 2017. 154 с.
8. Масол Л. М. Естетизація навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Кіровоград, 2010. Вип. 14. С. 240–251.
9. Мурована Н. М. Педагогічне керівництво розвитком професійної компетентності вчителів музики у післядипломній освіті : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06. Київ, 2008. 20 с.
10. Новий тлумачний словник української мови(у трьох томах). Том 1, А-К / укладачі : В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ : АКОНІТ, 2006. 926 с.
11. Професійна освіта: словник: навч. посіб. / уклад С. У. Гончаренко (та ін.): за ред. Н. Г. Ничкало. Київ : Вища школа, 2000. 380 с.
12. Пушкар Л. В. Методичні засади формування музичних компетенцій студентів педагогічних університетів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2009. 24 с.
13. Рудніцька К. В. Сутність понять «компетентнісний підхід», «компетентність», «компетенція», «професійна компетентність» у світлі сучасної освітньої парадигми. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2016. Вип. 1(38). С. 241–244.
14. Татур Ю. Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста. Высшее образование сегодня. 2004. Вип. № 3. С. 20–26.
15. Хуторской А. В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций. Интернет-журнал «Эйдос». 2005. URL: <http://www.eidos.ru/journal/2005/1212.html> (дата звернення 26.03.2018).

ЕКОЛОГО-БІОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ У СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

УДК 378.14:574

Тетяна Бондаренко, Людмила Головатюк

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

У статті розкрито особливості використання сучасних педагогічних технологій з метою екологічного виховання молоді. Звернуто увагу на формування емоційно-ціннісного компонента екологічної свідомості особистості завдяки використанню технологій психологічного занурення, сторітелінгу, предметно-схематичного моделювання, тренінгових вправ. Розкрито роль потенціалу ландшафтів та еколого-біологічних комплексів в екологічному вихованні учнів.

Ключові слова: екологічне виховання, педагогічні технології, інтерактивні вправи, еколого-естетичне виховання, психологічна екологія, ландшафт.

The article reveals peculiarities of the use of modern pedagogical technologies for the purpose of ecological education of youth. The attention is paid to the formation of the emotional and value component of the ecological consciousness of the individual through the use of technologies of psychological immersion, poking, subject-schematic modeling, training exercises. The role of the landscapes and ecological-biological complexes in the ecological upbringing of pupils is revealed.

Key words: environmental studies, educational technologies, interactive technologies, environmental and environmental protection, psychological ecology, landscape.

Сьогодні у світі спостерігається загострення протиріч між людиною і навколишнім середовищем. Особливого значення набуває суб'єктивний фактор, міра відповідальності кожної людини за раціональне використання природних ресурсів, захист навколишнього середовища, освоєння природи. Виникла необхідність у формуванні суспільного ставлення до природи як до цінності не утилітарної, а духовно-естетичної. Тому на Всесвітньому ЕКО-форумі-92 в Ріо-де-Жанейро серед пріоритетів були висунуті проблеми формування екологічної культури молоді, підготовки з цією метою кваліфікованих кадрів, що зможе у майбутньому сприяти прогресу як стійкому розвитку, що передбачає гармонізацію взаємодії суспільства з природою [8].

У березні 2005 р. у Вільнюсі на Нараді вищого рівня були прийняті два стратегічно важливих документи: «Стратегія ЄЕК ООН для освіти в інтересах збалансованого розвитку» і Вільнюські рамки здійснення Стратегії [1, с. 15]. У 2001 р. Міністерством освіти і науки України (№13/6–19 від 20.12.2001 р.) була ухвалена «Концепція екологічної освіти», яка є елементом концепції збалансованого розвитку держави. Згідно цього документа головними складовими системи екологічної освіти та виховання мають бути її формальна й неформальна частини, форми й методи яких різні, а мета одна: різнобічна підготовка громадян, здатних визначити, розуміти й оптимально вирішувати екологічні та соціально-економічні проблеми регіонів проживання на основі наукових знань процесів розвитку біосфери, здорового глузду, загальнолюдських досвіду і цінностей [12].

Актуальною є реалізація в практиці діяльності закладів освіти екоцентричної (екогуманітарної) моделі (парадигми) екологічної освіти, ознаками якої є такі аспекти: орієнтованість людини на екологічну доцільність; відсутність протиставлення людини і

природи; сприйняття природних об'єктів як повноправних суб'єктів, партнерів у взаємодії з людиною; баланс прагматичної і непрагматичної взаємодії з природою. За твердженням Н. Н. Моїсеєва ключ до вирішення екологічних проблем, збереження виду *Homo sapiens* лежить у площині еволюції внутрішнього світу людини [6].

Особливо гостро постає потреба у вихованні екологічної культури молодого покоління, яка включає низку взаємопов'язаних елементів: систему екологічних знань, культуру почуттів, культуру екологічно виправданої поведінки, екологічне мислення, що включає встановлення причинно-наслідкових, імовірнісних, прогностичних видів зв'язків; з'ясування причин (витоків), сутностей і шляхів вирішення проблем, прийняття рішень в ситуаціях морального вибору і прогнозу [7].

Виникла потреба в інтеграції гуманітарних, суспільних і природничо-наукових знань у процесі формування екологічної культури особистості. Ця проблематика широко відображена в працях Г. Д. Гачева, Є. В. Гірусова, Д. С. Лихачова, Б. С. Мейлаха та ін. Психологічні передумови ефективного екологічного виховання, орієнтованого на гуманітарне знання, представлено в працях А. Г. Асмолова, Л. І. Божович, С. Д. Дерябо, В. П. Зінченко, Р. С. Немова, Д. Гібсона, Ж. Годфруа, А. Маслоу, К. Роджерса, В. Франкла, К. Хорні, Е. Шпрангера та ін.

Існує необхідність застосування нових технологій в системі екологічної освіти. Однією з найважливіших завдань управління інноваційною діяльністю є формування середовища, яке дає змогу здійснювати цілеспрямований пошук, підготовку та реалізацію нововведень, що забезпечують ефективність педагогічного процесу [11, с. 32].

Мета статті: проаналізувати шляхи використання сучасних педагогічних технологій екологічного виховання учнівської молоді.

Життя і діяльність людини зумовлені не лише соціальними і культурними факторами, але і складними біофізичними та екологічними зв'язками. Останнім часом учені звертають увагу на такі поняття як «екоцентрична екологічна свідомість», «інвайроментальна парадигма екологічної свідомості», які стали об'єктом дослідження соціальної екології, екологічної психології, педагогіки та інших наук [3, с. 41]. Найвищою цінністю визнається гармонійний розвиток людини і природи, а світ людей і природи визнається елементами єдиної системи. Характер взаємодії з природою визначається свого роду «екологічним імперативом»: правильно і дозволено тільки те, що не порушує наявну в природі екологічну рівновагу.

Відповідно виникає потреба у формуванні у молодого покоління екоцентричного типу екологічної свідомості – системи уявлень про світ, для якої характерні: орієнтованість на екологічну доцільність, відсутність протиставлення людини і природи; сприйняття природних об'єктів як повноправних суб'єктів, партнерів по взаємодії з людиною; баланс прагматичної і непрагматичної взаємодії з природою. Нова екологічна свідомість кардинальним чином змінює поведінку людей стосовно природи. Взаємодія зі світом природи володіє психолого-педагогічним потенціалом і виконує різноманітні функції: психофізіологічну, психотерапевтичну, реабілітаційну, естетичну.

Сьогодні розроблено ефективні методи і технології екологічного виховання молодого покоління, звертається увага на необхідність включення учнівської та студентської молоді до різних видів діяльності: пізнавальної, практичної, дослідницької, проектної. Прослідковується тенденція у прояві інтересу науковців до формування емоційно-ціннісного компонента екологічної свідомості особистості.

З метою формування емоційно-ціннісного компонента екологічної свідомості особистості у роботі із молоддю широко використовуються технології активного психологічного занурення (рольова гра, робота проблемної групи, групова дискусія, «мозковий штурм» та ін.), що дає змогу опиратися на чуттєве пізнання світу, досвід спілкування з природними об'єктами; розвивати емоції, здатність співчувати,

співпереживати, піклуватися, дивуватися, відчувати красу навколишнього світу і виражати свої переживання.

Однією із таких технологій є сторітелінг, або розповідання історій, що дає змогу краще запам'ятати і усвідомити екологічний матеріал. Учні придумують власні історії про природні об'єкти, використовуючи власний досвід, комунікацію та емоційне співпереживання. Учням пропонують розповісти, якою твариною чи рослиною кожен хотів би бути та чому, скласти розповідь про те, якою «чарівною суперсилою» володіє їх улюблений живий організм.

Незважаючи на ігрову форму, такі історії сприяють систематизації знань про рослинний і тваринний світ, спонукають до аналізу, творчого підходу та мотивують самостійно дізнаватися цікаві факти, що не входять до програми.

Ефективною технологією екологічного виховання є занурення у світ природи за допомогою предметно-схематичного моделювання. Екологічні предметно-схематичні моделі дають змогу відобразити характерні ознаки і зв'язки за допомогою знаків чи картинок. Як символи в екологічних предметно-схематичних моделях доцільно використовувати: геометричні фігури, що нагадують об'єкт за своєю формою та розміром; кольори, у які забарвлений об'єкт; силуетні зображення – складові будови об'єкта; предметні картинки (ілюстрації), що передають – місце життя тварини, рослини, комахи; уподобання; користь для людини та живої природи; засоби, за допомогою яких людина може проявити свою турботу.

Формуванню емоційно-ціннісної складової екологічної свідомості особистості сприяє використання засобів еколого-естетичного виховання. У деяких школах Японії є дуже незвичайний предмет – «Милування природою», мета якого – навчити школярів цінувати красу навколишнього середовища. Під час занять учні вивчають особливості розвитку і взаємодії флори і фауни. За ці спостереження вчителі виставляють їм оцінки, а в кінці року школярі навіть складають іспит.

В Україні також широко практикуються уроки та хвилинки «Милування природою». Більшість таких уроків супроводжується екскурсіями в природу, де учні можуть подихати свіжим повітрям і помилуватися красою природи. Такі уроки широко практикував у свій час відомий педагог Василь Сухомлинський. Глибокі естетичні почуття дають змогу не лише насолоджуватися прекрасним, але й влаштовувати своє життя за законами гармонії та краси.

Досвідчені вчителі чи спеціалісти під час екскурсій розповідають про звички тварин, про рослини і дерева, природні явища і життєві цикли всього живого. На таких уроках школярі навчаються сприймати справжню красу і розвивають естетичні почуття, відпочивають морально і фізично. Уроки милування природою також навчають дбайливо ставитися до навколишнього середовища. Єднання з природою розвиває розумові здібності і стимулює мозкову діяльність, тому крім естетичної насолоди від уроків милування природою діти отримують заряд енергії, міцне здоров'я і розвинений інтелект.

Під час екскурсій доцільно організувати гру «Попереджувальні знаки», метою якої є розвиток емпатії, стимулювання уяви, інтелектуалізація емоцій. Учні отримують завдання придумати і намалювати кілька попереджувальних або заборонних знаків, які корисно було б встановити в лісі, біля річки, в парку, на вулицях міста. Ці знаки мають захищати інтереси і права тварин і рослин. Важливо, щоб вони несли інформацію і впливали на емоційну сферу людей.

Сьогодні важливо враховувати в організації навчально-виховного процесу з учнями досягнення сенсорної екології. Успіхи сенсорної екології дають змогу переконати особистість у тому, що включення людини в процес творення в навколишньому середовищі дає змогу побудувати життя людини в гармонії з середовищем. Доведено, що серед інших факторів, що впливають на людину, виділяють в якості пріоритетних візуальне середовище, візуальне оточення. Середовище впливає на психоемоційний стан і самопочуття. Тому знання й

урахування основних аспектів візуальної екології сприяє формуванню екологічної культури громадянина, відповідального і за себе, і за всю планету [4].

Естетика візуального навчального середовища відіграє важливу роль в екологічному і естетичному вихованні. Ознайомлення з навколишнім світом під час походів, екскурсій значною мірою визначає характер подальшої діяльності в природі. Виїзні екскурсії дають змогу значно збагатити візуальний інформаційний блок під час вивчення питань з екології. За підсумками екскурсійного заходу є змога отримати творчий або науково-дослідний продукт діяльності учня.

Естетична цінність природного оточення має бути закладена в оформленні внутрішнього простору освітнього закладу та прилеглої території. Учні необхідно демонструвати зони візуально-естетичного комфорту в міському середовищі: прибудинкових територій, пришкольніх територій, паркових зон.

Одним із засобів формування емоційної складової екологічної культури особистості є організація інтерактивного навчання в межах еколого-біологічних комплексів, зокрема оформлених садів – садів почуттів, ароматів, ландшафтного, плодового. Це ті місця, де особистість навчається сприймати природу всіма органами почуттів, знімати стрес, покращувати міжособистісні стосунки, спонукати до роботи ті органи чуття, на які випадає неповне навантаження. Чуттєвий зв'язок із природою, її сприйняття є важливою умовою для хорошого самопочуття і гармонійного розвитку [2, с. 72].

До форм еколого-естетичної освіти відносять лекції із застосуванням відеоматеріалу (ландшафтний ряд, природні, антропогенні ландшафти); семінари, круглі столи з питань екологічної ситуації в місті; конференції з екології. Еколого-естетичному вихованню сприяє екологічна образотворча та літературна творчість відповідної тематики, художня фотографія.

Широкі можливості для здійснення еколого-естетичного виховання має екологічний туризм, який привчає учасників походів і екскурсій помічати, цінувати, берегти, шукати, знаходити, створювати красу в культурному і природному ландшафті, не миритися з потворністю навколишнього середовища.

На думку Родмана Б. Б. під відкритим небом, в оточенні більш-менш природного ландшафту, в туристичних походах, на прогулянках і екскурсіях вирішуються завдання гуманістичного екологічного виховання і формуються прекрасні людські якості набагато ефективніше, ніж під час цілеспрямованих занять у навчальних приміщеннях за програмами, розчленованими на уроки і предмети [9]. Естетико-екологічне виховання покликане привчати помічати прекрасне в ландшафті, цінувати і берегти красу, шукати і знаходити прекрасні ландшафти, обурюватися потворним ландшафтам [10].

З метою здійснення екологічного виховання молоді необхідно працювати з мотиваційною та ціннісною сферами учнів, розвивати навички поведінки, прищеплювати корисні звички і закріплювати їх.

Ефективною технологією є тренінг, оскільки він сприяє формуванню екологічного світогляду та екологічної культури учнів, дбайливого, гуманного ставлення до навколишнього середовища. Екологічні тренінги навчають школярів відкрито висловлювати свою думку, сприяють формуванню системи цінностей, виховують такі якості як емпатія, толерантність.

Зазвичай використовується наступна стратегія. На початку пропонуються вправи, спрямовані на розширення перцептивного досвіду взаємодії з природою, потім – на формування екологічної емпатії, стимулювання ідентифікації з природними об'єктами. Це створює психологічну основу і готовність до освоєння компетентних технологій взаємодії з природними об'єктами. У заключній частині використовуються вправи узагальнюючого характеру, які спрямовані на корекцію стратегії взаємодії з природними об'єктами, екологізацію світогляду особистості, розширення суб'єктивного екологічного простору.

Еколого-психологічний тренінг моделює систему психологічних механізмів розвитку суб'єктивного ставлення до природи. Під час тренінгів екологічного змісту використовуються різноманітні інтерактивні вправи, які сприяють розвитку емпатії, співчуття, відповідальності. Наприклад, під час виконання вправи «Дерево» учням пропонується закрити очі і уявити себе якимось деревом, подумати, яке воно, яка зараз погода, як себе почуває дерево і розповісти про свої враження.

Інтерактивна вправа «Природа в моєму житті» дає змогу визначити ставлення учнів до природи. Кожній групі пропонується десять разів письмово закінчити висловлювання: «Природа для мене...». Групові інтерактивні вправи також використовуються під час вирішення питань такого типу: «Як можна зберегти воду?», «Як можна зберегти ліс?», «Яким чином можна захистити права тварин?», «Що кожен може зробити для збереження природи?» та інші. Учням пропонується намалювати плакат, в якому потрібно повідомити світу про свої вимоги, або скласти п'єсу, яка приверне увагу до обраної теми.

Інтерактивна вправа «Екологічний кодекс жителів Землі» проводиться у формі «мозкового штурму», результатом якого є вироблення «Екологічного кодексу жителя Землі». На першому етапі фіксуються всі пропозиції, якими б неймовірними або невдалими вони не здавалися. Потім кожне з них оцінюється учасниками, вибудовується порядок положень Кодексу, шліфуються формулювання. В кінці вправи Кодекс обговорюється і доповнюється учасниками.

Технології екологічного виховання молодого покоління постійно удосконалюються, збагачуються новими варіантами і потребують подальшого удосконалення. Досліджені нами можливості використання сучасних технологій екологічного виховання дають змогу визначити пріоритети у справі формування екологічної культури учнівської молоді та врахувати їх під час методичної підготовки майбутніх вчителів біології та екології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барлыбаев Х. А. Человек. Глобализация. Устойчивое развитие: монография. Москва : Изд-во РАГС, 2007. 320 с.
2. Волкова Г. С. Формирование навыков и потребности сохранения природной среды через активные формы воспитания экологической культуры детей и молодежи // Экологическое образование для устойчивого развития: отечественный и международный опыт : материалы международной научно-практической конференции (Минск, 26 – 28 апреля 2016 г.) / отв.ред. Кашлев С. С. Минск, 2016. 92с. С. 72–75.
3. Глебов В. В. Экологическая психология : Учеб. пособие. / Глебов В. В. Москва : РУДН, 2008. 243 с.
4. Куприянова Т. С. Несговорова Н. П., Савельев В. Г. Визуальная среда как средство воспитания экологической культуры // Современные проблемы науки и образования. 2013. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=10446>.
5. Курыкин С. Окружающая среда для Европы. История процесса / Бюллетень Секретариата Национального оргкомитета (НОК) Украины по подготовке и проведению V Конференции министров «Окружающая среда для Европы». Киев, 2003. Вып. 1. С. 4–6.
6. Моисеев Н. Н. Современный антропогенез и цивилизационные разломы. Эколого-политологический анализ // Вопросы философии. 1995. № 1. С. 3–30.
7. Никитенко Г. Ю. Формирование экологической культуры школьников как педагогическая проблема // Школа и социокультурная среда: теория и практика социального воспитания : Материалы междунар. науч.-практ. конф., 9-10 дек. 1998 г., Гомель / Междунар. акад. акмеологических наук, Бел. отд-ние. Гомель, 1998. С. 191.
8. Программа действий: Повестка дня на 21 век и другие документы конференции в Рио-де-Жанейро в популярном изложении / Сост. М. Китинг. Женева : Центр «За наше общее будущее», 1993. 70 с.

9. Родоман Б. Б. Досуг вне государства: самоорганизация походных туристов // Отечественные записки. 2005. № 6 (27). С. 206–213.

10. Родоман Б. Б. Возможности эстетического воспитания у экологичному туризм // Сучасні проблеми сервісу та туризму. № 1/2012. С. 102–108 URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vozmozhnosti-esteticheskogo-vospitaniya-v-ekologicheskom-turizme>

11. Самерсова Н. В., Кошель Н. Н., Петрова С. А. Экологическая инициатива. Минск : Беларусь, 2005. 130 с.

12. Стецюк К. В. Концепція освіти для збалансованого розвитку в нормативних джерелах URL: <http://ecoj.dea.gov.ua/wp-content/uploads/2013/02/CONCEPT.pdf>

УДК 614.2

Василь Василюк

ЕКОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ТА ВЛАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ)

У статті висвітлено вплив шкідливих речовин довкілля (води, повітря, каміння, ртуті, їжі, шуму) на здоров'я населення. Наведені основні токсичні чинники (двоокис азоту, поліциклічні вуглеводи, тютюновий дим, вода, ґрунт (камбій, ртуть) іонізуюча та неіонізуюча радіація, шум, які можуть спричинити формування різних паталогічних станів. Визначено роль ВООЗ у збереженні екологічного здоров'я людини.

Провідним екологам України разом з видатними екологами світового співтовариства необхідні додаткові розробки та суворе дотримання санітарного законодавства на національному, регіональному рівнях з метою зниження впливу шкідливих токсичних чинників довкілля на здоров'я населення.

Ключові слова: екологія, здоров'я людини, токсичні чинники.

The article deals with the influence of harmful substances for the environment (which can get in water, air, food) noise and other factors on the populations' health.

I lustrated toxic substances (Nitrogen dioxide, Polycyclic aromatic hydrocarbons, Tobacco smoke) in water and ground-Cadmium, Mercury? Other salts of heavy metals, Ionizing and Neutronizing radiation which can cause deformation of different pathological conditions. The role of WHO in preserving ecological health of person is determined.

The leading ecologists of Ukraine together with prominent ecologists of the world community need development and strict adherence of a law on national regional and international levels in order to reduce the impact of harmful toxic factors on the environmental and public health.

Key words: Ecology, human health, toxic factors.

Екологічне здоров'я – це сукупність усіх фізичних, хімічних і біологічних чинників, які впливають на людину ззовні, а також усіх пов'язаних з ними факторів, які впливають на поведінку людини. Для забезпечення екологічного здоров'я необхідно здійснювати оцінку та контроль тих екологічних чинників, які можуть потенційно впливати на здоров'я.

Довкілля впливає на здоров'я та благополуччя людини. Певні фактори довкілля можуть спричинити значну негативну дію на здоров'я населення. Вдихання повітря, яке містить часточки забруднень, головним чином тих, що походять із вихлопних газів автотранспорту, спричиняє майже 300 000 передчасних смертей населення Європи

щорічно. Важливо усвідомити, що окремі шкідливі речовини, які знаходяться у повітрі, воді та ґрунті, можуть перевищувати граничнодопустимі концентрації та створювати підвищені ризики для здоров'я. Це означає, що шкідливі фактори довкілля мають контролюватися, головним чином, у відповідності до законів та інструкцій, прийнятих на національному рівні або міжнародними конвенціями. У різних країнах проводяться заходи щодо попередження або зниження негативного впливу дії різних забруднювачів. Але в певних випадках особиста поведінка також має вирішальне значення, наприклад, перебування в забруднених тютюновим димом помешканнях [1, с. 5-10].

У різних частинах світу, окремих країнах і регіонах ризики для здоров'я, зумовлені незадовільним станом навколишнього середовища, відрізняються.

Час від часу з'являються нові чинники. Це потребує постійного корегування знань щодо гігієни навколишнього середовища та відповідно щодо змін стану здоров'я населення.

Негативний вплив на здоров'я може здійснювати забруднення повітря, ґрунту, води, їжі, дія радіації, шуму. У сучасних умовах ризики для здоров'я, зумовлені станом довкілля, мають тенденції до зростання.

ЗАБРУДНЕННЯ ПОВІТРЯ

Емісія окису вуглецю, пов'язана зі згорянням різних видів пального, насамперед нафти, впливає на посилення «парникового ефекту», а емісія хлорофторовуглеводнів (фреонів) прискорює вичерпання захисного озонового шару у стратосфері. У цьому зв'язку загальна сума емісій на всій планеті має вирішальне значення для цього ефекту. Ця глобальна ознака є серйозною загрозою здоров'ю людини, наприклад, через те, що сприяє довгим періодам спеки та збільшенню повеней. Для контролю емісії парникових газів були укладені міжнародні угоди, але емісія оксиду вуглецю продовжує збільшуватися. З іншого боку, емісії хлорофторовуглеводнів завдяки міжнародним угодам значно зменшилися.

Ризики для здоров'я, спричинені забрудненням повітря, є проблемою у щільно заселених районах, де місцеві джерела забруднення мають найбільше значення. Рух автотранспорту є головним джерелом забруднення міських районів часточками завислих речовин, окисами азоту, моноокисом вуглецю та деякими іншими агентами.

Озон виробляється при широкомасштабних хімічних процесах в атмосфері із окисів азоту та вуглеводнів. На відміну від інших забруднювачів повітря, які розглядаються в цьому розділі, рівні озону в атмосфері мають тенденцію до зниження у міських районах порівняно з сільськими [2, с. 46-50].

Двоокис азоту впливає на функцію легень і в значних концентраціях викликає збільшення реактивності бронхів, у тому числі в осіб, які страждають на астму. Двоокис азоту може загострювати симптоми у зв'язку із вдиханням холодного повітря, квіткового пилу та інших алергенів або у зв'язку з фізичним навантаженням. У деяких дослідженнях відзначається, що довгострокове піддавання забрудненню міського повітря, яке вміщує двоокис азоту, може збільшити ризик захворювання нижніх дихальних шляхів у дітей.

Вплив озону до деякої міри подібний до впливу двоокису азоту. Але вплив на функцію легень головним чином проявляється кашлем та дихальною недостатністю, а запалення є типовим компонентом цих впливів. Епідеміологічні дослідження вказують на кореляцію між підвищеними рівнями озону та розладами дихання, порушеннями функції легень, збільшенням обсягів госпіталізації хворих на астму та інші респіраторні захворювання.

Забруднення повітря розподіляється в атмосфері без огляду на раціональні кордони.

Забруднювачами повітря, які мають найбільший згубний вплив на здоров'я, є двоокис азоту, озон та часточки завислих речовин.

Часточки, які переносяться повітрям, бувають різні за походженням та хімічним складом. У міських районах головним чином автотранспорт спричиняє найбільшу емісію речовин, що містять часточки, особливо тих, що походять із дизельних двигунів, але в масштабах певної місцевості може мати значення і суспензований дорожній пил.

У великій кількості епідеміологічних досліджень було виявлено зв'язок між короткотерміновими епізодами підвищеного забруднення повітря часточками і захворюваністю та смертністю через респіраторні та серцево-судинні порушення.

Вважають, що більшість шкідливих впливів на здоров'я пов'язана з вдиханням аерозолів, які містять наддрібні часточки [3, с. 5-9].

Повітря з такими часточками, яке вдихає людина, може впливати на виникнення інфаркту міокарда, аритмій та загострення ішемії міокарда. При проведенні як експериментальних досліджень на тваринах, так і спостережень за людьми відзначалися зміни у діяльності вегетативної нервової системи, а саме — збудження симпатичної нервової системи або послаблення дії вагуса після впливу забрудненого часточками повітря. Часточки завислих речовин у зовнішньому повітрі також можуть бути пов'язані з системними реакціями, включаючи підвищення у крові рівнів маркерів запалення. Потребує подальших досліджень довгостроковий вплив забрудненого зовнішнього повітря на здоров'я.

Сучасні оцінки ризику шкідливих впливів на здоров'я, пов'язаних з довготривалою дією часточок забрудненого повітря, базуються головним чином на американських дослідженнях. В Європі відчувається недостатність подібних досліджень щодо довгострокових впливів забруднення повітря.

У багатьох дослідженнях показано підвищений ризик довготривалого впливу дрібних часточок у виникненні хвороб серцево-судинної системи та смертності від них.

Забруднення повітря канцерогенами, головним чином, спричиняється згорянням. Існує зворотна залежність між емісією та повнотою згоряння. Найпоширенішими джерелами забруднення є згоряння деревини, а також пального у двигунах автотранспорту. Значення мають як поліциклічні ароматичні вуглеводні, так і газоподібні вуглеводи, такі як етилен, бутадієн та бензол. Поліциклічні ароматичні вуглеводні головним чином можуть впливати на виникнення раку легень, а бензол — на лейкемію.

На що впливають дрібні та наддрібні часточки різних речовин, які вдихає людина з повітря?

Від чого залежить забруднення повітря?

ПОВІТРЯ ВНУТРІШНІХ ПРИМІЩЕНЬ

Повітря внутрішніх приміщень включає зовнішнє повітря, яке містить забруднюючі речовини від потоку автотранспорту або промислових підприємств. При проходженні через приточну систему вентиляції деякі з забруднюючих речовин зовнішнього повітря відокремлюються, але в той же час повітря може бути забруднене часточками, волокнами та речовинами із компонентів фільтрів, внутрішньої ізоляції, бруду, що накопичилися у вентиляційних каналах, тощо.

Наявність вологи в системі може сприяти росту бактерій та плісняви, які можуть забруднити приточне повітря. Побутова діяльність людей, така як прибирання, приготування їжі, також сприяє забрудненню, а користування душем та прання підвищують вологість повітря. До забруднення може призвести утримання домашніх тварин та куріння в житлових приміщеннях. Забруднення може також походити з відкритого вогню, будівельних матеріалів та меблів, офісного обладнання тощо.

Ситуація ускладнюється тим, що забруднюючі речовини можуть поглинатися поверхнями та виділятися ними. У повітрі внутрішніх приміщень відбуваються хімічні перетворення, і часточки речовин відкладаються на підлозі та знов піднімаються у повітря під час різних видів побутової діяльності [9, с. 8–10].

Високі рівні радону в житлових та інших приміщеннях є одним з головних ризиків для здоров'я. Радон виділяється головним чином із ґрунту, але також може виділятися

з будівельних матеріалів та води. У більшості поселень радон, що має відношення до житлових приміщень, є основним джерелом іонізуючої радіації. Радіоактивний інертний газ радон і його вторинні часточки при радіоактивному розпаді можуть ушкоджувати бронхіальний епітелій та викликати рак легень, особливо в поєднанні з курінням.

Куріння тютюну є значним фактором ризику у внутрішніх приміщеннях, і рівні впливу залежать від концентрації сигаретного диму, ефективності вентиляції, розміру кімнат тощо.

Вдихання тютюнового диму в середовищі проживання людини має гостру подразнюючу дію і може викликати напади астми у чутливих до нього осіб. Довготривалий вплив збільшує ризик розвитку астми в дитинстві.

Які забруднення повітря внутрішніх приміщень становлять значний ризик для здоров'я людей?

Різко виражений шкідливий вплив тютюнового диму у середовищі проживання людини потребує заборони куріння тютюну на робочому місці та в громадських місцях, а також у закладах громадського харчування. Для попередження та скорочення куріння у житлових приміщеннях більш дієвою є інформаційна просвітницька діяльність, наприклад, серед вагітних жінок та батьків новонароджених дітей.

ЗАБРУДНЕННЯ ҐРУНТУ

Проблема забруднених ділянок землі привертає в останні роки значну увагу. Ці ділянки часто пов'язуються із припиненням виробничої діяльності в часи, коли стічні води виливали безпосередньо в найближчі ріки, і відходи звалювали чи накопичували поблизу підприємства. Люди можуть безпосередньо зазнавати дії хімічних речовин, які забруднюють землю та воду, через травний тракт, при контакті зі шкірою чи при вдиханні виділеної пари або часточок у завислому стані.

Необхідно також взяти до уваги опосередкований вплив через вживання овочів або риби із забруднених ділянок. До групи ризику належать маленькі діти, тому що вони, граючись надворі, можуть проковтнути часточки землі. Середнє значення споживання землі малими дітьми було оцінено як 0,1-0,2 г на день, але діти, які особливо схильні брати речі до рота, можуть споживати значно більше. Оцінка ризиків для здоров'я, пов'язана із забрудненою землею, ґрунтом, є досить складною [10, с. 10-25].

ЗАБРУДНЕННЯ ВОДИ

У великих містах поверхнева вода використовується як питна після обробки та хлорування. Багато споживачів користуються муніципальними джерелами води, яка постачається безпосередньо з поверхневих водних дренажів, а інколи з джерел поверхневої води, які пройшли через шари гравію та інші ґрунтові води. Як правило, ґрунтова вода не обробляється і не хлорується. Крім того, існують приватні колодязі постійних мешканців або рекреаційні пристосування. Найбільшими загрозами щодо якості підґрунтової води як джерела питної води, окрім дефектів конструкції колодязів, окиснення,

просочування поживних речовин із ґрунтів сільськогосподарського призначення, є близьке розташування до занедбаних відвалів, забруднених ґрунтів промислового призначення та просочування з каналізаційних труб. Просочування солоної води може бути проблемою в прибережних районах. Ризик забруднення водних дренажів дизельним паливом або іншими хімічними речовинами внаслідок автокатастроф слід враховувати при плануванні будівництва водних дренажів та доріг.

Багато спалахів інфекції відбувається у невеликих громадах і, як правило, трапляється через технічні дефекти, що призводить до просочування стічних вод до систем постачання питної води.

Окремі колодязі також піддаються ризику інфекційного забруднення через просочування із розташованих поруч каналів зовнішньої каналізаційної мережі тощо. Особливим випадком передачі інфекції через воду є хвороба легіонерів, коли бактерії

виростають у трубах гарячого водопостачання і можуть викликати пневмонію, формуючи аерозолі в душових кімнатах чи вентиляційних системах [11, с. 25-31].

Дискусій щодо ризику дезінфекції питної води, тому що при хлоруванні через реакцію з гумусом, що міститься у воді, утворюються небажані побічні продукти. Такі речовини включають тригалометани, особливо хлороформ, деякі з яких при проведенні експериментів на тваринах виявились канцерогенними. Були також помічені мутагенні речовини, хоча в таких випадках роль хімічних сполук була тільки частковою. Проте епідеміологічне підтвердження ризику для здоров'я, яке може спричинити хлорування, недостатньо вмотивоване. Безперечно, будь-які ризики для здоров'я при хлоруванні необхідно порівнювати із користю від нього.

У природних умовах фториди існують у поверхневому шарі ґрунту і можуть міститись у високій концентрації у колодязях, пробурених у скелястій породі. Фториди накопичуються в зубній емалі у дитинстві, але навіть тоді, коли їх рівень відповідає оптимальному для профілактики карієсу, флюороз зубної емалі може проявлятися у формі білих плям на зубах, які можуть пізніше знебарвитись. При їх високих рівнях існує ризик остеопорозу, який може спричинити ушкодження кісток.

Досить розповсюдженим є високий рівень нітратів у колодязях, розташованих у сільськогосподарських районах, через застосування гною та штучних добрив. В організмі нітрати перетворюються у нітроти, які можуть викликати метгемоглобінемію у немовлят та призвести до нестачі кисню.

Важливим фактором є ризик формування канцерогенних нітрозамінів у шлунково-кишковому тракті. Іншим важливим джерелом споживання нітратів є овочі. Проблема присутності залишків пестицидів у питній воді, як правило, не видається важливою. Але в деяких випадках можуть мати місце ризики, коли джерелом водопостачання є копаний колодезь у місці сільськогосподарського виробництва або коли колодезь розташовано на землі, де застосовувались пестициди.

ЗАБРУДНЕННЯ ЇЖИ

Їжа має вирішальне значення у підданні впливу забруднюючих речовин, особливо стійких речовин та речовин, які можуть бути накопичені у «харчовому ланцюжку». До цього часу найбільшу увагу привертала хлоровані органічні сполуки, такі як діоксини, поліхлоровані біфеніли, важкі метали, включаючи кадмій та ртуть. Мало відомо про емісії, шляхи розподілу та вплив на людей стійких органічних речовин.

Згадані впливи є важкими для розпізнавання, тобто це впливи на імунну систему, нервову систему, репродуктивність та розвиток плода. Для вивчення багатьох із цих впливів немає відповідних експериментальних моделей на тваринах. Вплив забруднюючих речовин на гормональну систему є малоосвоєною сферою; у той же час потенційні ризики є серйозними. Необхідно підтримувати захист від них на високому рівні та уникати зайвих добавок.

Застосування кадмію у різних сферах зменшилось після заборони його вживання для деяких цілей. Проте в акумуляторах його застосування збільшується. Емісія кадмію найбільше притаманна металообробній промисловості, при згорянні викопних видів палива та застосуванні фосфорних добрив. Кадмій поглинається корінням рослин, і для осіб, що не курять, як правило, найбільше споживання кадмію відбувається при споживанні їжі, зокрема виробів із пшениці та овочів.

Особливі, що курять, споживають його з тютюном. Кадмій становить ризик для здоров'я тому, що накопичується у нирках, де період його напіврозпаду триває дуже довго. Він також суттєво впливає на печінку.

Риба у багатьох озерах має високий вміст метилртуті в результаті викидів заводів з виробництва хлористих лугів, обробки целюлози та ін. Постійне окиснення погіршує ситуацію.

Які особливості різних джерел питної води?

Інфікування при споживанні питної води може бути викликане бактеріями, вірусами, паразитами!

Які речовини у питній воді можуть шкодити здоров'ю?

Які основні шкідливі для здоров'я речовини можуть міститися в їжі?

У результаті загрозливого впливу метилртуті уражується центральна нервова система. Найбільшим є ризик для плода, що росте; у цьому випадку ризик приймає форму порушення психомоторних та неврологічних функцій у дітей дошкільного віку.

Багато потенційних проблем зі здоров'ям, пов'язаних із забруднюючими речовинами в їжі, тобто з бактеріями, поліцик-лічними вуглеводнями ароматичного ряду, грибковими токсинами та мутагенами, на поверхні смаженого м'яса можуть частково бути віднесені до проблем обробки. Поширеність «природних токинів» у їжі не є проблема довілля, але може призвести до важких інтоксикацій.

ШУМ

Шум визначається як небажаний звук і впливає практично на кожного. Майже половина населення Європи зазнає впливу шуму дорожнього руху, рівні якого перевищують рекомендований рівень шуму в 55 дБ. Хоча шум дорожнього руху є головним джерелом шуму, значними є також і шуми від польотів літаків та від руху залізничного транспорту.

Невдоволення через комунальний шум широко розповсюджене серед громадян: у деяких європейських країнах 20-25% населення роздратовані шумом дорожнього руху, 2-15% – шумом літаків та 2-4% – шумом залізничного транспорту. Очікуване значне збільшення транспортних сполучень, що призведе до підвищення впливу шуму, вимагає ефективних профілактичних заходів.

Шум може порушувати сон та відпочинок людей, заважаючи їм заснути та погіршуючи якість сну, що може також впливати на їх повсякденне життя. Окрім цього, шум може утруднювати концентрацію уваги, проведення бесіди, слухання радіо та перегляд телепередач. Надто сильний шум може повністю або частково зруйнувати орган слуху. Відчуття «шуму у вухах» і тимчасові порушення слуху є частими наслідками впливу високих рівнів шуму, і такі порушення можуть стати постійними.

Епідеміологічні дослідження щодо дії шуму та його впливу на кров'яний тиск проводились головним чином на робочих місцях з високим рівнем шуму. Тільки обмежена кількість досліджень стосувалась впливу шуму у населеному пункті чи районі. Деякі з цих досліджень вказують на зв'язок між шумом автотранспорту та кров'яним тиском, і подібні результати спостерігались після епізодів впливу шуму літаків.

У чому полягає вплив шуму на здоров'я?

Відчутним може бути вплив шуму на гіпертензію як важливий чинник ризику серцево-судинних хвороб, таких як інфаркт міокарда та інсульт. Але це потребує подальших досліджень. Експериментальні дослідження, які стосуються можливих біологічних механізмів впливу шуму на здоров'я, демонструють, що цей чинник може започаткувати реакції фізіологічного стресу, збуджуючи симпатичну нервову систему, викликаючи збудження нейроендокринної системи.

Значні гострі впливи притаманні не тільки високим рівням шуму на робочих місцях, але мають місце і при низьких рівнях шуму в домашніх помешканнях, особливо коли порушуються такі види діяльності, як зосередження уваги, відпочинок або сон. Виділення гормонів стресу спричиняє різні гострі гемодинамічні та метаболічні наслідки, такі як підвищений кров'яний тиск, агрегація тромбоцитів та виділення вільних жирних кислот у кровоток. Більше того, висловлено припущення, що довготривалий вплив шуму може призвести до хронічного розбалансування механізмів стресу.

РАДІАЦІЯ

Тонізуюча радіація може безпосередньо викликати іонізацію біологічного матеріалу, що призводить до ушкодження тканин. Це виникає як через природні джерела (космічна радіація, радіоактивні речовини у людському організмі та радон), так і через створені діяльністю людини, такі як рентгенологічне обладнання та ядерні

реактори. Неіонізуюча радіація не може ушкодити біологічний матеріал іонізацією. Але вона може викликати ушкодження через інші процеси, наприклад, фототехнічні реакції та підвищення температури. Неіонізуюча радіація включає ультрафіолетову радіацію, мікрохвильовий діапазон, радіохвильовий, низькочастотні електричні та магнітні поля. Населення страждає внаслідок гострих ушкоджень від іонізуючої радіації, якщо дози радіації настільки високі, як у випадках катастроф або неналежного управління потужним джерелом радіації, створеним діяльністю людини.

Вплив дії радону у місцях проживання є головним джерелом іонізуючої радіації у більшості популяцій, але дози не є настільки високими, щоб спричинити гостре радіаційне ушкодження. Рак легень є головним ризиком для здоров'я після тривалого впливу радону.

У чому полягає можливий вплив радіації на здоров'я популяції?

Поширеність злоякісної меланоми швидко підвищується у багатьох частинах світу. Це підвищення пояснюється сучасною модою засмагати на сонці. За існуючими оцінками, ультрафіолетова радіація спричиняє 80-90% усіх випадків злоякісної меланоми і також є причиною інших видів раку, наприклад, плоско клітинного (епідермоїдного) раку.

Ризики для здоров'я, пов'язані з роботою атомних електростанцій та захороненням радіоактивних відходів, як правило, дуже невеликі. Але потенційні ризики, пов'язані з катастрофами, війною та саботажем, є значними. Радіологічне середовище підлягає екстенсивному та постійному моніторингу, встановленому головним чином для того, щоб збільшити нашу готовність до катастроф на АЕС.

У декількох дослідженнях вказується на зв'язок між дією магнітних полів та раком, особливо лейкемією у дітей. Механізми таких наслідків лишаються неясними, але існує стала думка, що це не є головною проблемою з точки зору громадського здоров'я. Поширене останнім часом застосування мобільних телефонів також викликає тривогу, але ризики для здоров'я від тривалого користування ними поки що неясні.

ДІЯЛЬНІСТЬ ВООЗ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ РЕГІОНІ

Особливу увагу при вирішенні проблем екологічного здоров'я Європейське регіональне бюро ВООЗ приділяє ситуації, що складається у нових незалежних державах на теренах колишнього СРСР (ННД) та в країнах Південно-Східної Європи (ПСЄ). До складу ННД входять всі країни колишнього СРСР, за винятком Литви, Латвії та Естонії. До складу країн ПСЄ увійшли Албанія, Боснія та Герцеговина, Македонія, Сербія, Хорватія, Чорногорія, Туреччина та Ізраїль (ці дві країни також належать до Європейського регіону ВООЗ).

Проблемі вивчення впливу стану довкілля на здоров'я населення було присвячено кілька конференцій та нарад на міжурядовому рівні, що відбулися у Бішкеку у листопаді 2008 р. та у жовтні 2009 р. для ННД, а також у Белграді у вересні 2009 р. – для країн ПСЄ. У 2010 – 2011 рр. значна увага приділялась організації моніторингу результатів діяльності по скороченню несприятливих наслідків впливу екологічних загроз для здоров'я населення країн Європейського регіону.

У ННД та країнах ПСЄ були розповсюджені анкети, обробка яких дозволила провести оцінку національних стратегій у вирішенні актуальних питань екологічного здоров'я. У результаті було представлено інформаційно-довідковий документ під назвою «Здоров'я та довкілля у Європі – оцінка прогресу» (Health and the environment in Europe – progress assessment). Джерелом додаткової інформації було опитування в режимі онлайн, присвячене цій проблемі.

У вищевказаних документах визначено кілька пріоритетних напрямів дій у сфері екологічного здоров'я та його охорони.

1. Важливою проблемою охорони здоров'я у Європейському регіоні, особливо у сільській місцевості, продовжує залишатися ризик для здоров'я, пов'язаний з

обмеженим доступом до якісних систем водопостачання та водовідведення. В 10 ННД 45-85 % сільських мешканців жили в приміщеннях, не підключених до якісних систем водопостачання. У країнах ПСЄ ситуація була відносно кращою: цей показник становив 13-35 %. Звертає на себе увагу той факт, що ситуація в деяких ННД суттєво погіршилася за період 1990 – 2006 рр.

2. Вплив забруднювачів повітря на здоров'я в країнах ПСЄ є одним із найвищих у Європейському регіоні, а саме: близько 95% населення живе у містах, де концентрація шкідливих речовин в атмосферному повітрі у 2-3 рази перевищує граничнодопустимі рівні, рекомендовані ВООЗ. Опосередкована та неповна інформація з ННД дозволяє припустити, що в цих державах забруднення повітря у містах також суттєво впливає на здоров'я населення.

3. Ризики для здоров'я, пов'язані з забрудненням повітря у приміщеннях, викликані використанням твердих видів палива та оточуючим тютюновим димом, також є предметом за непокоєння громадськості. Близько 60% дітей у більшості ННД та країнах ПСЄ перебувають під впливом тютюнового диму як всередині, так і поза приміщеннями, а більше ніж у третині будинків у деяких із цих країн для приготування їжі та опалення використовуються тверді види палива.

4. Поступове припинення використання етилованого бензину у більшості ННД та країн ПСЄ призвело до значного зниження рівня впливу свинцю на здоров'я населення, проте етилований бензин усе ще застосовується в ряді країн. Інформація стосовно України, Росії, Сербії та Македонії свідчить про те, що в цих країнах реєструються високі рівні забруднення довкілля свинцем на територіях, прилеглих до великих

промислових підприємств, що викликає занепокоєння відносно впливу цього чинника на здоров'я населення.

У ННД та країнах ПСЄ проводиться активна діяльність з охорони екологічного здоров'я. У країнах ПСЄ це значною мірою зумовлено підготовкою до вступу у Європейський Союз (ЄС), що у свою чергу потребує приведення національного законодавства у відповідність із законодавством ЄС. Однак і в НД близько 50% стратегічних документів з гігієни довкілля також було створено або оновлено в 2004 – 2009 рр. У деяких ННД плануються або вже реалізовані реформи, що мають пряме відношення до екологічного здоров'я. Наприклад, санітарні санкції щодо порушень нормативів безпечності питної води частіше використовуються в ННД, ніж в інших країнах.

Підходи до реалізації існуючих стратегій охорони довкілля відрізняються між країнами, при цьому в ННД та країнах ПСЄ порівняно з країнами ЄС частіше використовуються такі заходи, як санкції та штрафи, і рідше здійснюються плани дій щодо покращення ситуації. У ННД системи охорони здоров'я, як правило, несуть більшу відповідальність за дотримання та реалізацію санітарного законодавства з питань охорони довкілля та зменшення негативного впливу шкідливих чинників навколишнього середовища на здоров'я населення.

У рекомендаціях ВООЗ зазначається, що саме показники здоров'я населення мають бути ключовими критеріями визначення ефективності заходів зі зниження рівнів забруднення довкілля та вкладення інвестицій у цій галузі.

Аналізуючи негативний вплив на здоров'я людини може здійснювати забруднені повітря, ґрунт, вода, їжа, радіація, шум. У сучасних умовах ризики для здоров'я зумовлені станом довкілля мають тенденції до зростання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Москаленко В. Ф. Здоровье и здравоохранение : ключевые императивы. Київ : ВД «Авіцена», 2011. 256 с.

2. Громадське здоров'я: підручник для студ. вищих мед. навч. Закладів / В. Ф. Москаленко, О. П. Гульчій, Т. С. Грузева [та ін.]. Вид. 3. Вінниця: Нова Книга, 2013. 560 с. : іл.
3. Отчет Регионального директора о работе ВОЗ в Европейском регионе, 2010 – 2011 гг., ЕРБ, Баку, Азербайджан, 12-15 сентября 2011 г. 24 с.
4. Aircraft noise and incidence of hypertension-gender specific effects / Eriksson C, Bluhm G-, Hilding A., Ostenson C. G., Pershagen G. // Environ Res. 2010 Nov. V. 110 (8). P. 764–72.
5. Long-term exposure to urban air pollution and myocardial infarction / Rosenlund M., Berglind N., Pershagen G., Hallqvist J., Jonson T., Bellander T. // Epidemiology. 2006 Jul. V. 17 (4). P. 383–90.
6. Long-term exposure to road traffic noise and myocardial infarction / Selander J., Nilsson M. E., Bluhm G., Rosenlund M., Lindqvist M., Nise G., Pershagen G. et al. // Epidemiology. 2009 May. V. 20 (2). P. 272–279.
7. OECD (2007) Policies for a better environment, Progress in Eastern Europe, Caucasus and Central Asia. Paris, Organization for Economic Cooperation and Development.
8. Traffic-related air pollution and childhood respiratory symptoms, function and allergies / Nordling E., Berglind N., Melen E., Emenius G., Hallberg J., Nyberg F., Pershagen G. et al. // Epidemiology. 2008 May. V. 19 (3). P. 401-8.
9. UNECE (2009) Руководящие принципы разработки национальных стратегий использования мониторинга качества воздуха как средства экологической политики. Женева, Европейская экономическая комиссия Организации Объединенных Наций (ECE/CEP/2009/10) URL: <http://www.unecce.org/env/document/2009/ECE/CEP/ece.cep.2009.10.r.pdf>, по состоянию на 17.02.2010 г.
10. WHO (2005) Управление качеством атмосферного воздуха на основе факторов здоровья в странах Восточной Европы, Кавказа и Центральной Азии. Отчет о консультативном совещании ВОЗ. Москва. Российская Федерация, 30-31 мая 2005 г. Копенгаген, Европейское региональное бюро ВОЗ. URL: http://www.euro.who.int/Document/AI/healthbasis_AQ_r.pdf, по состоянию на 17.02.2010 г.
11. WHO (2008) Роль систем здравоохранения в обеспечении химической безопасности в странах Восточной Европы, Кавказа и Центральной Азии. Отчет о совещании, проведенном 20-22 февраля 2008 г. в Минске, Беларусь. Копенгаген, Европейское региональное бюро ВОЗ. URL: http://www.euro.who.int/Document/CMS/health_systems_chen_safety_r.pdf, по состоянию на 17.02.2010 г.

УДК 595.78(477.53-25)

Ірина Довганюк

ДОСЛІДЖЕННЯ ВИДОВОГО РІЗНОМАНІТТЯ ЛУСКОКРИЛИХ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «КРЕМЕНЕЦЬКІ ГОРИ»

*У статті представлено узагальнені дані вивчення видового різноманіття лускокрилих на території національного природного парку «Кременецькі гори» протягом весняно-літньо-осіннього періодів 2012–2018 рр. На підставі даних оригінальних польових досліджень та камеральної обробки ентомологічних зборів встановлено видовий склад фауни лускокрилих – 77 видів, що належать до 12 родин. Домінуючими за кількістю видів є *Nymphalidae* (23) та *Lycaenidae* (16).*

Ключові слова: ентомофауна, лускокрилі, польові дослідження, видове різноманіття, національний природний парк «Кременецькі гори».

*The article presents the generalized data on the study of the species diversity of the Lepidoptera in the territory of the national natural park "Kremenets Mountains" during the spring-summer-autumn periods of 2012–2018. Based on the data of the original field studies and the processing of the entomological gatherings, a species composition of the fauna of the butterflys are found – 77 species, belonging to 12 families. The number dominant species are *Nymphalidae* (23) and *Lycaenidae* (16).*

Key words: entomofauna, Lepidoptera, field research, species diversity, national park "Kremenets Mountains".

Національний природний парк «Кременецькі гори» (далі Парк) є об'єктом природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, площею 6951,2 га. Самі гори не є суцільним хребтом, а складаються з окремих підвищень – гір-останців, що є яскравим прикладом ерозійних гір. Відносні висоти сягають 200 м, абсолютні – понад 400 м. У системі зоогеографічного районування Парк належить до Подільсько-Придністровської дільниці та дільниці Малого Полісся Української лісостепової зоогеографічної округи. У природному рослинному покриві досліджуваної території переважають ліси (понад 90%).

Лускокрилі (Lepidoptera) є однією із найпомітніших у природі груп комах і мають особливе науково-пізнавальне та естетичне значення. Метелики виявились особливо вразливими до антропогенних впливів і належать до однієї з груп тварин, що опинилась під загрозою зникнення. Вони становлять значну частку у списках рідкісних і зникаючих видів тварин різного рівня (МСОП, «Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі», національні та регіональні Червоні книги). Це одна з небагатьох груп тварин, для яких розроблено власний охоронний список, визнаний світовою спільнотою, – Червона книга «Європейських денних метеликів» [1; 7].

Лускокрилі є особливо вразливими до антропогенних впливів і належать до однієї з груп тварин, що опинилась під загрозою зникнення. Основними загрозами, що призводять до зменшення їх видового різноманіття є деградація та фрагментація придатних для існування біотопів унаслідок розорювання, заліснення чи забудови степових ділянок, надмірного пасовищного навантаження, випалювання, хімічного забруднення, а також сукцесійних змін у степових біотопах [7].

Враховуючи багате видове різноманіття комах серед біоти та недостатню вивченість, до досліджень території Парку залучалися фахівці з певних систематичних груп, зокрема у 2012 та 2014 роках вивчення лускокрилих та бабок на території Парку

здійснювали фахівці з ННЦ «Інститут біології» КНУ імені Тараса Шевченка [2; 3]. Більш активне вивчення фауни метеликів працівниками Парку розпочалося у 2016 році.

Метою даної роботи є наведення сучасних даних систематичних ентомологічних досліджень та літературних даних фауни лускокрилих на території Кременецьких гір.

Дослідження проводились за загальноприйнятими методиками: візуальне спостереження, збір сачком та ручний збір комах. Переважна більшість досліджень здійснювались маршрутним методом із застосуванням ручного збору, відлову, візуальних спостережень та обліків комах. Частина зібраного матеріалу перебуває в ентомологічній колекції Парку та потребує подальшого визначення спеціалістами.

Станом на 2018 рік, згідно літературних даних та власних спостережень, зафіксовано 296 видів, з 11 рядів та 71 родини. Фауна лускокрилих наразі становить 77 видів, з 12 родин [4]. Тобто частка метеликів у вивченій ентомофауні Парку становить 26%. Домінуючими на території Кременецьких гір є родина сонцевики (*Nymphalidae*) – 23 види та родина синявцеві (*Lycaenidae*) – 16 видів. Решта родин має приблизно однаковий кількісний розподіл (рис. 1).

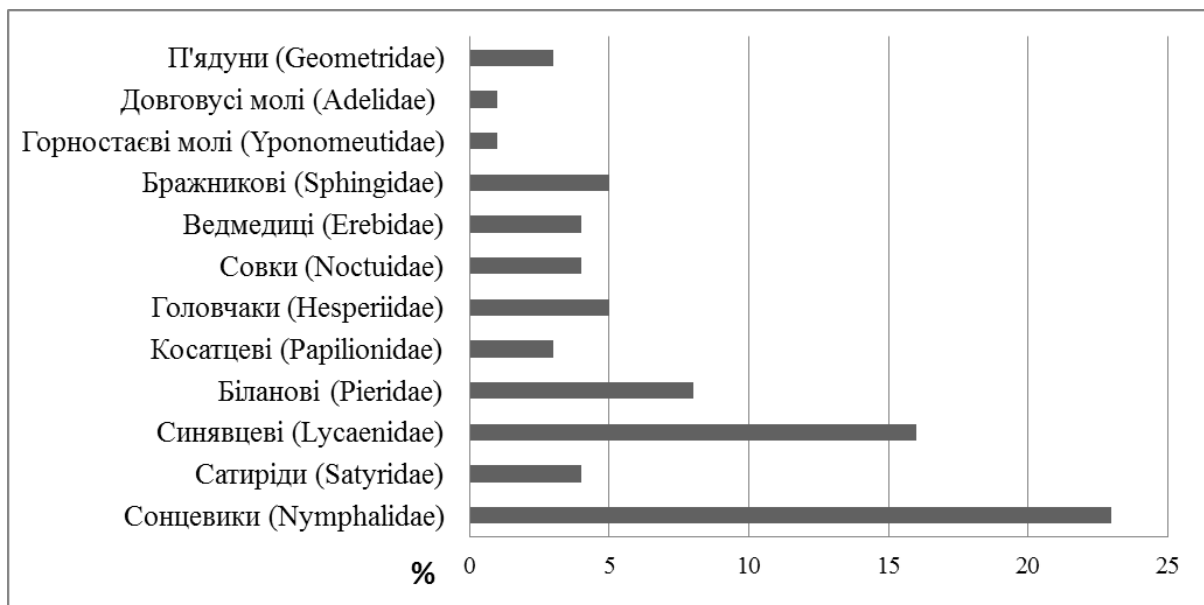

Рис. 1. Відсотковий розподіл вивчення фауни ліскокрилих на території Парку

Типовими видами на території Кременецьких гір є *Aglais urticae* L., *Inachis io* L., *Nymphalis xanthomelas* L., *Vanessa atalanta* L., *Polyommatus icarus* Rottemburg, *Gonepteryx rhamni* L., *Pieris brassicae* L., *Iphiclides podalirius* L., *Macroglossum stellatarum* L. та інші.

Вивчення раритетної складової ентомофауни є важливим компонентом роботи науково-дослідного відділу. На території Парку є 18 видів комах, з них дев'ять – лускокрилих, що перебувають під охороною Червоної книги України та міжнародних нормативно-правових документів (табл. 1), зокрема Бернської конвенції та Європейського червоного списку [5; 6].

Таблиця 1

Раритетна складова ентомофауни Парку

№	Вид	ЧКУ	Бернська конвенція	Європ. черв. список
РЯД LEPIDOPTERA ЛУСКОКРИЛІ				
Родина Papilionidae Косатцеві				
1.	<i>Iphiclides podalirius</i> L., 1758	ВР	-	-
2.	<i>Papilio machaon</i> L., 1758	ВР	-	-
3.	<i>Parnassius mnemosyne</i> L., 1758	ВР	II	*
Родина Lycaenidae Синявці				
4.	<i>Lycaena dispar</i> Haworth, 1802	-	II	E
5.	<i>Plebejus argyrognomon</i> Bergsträsser, 1779	-	-	*
Родина Nymphalidae Сонцевики				
6.	<i>Apatura iris</i> L., 1758	ВР	-	-
7.	<i>Limenitis populi</i> L., 1758	ВР	-	-
Родина Noctuidae Совки				
8.	<i>Catocala dilecta</i> Hübner, 1808	РД	-	-
9.	<i>Catocala sponsa</i> L., 1758	РД	-	-

До Червоної книги України належить (7 видів): *Iphiclides podalirius*, *Papilio machaon*, *Parnassius mnemosyne*, *Apatura iris*, *Limenitis populi*, *Catocala dilecta*, *Catocala sponsa* [6]; до Бернської конвенції (2 види): *Parnassius mnemosyne*, *Lycaena dispar*; до Європейського червоного списку (3 види): *Parnassius mnemosyne*, *Lycaena dispar*, *Plebejus argyrognomon* [5]. Під протекцією усіх вище вказаних конвенцій з лускокрилих перебуває – *Parnassius mnemosyne*. Вид вперше був зафіксований у 2017 році на г. Уніас. У 2018 році окремо фіксувалися знахідки видів, що перебувають під охороною Червоної книги України (табл. 2).

Таблиця 2

Фіксація червонокнижних видів на території Парку

Вид	Місце знахідки	Координати у десятичній системі		Дата знахідки	Додаткова інформація
		широта	довгота		
<i>Apatura iris</i>	кв. 47 Маслятинське ПНДВ	50°05'30"N	25°42'16"E	16.07.2018	1 ос.
<i>Parnassius mnemosyne</i>	кв. 19 Білокриницького ПНДВ	50°09'00"N	25°48'07"E	21.05.2018	1 ос.
<i>Iphiclides podalirius</i>	г. Дівочі скелі	50°07'05"N	25°43'43"E	15.05.2018	2ос.
	г. Сокілля	50°03'43"N	25°33'59"E	04.07.2018	1 ос.
	г. Вовча	50°04'06"N	25°37'24"E	04.07.2018	2 ос.
	г. Осовиця, м. Кременець	50°05'35"N	25°42'33"E	17.05.2018	1 ос.
		50°05'35"N	25°42'33"E	1.06.2018	1 ос.
	г. Замкова	50°05'39"N	25°43'58"E	24.06.2018	2 ос.
	г. Дівочі скелі	50°07'05"N	25°43'43"E	24.05.2018	1 ос.
	г. Гостра	50°03'06"N	25°37'11"E	4.07.2018	1 ос.
50°03'04"N		25°37'07"E	1.08.2018	3 ос.	
<i>Papilio machaon</i>	г. Дівочі скелі	50°07'05"N	25°43'43"E	24.05.2018	1 ос.
		50°07'04"N	25°43'40"E	5.06.2018	2 ос.

	г. Замкова	50°05'39"N	25°43'58"E	24.06.2018	1 ос.
	г. Сокілля	50°03'43"N	25°33'59"E	04.07.2018	1 ос.
	г. Гофра	50°03'04"N	25°37'07"E	1.08.2018	1 ос.

З метою збереження видового різноманіття та рідкісної компоненти лускокрилих важливим є проведення комплексу лісівничих заходів, зокрема розчищення степових ділянок від чагарників та заліснення, охорона рідкісних видів та угруповань рослин, зменшення антропогенного впливу на заповідні території.

Отже, фауна лускокрилих на території Парку вивчена не рівномірно та потребує подальших досліджень, особливо нічних метеликів, по яких є поодинокі знахідки. Важливим є охорона видів, які перебувають під загрозою зникнення, шляхом збереження їх природних місць існування. Головним завданням Парку на сьогодні є захист, відновлення та відтворення видів рослинного та тваринного світу на території Кременецьких гір, які частково чи вже повністю зникли з наших теренів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голобородько К. К., Крайнік Ю. М. Булавовусі лускокрилі (Hesperioidea, Papilionoidea), які охороняються на території НПП «Великий Луг» / *Біорізноманіття та роль тварин в екосистемах* : матеріали VII міжнар. наук. конф. Дніпропетровськ : Адверта, 2013. С. 132–134.
2. Літопис природи національного природного парку «Кременецькі гори». Кременець : НПП «Кременецькі гори», 2013. № 1. 252 с.
3. Літопис природи національного природного парку «Кременецькі гори». Кременець : НПП «Кременецькі гори», 2014. № 1. 297 с.
4. Літопис природи національного природного парку «Кременецькі гори». ТВО "ПАПІРУС-К". 2018. № 7. 346 с.
5. Фауна України : охоронні категорії. Довідник / О. Годлевська, І. Парнікоза, В. Різун, Г. Фесенко та ін.; ред. О. Годлевська, Г. Фесенко. Видання друге, перероблене та доповнене. Київ, 2010. 80 с.
6. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І. А. Акімова. Київ : Глобалконсалтинг, 2009. 600 с.
7. Юрович С. О., Закалюжний В. М. Фауна денних лускокрилих (Rhopalocera, Lepidoptera) околиць м. Полтави / *Біологія та екологія*. Полтава, 2018. (Том 4; № 1). С. 103–110.

УДК: 576.12:596

Микола Ільєнко

АДАПТАЦІЯ – ПРОЦЕС ЧИ РЕЗУЛЬТАТ ПРОЦЕСУ?

У статті розглядаються зміни генотипу в результаті мутації, кросинговеру, перестановки генів в окремих локусах та ін. – це процес створення певного виду адаптації, яка далі буде провірена на адекватність в біоценозі. Перше – стратегія виду, друге – тактика кожної особини та популяції в межах норми реагування.

Ключеві слова: фізіологічна, поведінкова та інтрапсихічна адаптації – тактика виживання особини, морфологічна, генетична-стратегія виживання виду.

Annotation of changing the genotype as a result of mutation, cross-overover, permutation of genes in individual loci, etc. – is the process of creating a certain type of adaptation, which will be further verified for adequacy in biocenosis. The first is the strategy of the species, the second – the tactics of each individual and population within the standard of response.

Key words: Physiological adaptation, behavioral adaptation, intra-physiological adaptation- adaptation tactics, morphological adaptation – survival strategy.

Адаптація – одна із найважливіших проблем біології, медицини, психології, соціології, філософії. З її допомогою реалізується регуляція гомеостазу, психічної рівноваги, управління емоціями, людина навчається керуванню машинами і механізмами, отримує навик входження до соціуму іншої країни, іншої культури, людей іншої раси, релігії, статі, віку, до клімату і. д.

Мета роботи – аналіз механізмів виникнення біологічної і соціальної адаптивності у їх взаємодії для досягнення здорового способу життя та успішної практичної діяльності.

Явище адаптації відоме з часів універсального грецького мислителя Аристотеля (384-322р.до н.е.) хоча такий термін тоді ще не вживався. Особливо часто термін стає вживаним з настанням епохи Відродження (видатні біологи Ж. Ламарк (1809) Ч. Дарвін (1859) [1] філософ Е. Кант [2] та ін.). В другій половині минулого століття публікують монографії, по розгляду цього питання [3; 4 та ін.].

Ще і сьогодні існує проблема у визначенні самого явища адаптації. Одні автори розглядають адаптацію як результат природного добору, інші – як сам процес адаптування. На цю подвійність вказував ще Е. Геккель (Див Сковрон!)

Біологи вважають, що вирішальним показником, критерієм адаптованості виду є його виживання і здатність дати потомство. З іншого боку сам процес виживання у довкіллі реалізується завдяки адаптуванню, завдяки активності індивіда, умінню віднайти власне місце в біоценозі, перемогти в конкурентній боротьбі. Мається на увазі, що це стан організму, який виникає в процесі реалізації певного адаптування. Лише та тварина виживе і дасть потомство, яка проявить ініціативу, виявиться лідером, інакше використає наявний їй потенціал.

І лише при зміні в генотипі (при виникненні мутації) особина матиме або більшу або меншу здатність до адаптування. В природних умовах та під впливом внутрішніх факторів генотип зазнає певних змін, пошкодження (мутація). Такий пошкоджений генотип по суті виступає як пропозиція, матеріал для перевірки природним добром. Якщо в процесі боротьби (конкуренції) за існування мутація виявиться адекватною в даній ситуації, використовує цю здатність у конкурентній боротьбі, тоді цей генотип при умові передачі його наступним поколінням успадкується. Інакше відбудеться елімінація (загибель). І лише в такому контексті адаптація може розглядатися як

результат дії природного добору, боротьби за існування, конкуренції. Адаптування – процес взаємодії організму і факторів довкілля, і взаємодії різних організмів між собою.

До постійно діючих факторів (гравітація, світло, температура, вологість, низький порційний тиск кисню в гірській місцевості тощо) адаптування виду здійснюють ці фактори, які викликають мутації, ті через певний час відбираються природним добром і при адекватності організації факторам середовища це стає надбанням генотипу. Цей процес, звичайно довготривалий. Його можна розглядати як стратегію виду. Як приклад, собака – це штучно створена популяція вовка. На сьогодні порід собак уже більше 500. Однак як вид собака не перестав бути вовком. При паруванні одного з другим народиться плодюче потомство, що є доказом відсутності репродуктивної ізоляції вовка і собаки. Вона стійка, бо закріпилася щодо стійких постійно діючих факторів довкілля (гравітація, температура, тиск, вологість).

До мінливих факторів вид чи окрема популяція цього виду адаптується щомиті заново, не виходячи за рамки норми реагування (в живому відсутня стабільна норма а є норма реагування, наприклад температура тіла змінюється на протязі доби часто але не виходячи за цю норму реагування). Цей процес активний з боку організму, реалізується досить швидко і його можна назвати тактикою особини, популяції певного виду тварин. В даному випадку особина адаптується або зміною функції або, зміною поведінки. Остання в свою чергу реалізується не сама по собі а завдяки зміні функціональних параметрів. Вважають (Леонович, 1985), що при цьому ведучим фактором є поведінка .

Функціональна і поведінкова адаптації – тактика організму чи популяції. Вони також « працюють» і інтересах природного добору, боротьби за існування. Вони існують в організмі в готовому вигляді, змінні в часі але в межах норми реагування. Ці зміни називають модифікаціями. Це як правило окремі особини виду або популяції виду. Що модифікації не успадковуються свідчать багато прикладів. Обрізання крайньої плоти чоловічої статі у деяких народів тягнеться уже більше двох тисяч років але крайня плоть залишається стабільною, бо це ознака набута а не така, що виникла шляхом мутації. В біоценозі мутації відбираються на пригодність, адекватність і далі стають надбанням генотипу стають стратегічними. Якщо зміни відповідають факторам довкілля, сприяють виживанню, вони закріплюються в генотипі і стають стратегічними. Поки вони діють в межах норми реагування ці види адаптації можуть розглядатися не як результат природного добору а як процес адаптування. І в даному випадку цей процес може виступати допоміжним рушієм еволюції. Хоча стратегічне зрушення можливе лише при виникненні мутації.

В стабільних умовах (риби великих океанічних глибин, печерні тварини, підземно живучі, ті що живуть постійно високо в горах і т. п.) діапазон норми реагування тварин менший, у них існує вузька спеціалізація до незмінних умов. Інша картина у тварин, що мешкають в мінливих умовах, коли норма може зсуватись до виживання як в холодному середовищі, так і в досить жаркому, сухому. По суті такий організм поліфункціональний, мало спеціалізований, це ніби кілька організмів в одному.

Взагалі жорстка, звужена адаптація організму не вигідна, бо звужує його можливості до виживання при зміні умов існування, широкий діапазон норми реагування теж не вигідний, бо організм стає ніби багатьма організмами одночасно, в якому властивості білків, ферментів повинні бути кожного разу різні, тобто буде зайве витрачання енергії.

Біологи частіше всього поділяють адаптацію на фізіологічну і поведінкову та морфо-функціональну. Ми поділяємо так: фізіологічна, яка здійснюється в організмі постійно, в більшості випадків без участі свідомості – гомеостаз (робота внутрішніх органів). При цьому морфологія не змінна або повертається в попередній стан після деякої зміни. (Наприклад: акомодация ока до світла). Поведінкова адаптація також протікає без зміни морфології, в основі її фізіологія (наприклад: полювання хижака на

жертву. Хижак доганяє, жертва втікає – гомеостаз особини в біоценозі). Генетична – зміна морфології здійснюється лише внаслідок мутації.

Адаптація до холоду може бути реалізована у тварин появою більш густого шерстяного покриву тіла або за рахунок більш товстої прошарку жиру під шкірою, або за рахунок збільшення розмірів тіла і тоді на одиницю маси тіла буде припадати менша площа, через яку може випромінюватись тепло тіла, або комплекс усіх цих фенотипічних змін організму. Тобто генотип змінюється невизначено, організм при цьому буде пасивним, генотип пропонує різні варіанти захисту від втрати тепла організмом, а який варіант в даній ситуації буде адекватним покаже змагання за збереження енергії, за виживання.

Бактерії адаптуються до антибіотиків шляхом виникнення мутацій. Чим простіша організація тим з більшою вірогідністю можна стверджувати, що він адаптується на молекулярному рівні (біохімічно) в т.ч. мутації.

Адаптування здійснюється шляхом зміни фізіології, поведінки та мутацій. Адаптивність – стан організму, що є результатом успішного адаптування.

При цьому інтегративні процеси здійснюються на різних рівнях: молекулярному, клітинному, органному, системному, організменному. Поведінка здійснюється на базі фізіології, міжсистемної інтеграції: кровоносна система хребетних тварин в т.ч. і людини тісно пов'язана з дихальною, видільною, травною, ендокринною. Поведінка вимагає зміни функцій. Без фізіології поведінка не може бути реалізована. Тобто, ці два рівні адаптування тісно пов'язані між собою. Поведінкова може здійснюватись свідомо, фізіологічна – це комплекс безумовних рефлексів, тобто здійснюється поза свідомістю. Поведінкова має зовнішнє спрямування, фізіологія внутрішнє – гомеостаз. Організм як єдине ціле адаптується до довкілля та до соціуму.

Фізіологічне та поведінкове адаптування далеко не завжди завершується адаптивним станом, тобто не завжди орган чи система виходять за рамки норми реагування. Хоч в межах норми реагування можливі модифікаційні зміни, але вони не передаються в генотип. І лише при виникненні мутації без попереднього адаптування фізіологічного чи поведінкового виникає нова норма реагування, новий білок чи фермент. Організм еволювати не здатний, бо він має лише половину набору хромосом!

В соціальній сфері суб'єкт швидше адаптується в силу власної компетентності, інтелектуального розвитку, темпераменту, умінню бути ініціативним.

Найбільш мінлива взаємодія (коадаптація) організмів в системі «людина-людина». Наприклад, мовне вербальне спілкування. При цьому, кожен суб'єкт системи повинен враховувати і пристосовуватись до іншого суб'єкта через прямі і зворотні зв'язки, враховувати гучність голосу, тембр, виразність, міміку, жести, темперамент (з холериком розмову ведуть дещо інакше, наприклад, ніж з меланхоліком), суть інформації (приємна, неприємна) співрозмовник (знайомий, незнайомий, іноземець), враховуючи вік, стать, расу, віросповідання і т. д.

Соціальна адаптивність. В Японії, наприклад, траурний колір білий, в Європі – чорний. Імігранту-європейцю в Японії потрібен певний час, щоб на базі прямих і зворотніх зв'язків, методу спроб і помилок успішно освоїти нові правила гри. В цих випадках маємо справу із соціальною адаптацією. В Китаї слід навчитися їсти паличками.

В соціумі інтеграцію здійснює потік інформації між окремими суб'єктами чи групами.

Адаптація в соціальній сфері починається із знання мови середовища, до якого збирається адаптуватись суб'єкт. Мова потрібна для з'ясування стосунків, спілкування, задоволення побутових і виробничих потреб, розуміння інформації, культури країни, через мову передається досвід, отримуються знання, складаються стосунки в колективі, виявляється поведінка, психологія, рівень компетентності в професійній діяльності, характер людини (відомий вислів древніх «*Говори і я скажу хто ти*»).

Інформація із зовнішнього середовища, що поступає через будь-який канал зв'язку в ЦНС (через органи чуття) кодується в мовному центрі і після цього виробляється форма поведінки.

Відділити соціальну адаптацію від біологічної практично неможливо. По-перше, в основі їх один і той же принцип – наявність прямих і зворотніх зв'язків. По-друге, поведінка чи то фізична чи інтелектуальна діяльність вимагають і зміни функції, і зміни поведінки.

При читанні, думанні, вивченні картини чи перегляді кінокартини, слуханні музики фізіологія, звичайно, невід'ємна, проте служить ніби фоном. При поведінці фізіологія присутня в повній мірі. Людина розучує пісню, яку почула по радіо, наприклад. Вона кожен раз порівнює власне виконання пісні з тією мелодією, яку почула і запам'ятала.

При народженні дитини їй закарбовується перша особина, з якою вона контактує (імпринтинг) і це є програма, акцептор дії. З даною програмою надалі дитина буде порівнювати маму з іншими людьми (вигляд обличчя мами, запах перш за все молока, звук голосу тощо). Особина адаптується до соціуму спочатку накопичуючи інформацію (набуваючи комплекс умовних рефлексів, виробляючи динамічний стереотип) далі вона усе буде порівнювати з цією інформацією.

Біосоціальна адаптація В основі ті ж прямі та зворотні зв'язки. Поступає команда центру на виконання певної дії периферією – при виконанні команди виникає помилка – відповідно в зворотному напрямі з периферії до центру поступає сигнал про відхилення від програми а далі від центру посилається новий сигнал на виправлення попередньої дії і досягнення адекватного виконання, досягнення запланованого результату.

Біосоціальна адаптивність – це комплекс функціональної та соціальної поведінкової адаптивності.

Якщо універсальним критерієм біологічної адаптивності більшість біологів вважають явище виживання і залишення потомства, то критерієм успішної соціальної адаптивності є, очевидно, відчуття здоров'я, задоволення від досягнення мети, відчуття щастя, тощо.

Отже:

- в живому організмі існує комплекс адаптивних реакцій;
- чим нижчий рівень організації, тим простіші регуляторні механізми (бактерії адаптуються в основному на молекулярному рівні шляхом виникнення мутацій);
- найскладніші механізми адаптації в соціальній сфері;
- на наш погляд доцільно називати не соціальна а біосоціальна адаптація.

Таким чином, на запитання, поставлене в назві статті можна відповісти так: адаптація – процес, тактика виживання за рахунок функціональної і поведінкової адаптації, але це і результат процесу, результат природного добору мутантних особин. І саме в останньому можна говорити що адаптація- направляюча сила еволюції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дарвин Ч. Происхождение видов путем естественного отбора. Собр. сочинений. М., Львів : Изд-во АН СССР, 1939. Т. 3. 430 с.
2. Кант Э. О применении телеологических принципов в философии Сочинения. Москва : Мысль, 1966. Т. 5. 563 с.
3. Лекавичюс Э. Элементы общей теории адаптации. Вильнюс, 1986. 274 с.
4. Ярошенко М. Ф. Адаптация – направляющий фактор эволюции. Кишинев : Штиница, 1985. 182 с.

УДК 502.2

Неля Цицюра, Оксана Семенчук

**ГЕРБАРІЙ РОСЛИН КРЕМЕНЕЦЬКИХ ГІР СТУДЕНТІВ КРЕМЕНЕЦЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УЧИТЕЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ (1940 – 1950 рр.)
ЯК ЗАСІБ ВИВЧЕННЯ АНТРОПІЧНИХ ЗМІН ФЛОРИ**

У статті розкрито історію розвитку природничої освіти у Кременецькому державному учительському інституті (1940 – 1950 рр.), наведено результати інвентаризації гербаріїв рослин, зібраних студентами природничо-географічного факультету цього закладу, здійснено порівняльний аналіз конспекту загербаризованих рослин та сучасного таксономічного складу флори Кременецьких гір.

Ключові слова: Кременецький державний учительський інститут, гербарій, інвентаризація, Кременецькі гори, флора.

The article reveals the history of the development of natural education at the Kremenets State Teachers' Institute (1940 – 1950), presents the results of the inventory of herbarium plants collected by the students of the Naturalization and Geography Faculty of this institution, a comparative analysis of the summary of zergarized plants and the modern taxonomic composition of the flora of the Kremenets mountains.

Key words: Kremenets State Teachers' Institute, herbarium, inventory, Kremenets mountains, flora.

Історія ботанічної освіти на Кременеччині бере свій початок із Вищої Волинської гімназії, яка була заснована у 1805 р. на базі колишніх Кременецького Богоявленського братства та Кременецького колегіуму єзуїтів. У 1819 р. Волинська гімназія була реорганізована у Волинський, або Кременецький ліцей. З цими освітніми закладами пов'язані імена визначних учених В. Бессера, Д. Міклера, А. Анджейовського [1]. У першій половині ХХ ст. у ліцеї працювали вчитель географії Францішек Мончак (з 1937 року – директор Музею кременецької землі ім. д-ра Вілібальда Бессера), викладач природничих наук та ентомолог Октавіан Ян Дуда, вчитель географії та природознавства Адам Нідзведський, вчителька педагогіки та географії Х. Паліводзянка, вчителі фізичного виховання Й. Копчинський, Я. Таргонський та інші.

У 1940 р. на базі ліцею відкрито Кременецький державний учительський інститут – перший вищий навчальний заклад на Тернопільщині. Становлення інституту відбувалося дуже швидко. Було відкрито чотири факультети (мовно-літературний, історичний, природничо-географічний та фізико-математичний), створено сім кафедр, зокрема, кафедра природознавства та географії. Перший набір студентів Кременецького державного учительського інституту, у тому числі й природничо-географічного факультету, на денну та заочну форму навчання відбувся влітку 1940 р. У поточному навчальному році в інституті навчалось 885 студентів стаціонарного та заочного відділень. Проте, інтенсивному розвитку інституту перешкодив напад фашистської Німеччини. Чимало студентів за, так звану, антирадянську діяльність заарештували і кинули до в'язниці, після чого розстріляли [2; 5].

У березні 1944 р. після звільнення Кременця від німецьких окупантів учительський інститут, у тому числі й природничо-географічний факультет, відновив свою роботу [4]. У післявоєнні роки керівниками і викладачами факультету були І. В. Цись – декан факультету, Б. М. Іванов – завідувач кафедрою, О. І. Михайлюк – старший викладач хімії та методики її викладання, П. В. Серветник – викладач геології та географії, В. Я. Франківський – викладач ботаніки, Т. С. Ніколаєва – викладач

економічної географії, яка після реорганізації учительського інституту в педагогічний отримала посаду старшого викладача ботаніки.

Студенти першого курсу природничо-географічного факультету Кременецького державного учительського інституту, крім теоретичного навчання, проходили польову практику з основ сільського господарства, топографії, геоморфології, ботаніки, зоології. Під час проходження польової практики з ботаніки студенти збирали рослини та оформляли гербарії, які на даний час зберігаються у Кременецькому краєзнавчому музеї.

Під час інвентаризації гербарних аркушів нами були виявлені гербарії студентів Ковальчук К. М., Тукало В. О., Копачевська Н. І., Кулага В. Ф., Керекеш Г. Г., Плетенчук Н. С., Грицаюк А. І., Карпенко Ж. О., Яремчук І. І., Журавель Л., Козачок А., Сусідка М., Стародуб, Губера, Мартинюк, Острогоф. Місцем їх збору вказана територія м. Кременця та його околиці. Більшість гербаріїв добре збереглися, правильно оформлені та містять етикетки із назвами рослин з використанням бінарної номенклатури, вказані роки збору рослин, частина гербаріїв так і залишилися недопрацьованими (рис.1).

Рис.1. Гербарні взірці студентів Кременецького державного учительського інституту (1940 – 1950 рр.)

Студентські гербарії представляють 48 родин, які включають 195 видів та викладені на 504 гербарних аркушах. Найбільш широко представлені родини *Fabaceae*, яка нараховує 24 види, що становить 12,3% від загальної кількості, *Gramineae* включає 22 види (11,3%), *Compositae* – 21 вид (10,8%), *Rosaceae* – 12 видів (6,2%) і *Brassicaceae* становить 4,6% – 9 видів. Серед загербаризованих рослин виявлено 5 видів, які занесені до Червоної книги України: цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.), пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis* Reichenb.), булатка великоквіткова (*Cephalanthera damasonium* L.), клокичка периста (*Staphylea pinnata* L.), вероніка безлиста (*Veronica aphylla* L.) (табл.1).

Конспект загербаризованих рослин

№ з/п	Родина	Назва виду (укр.)	Назва виду (лат.)	К-сть екз.
1	<i>Aceraceae</i>	Клен гостролистий	<i>Acer platanoides</i> L.	3
2	-//-	Клен польовий	<i>Acer campestre</i> L.	1
3	<i>Alliaceae</i>	Цибуля ведмежа	<i>Allium ursinum</i> L.	2
4	<i>Anthyriaceae</i>	Пухирник ламкий	<i>Cystopteris fragilis</i> L.	2
5	<i>Araceae</i>	Ряска триборозенчаста	<i>Lemna trisulca</i> L.	1
6	-//-	Ряска горбата	<i>Lemna gibba</i> L.	1
7	<i>Aristolochiaceae</i>	Копитняк європейський	<i>Asarum europaeum</i> L.	8

8	<i>Aspleniaceae</i>	Аспленій волосовидний	<i>Asplenium trichomanes</i> L.	6
9	-//-	Аспленій пристінний	<i>Asplenium ruta-muraria</i> L.	1
10	<i>Asparagaceae</i>	Рястка зонтична	<i>Ornithogalum umbellatum</i> L.	1
11	<i>Amaranthaceae</i>	Щириця хвостата	<i>Amaranthus cordatus</i> L.	1
12	<i>Aspidiaceae</i>	Щитник чоловічий	<i>Dryopteris filix-mas</i> (L.) Schott	5
13	-//-	Щитник остистий	<i>Dryopteris spinulosa</i> (Mill) Kuntze.	1
14	<i>Acoraceae</i>	Аір тростиновий	<i>Acorus calamus</i> L.	1
15	<i>Boraginaceae</i>	Незабудка лісова	<i>Myosotis sylvatica</i> Ehrh. ex Hoffm.	2
16	-//-	Незабудка піщана	<i>Myosotis arenaria</i> L.	4
17	-//-	Незабудка середня	<i>Myosotis intermedia</i> L.	3
18	-//-	Незабудка болотна	<i>Myosotis palustris</i> L.	2
19	-//-	Медунка лікарська	<i>Pulmonaria officinalis</i> L.	7
20	<i>Brassicaceae</i>	Бурачок гірський	<i>Alyssum montanum</i> L.	8
21	-//-	Жеруха лучна	<i>Cardamine pratensis</i> L.	1
22	-//-	Грицики звичайні	<i>Capsella bursa-pastoris</i> L.	7
23	-//-	Крупка дібровна	<i>Draba nemorosa</i> L.	1
24	-//-	Гусимець повислий	<i>Arabis pendula</i> L.	1
25	-//-	Водяний хрін болотяний	<i>Rorripa palustris</i> L.	1
26	-//-	Талабан польовий	<i>Thlaspi arvense</i> L.	1
27	-//-	Хрін звичайний	<i>Armoracia rusticana</i> P.	1
28	-//-	Рижій посівний	<i>Camelina microcarpa</i> Andrz.	1
29	<i>Buxaceae</i>	Самшит вічнозелений	<i>Buxus sempervirens</i> L.	1
30	<i>Caryophyllaceae</i>	Зірочник ланцетовидний	<i>Stellaria holostea</i> L.	4
31	-//-	Гіпсофіла повзуча	<i>Gypsophila muralis</i> L.	1
32	-//-	Лещиця пучкувата	<i>Gypsophila fastigiata</i> L.	1
33	-//-	Лещиця волотиста	<i>Gypsophila paniculata</i> L.	1
34	-//-	Мильнянка лікарська	<i>Saponaria officinalis</i> L.	1
35	-//-	Роговик ланцетовидний	<i>Cerastium holosteoides</i> Fries.	1
36	-//-	Кукіль звичайний	<i>Agrostemma githago</i> L.	1
37	<i>Compositae</i>	Кульбаба лікарська	<i>Taraxacum officinale</i> Wigg.	7
38	-//-	Підбіл звичайний	<i>Tussilago farfara</i> L.	2
39	-//-	Стокротки багаторічні	<i>Bellis perennis</i> L.	8
40	-//-	Осот польовий	<i>Sonchus arvensis</i> L.	1
41	-//-	Жовтозілля звичайне	<i>Senecio vulgaris</i> L.	2
42	-//-	Жовтозілля болотне	<i>Senecio paludosus</i> L.	2
43	-//-	Пижмо звичайне	<i>Tanacetum vulgare</i> L.	1
44	-//-	Пижмо щиткове	<i>Chrysanthemum subcorymbosum</i> L.	3
45	-//-	Деревій паннонський	<i>Achillea pannonica</i> Scheele	1
46	-//-	Деревій майже звичайний	<i>Achillea submillefolium</i> Klok.	1
47	-//-	Полин звичайний	<i>Artemisia vulgaris</i> L.	5
48	-//-	Полин австрійський	<i>Artemisia austriaca</i> Jacq.	1
49	-//-	Роман собачий	<i>Anthemis cotula</i> L.	1
50	-//-	Козельці лучні	<i>Tragopogon pratensis</i> L.	2
51	-//-	Солончакова айстра звичайна	<i>Aster tripolium</i> L.	1
52	-//-	Коронарія зозуляча	<i>Coronaria flos-cuculi</i> L.	1

53	-//-	Айстра степова	<i>Aster amellus</i> L.	2
54	-//-	Королиця звичайна	<i>Leucanthemum vulgare</i> Lamb.	2
55	-//-	Злінка гостра	<i>Erigeron acris</i> L.	1
56	-//-	Волошка лучна	<i>Centaurea jacea</i> L.	1
57	-//-	Череда трироздільна	<i>Bidens tripartita</i> L.	1
58	<i>Cistaceae</i>	Сонццвіт звичайний	<i>Helianthemum nummularium</i> L.	1
59	<i>Cupressaceae</i>	Ялівець звичайний	<i>Juniperus communis</i> L.	1
60	<i>Equisetaceae</i>	Хвощ польовий	<i>Equisetum arvense</i> L.	4
61	-//-	Хвощ зимуючий	<i>Equisetum hyemale</i> L.	1
62	-//-	Хвощ лісовий	<i>Equisetum sylvaticum</i> L.	1
63	<i>Euphorbiaceae</i>	Молочай звичайний	<i>Euphorbia virgata</i> Waldst. & Kit.	1
64	-//-	Молочай соняшний	<i>Euphorbia heliosopia</i> L.	2
65	-//-	Молочай кипарисовидний	<i>Euphorbia cyparissias</i> L.	6
66	<i>Fabaceae</i>	Чина весняна	<i>Lathyrus vernus</i> L.	9
67	-//-	Чина чорна	<i>Lathyrus niger</i> L.	1
68	-//-	Чина японська	<i>Lathyrus japonicus</i> L.	1
69	-//-	Чина лісова	<i>Lathyrus sylvestris</i> L.	1
70	-//-	Рокитник чорніючий	<i>Cytisus nigricans</i> L.	1
71	-//-	Рокитник двоквітковий	<i>Cytisus biflorus</i> Schaeff.	1
72	-//-	Жарновець віниковий	<i>Sarothamnus scoparius</i> L.	2
73	-//-	Дрік красильний	<i>Genista tinctoria</i> L.	2
74	-//-	Дрік германський	<i>Genista germanica</i> L.	6
75	-//-	Конюшина гірська	<i>Trifolium montanum</i> L.	2
76	-//-	Конюшина альпійська	<i>Trifolium alpestre</i> L.	4
77	-//-	Конюшина лучна	<i>Trifolium pratense</i> L.	7
78	-//-	Конюшина гібридна	<i>Trifolium hybridum</i> L.	1
79	-//-	Конюшина золотиста	<i>Trifolium aureum</i> Pollich	2
80	-//-	Робінія звичайна	<i>Robinia pseudoacacia</i> L.	1
81	-//-	Заяча конюшина багатоліста	<i>Anthyllis polyphylla</i> L.	1
82	-//-	Зіновать руська	<i>Chamaeescytisus rhuthenicus</i> Klaskova	4
83	-//-	Астрагал еспарцетний	<i>Astragalus onobrychis</i> L.	1
84	-//-	Карагана дерев'яниста	<i>Caragana arborescens</i> Lam.	2
85	-//-	Горошок посівний	<i>Vicia sativa</i> L.	2
86	-//-	Горошок мишачий	<i>Vicia cracca</i> L.	4
87	-//-	Горошок плотовий	<i>Vicia sepium</i> L.	1
88	-//-	В'язіль увінчаний	<i>Coronilla coronata</i> L.	8
89	-//-	В'язіль барвистий	<i>Securigera varia</i> L.	5
90	<i>Gentianaceae</i>	Тирлич вузьколистий	<i>Gentiana pneumonanthe</i> L.	1
91	<i>Geraniaceae</i>	Грабельки звичайні	<i>Erodium cicutarium</i> L.	1
92	<i>Grossulariaceae</i>	Порички червоні	<i>Ribes rubrum</i> L.	2
93	-//-	Смородина чорна	<i>Ribes nigrum</i> L.	1
94	<i>Gramineae</i>	Жито посівне	<i>Secale cereale</i> L.	5
95	-//-	Тонконіг лучний	<i>Poa pratensis</i> L.	1
96	-//-	Тонконіг стиснутий	<i>Poa compressa</i> L.	2
97	-//-	Тонконіг дібровний	<i>Poa nemoralis</i> L.	1
98	-//-	Вівсюнець пухнастий	<i>Helictotrichon pubescens</i> Huds.	2
99	-//-	Пшениця м'яка	<i>Triticum vulgare</i> L.	1

100	-//-	Овес посівний	<i>Avena sativa</i> L.	1
101	-//-	Пахуча трава звичайна	<i>Anthoxanthum odoratum</i> L.	4
102	-//-	Булавоносець сіруватий	<i>Corynephorus canescens</i> L.	1
103	-//-	Просянка розлога	<i>Milium effusum</i> L.	1
104	-//-	Молінія голуба	<i>Molinia caerulea</i> L.	2
105	-//-	Пирій повзучий	<i>Elytrigia repens</i> L.	4
106	-//-	Пирій середній	<i>Elytrigia intermedia</i> Host.	1
107	-//-	Плоскуха звичайна	<i>Echinochloa crusgalli</i> L.	2
108	-//-	Куцоніжка периста	<i>Brachypodium pinnatum</i> L.	1
109	-//-	Грястиця збірна	<i>Dactylis glomerata</i> L.	3
110	-//-	Гребінник звичайний	<i>Cynosurus cristotus</i> L.	1
111	-//-	Перлівка поникла	<i>Melica nutans</i> L.	4
112	-//-	Лепешняк складчастий	<i>Glyceria plicata</i> Chevall.	1
113	-//-	Трусячка середня	<i>Briza media</i> L.	1
114	-//-	Тимофіївка лучна	<i>Phleum pratense</i> L.	14
115	-//-	Медова трава м'яка	<i>Holcus mollis</i> L.	1
116	<i>Juncaceae</i>	Ожика волосиста	<i>Luzula pilosa</i> L.	5
117	-//-	Ожика рівнинна	<i>Luzula campestris</i> L.	2
118	<i>Lamiaceae</i>	Зеленчук жовтий	<i>Galeobdolon luteum</i> Huds	7
119	-//-	Розхідник звичайний	<i>Glechoma hederacea</i> L.	5
120	-//-	Глуха кропива пурпурова	<i>Lamium purpureum</i> L.	8
121	-//-	Глуха кропива біла	<i>Lamium album</i> L.	6
122	-//-	Горлянка повзуча	<i>Ajuga reptans</i> L.	6
123	-//-	Кадило пахуче	<i>Melitis melissophyllum</i> L.	1
124	-//-	Шавлія лучна	<i>Salvia pratensis</i> L.	1
125	<i>Liliaceae</i>	Вороняче око звичайне	<i>Paris quadrifolia</i> L.	5
126	-//-	Веснівка дволиста	<i>Majanthemum bifolium</i> L.	7
127	-//-	Купина лікарська	<i>Polygonatum officinale</i> L.	3
128	-//-	Зірочки жовті	<i>Gagea lutea</i> L.	2
129	-//-	Конвалія звичайна	<i>Convallaria majalis</i> L.	2
130	<i>Orchidaceae</i>	Пальчатокорінник травневий	<i>Dactylorhiza majalis</i> Reichenb.	2
131	-//-	Булатка великоквіткова	<i>Cephalanthera damasonium</i> L.	1
132	-//-	Зозульки салепові	<i>Orchis morio</i> L.	1
133	<i>Oxalidaceae</i>	Квасениця звичайна	<i>Oxalis acetosella</i> L.	3
134	<i>Pinaceae</i>	Сосна звичайна	<i>Pinus sylvestris</i> L.	2
135	-//-	Ялина європейська	<i>Picea abies</i> L.	1
136	-//-	Модрина європейська	<i>Larix decidua</i> Mill.	1
137	<i>Polypodiaceae</i>	Багатоніжка звичайна	<i>Polypodium vulgare</i> L.	2
138	-//-	Листовик склопендровий	<i>Phyllitis scolopendrium</i> L.	1
139	<i>Papaveraceae</i>	Чистотіл великий	<i>Chelidonium majus</i> L.	9
140	<i>Plantaginaceae</i>	Подорожник ланцетолистий	<i>Plantago lanceolata</i> L.	8
141	-//-	Подорожник великий	<i>Plantago major</i> L.	5
142	-//-	Подорожник середній	<i>Plantago media</i> L.	1
143	-//-	Вероніка польова	<i>Veronica arvensis</i> L.	1
144	-//-	Вероніка безлиста	<i>Veronica aphylla</i> L.	1
145	-//-	Полин гіркий	<i>Artemisia absinthium</i> L.	2
146	<i>Polytrichaceae</i>	Зозулин льон звичайний	<i>Polytrichum communa</i> Hedw.	4

147	<i>Polygonaceae</i>	Щавель кислий	<i>Rumex acetosa</i> L.	1
148	-//-	Гірчак звичайний	<i>Polygonum aviculare</i> L.	1
149	<i>Polygalaceae</i>	Китятки звичайні	<i>Polygala vulgaris</i> L.	1
150	<i>Primulaceae</i>	Первоцвіт весняний	<i>Primula veris</i> L.	8
151	<i>Ranunculaceae</i>	Анемона дібровна	<i>Anemone nemorosa</i> L.	7
152	-//-	Анемона лісова	<i>Anemone sylvestris</i> L.	3
153	-//-	Печіночниця звичайна	<i>Hepatica nobilis</i> Mill.	3
154	-//-	Жовтець золотистий	<i>Ranunculus auricomus</i> L.	1
155	-//-	Жовтець їдкий	<i>Ranunculus acris</i> L.	4
156	-//-	Пшінка весняна	<i>Ficaria verna</i> Huds.	3
157	-//-	Калюжниця болотна	<i>Caltha palustris</i> L.	2
158	<i>Rosaceae</i>	Шипшина найколючіша	<i>Rosa spinosissima</i> L.	1
159	-//-	Черешня звичайна	<i>Cerasus avium</i> L.	1
160	-//-	Черемха звичайна	<i>Padus avium</i> Mill.	2
161	-//-	Суниця лісові	<i>Fragaria vesca</i> L.	10
162	-//-	Ожина сиза	<i>Rubus caesius</i> L.	1
163	-//-	Ожина волосиста	<i>Rubus pilosa</i> L.	1
164	-//-	Шипшина повстиста	<i>Rosa tomentosa</i> Smith.	1
165	-//-	Вишня звичайна	<i>Prunus avium</i> L.	1
166	-//-	Парило звичайне	<i>Agrimonia eupatoria</i> L.	3
167	-//-	Перстач білий	<i>Potentilla alba</i> L.	2
168	-//-	Перстач весняний	<i>Potentilla verna</i> L.	2
169	-//-	Глід одноматочковий	<i>Crataegus monogyna</i> Jacq.	3
170	<i>Rubiaceae</i>	Підмаренник запашний	<i>Galium odoratum</i> L.	2
171	-//-	Маренка запашна	<i>Asperula odorata</i> L.	3
172	<i>Salicaceae</i>	Верба пурпурова	<i>Salix purpurea</i> L.	1
173	-//-	Верба козяча	<i>Salix caprea</i> L.	1
174	<i>Scrophulariaceae</i>	Вероніка дібровна	<i>Veronica chamaedrys</i> L.	7
175	-//-	Вероніка колосиста	<i>Veronica spicata</i> L.	6
176	-//-	Льонок звичайний	<i>Linaria vulgaris</i> Mill.	1
177	-//-	Вероніка лікарська	<i>Veronica officinalis</i> L.	1
178	-//-	Дивина густоквіткова	<i>Verbascum thapsiforme</i> Schrad.	1
179	-//-	Наперстянка великоквіткова	<i>Digitalis grandiflora</i> Mill.	1
180	<i>Solanaceae</i>	Дурман звичайний	<i>Datura stramonium</i> L.	1
181	<i>Staphyleaceae</i>	Клокичка периста	<i>Staphylea pinnata</i> L.	6
182	<i>Umbelliferae</i>	Болиголов плямистий	<i>Conium maculatum</i> L.	1
183	-//-	Астранція велика	<i>Astrantia major</i> L.	1
184	-//-	Різак звичайний	<i>Falcaria vulgaris</i> Bernh.	1
185	-//-	Смовдь гірська	<i>Peucedanum oreoselinum</i> L.	1
186	-//-	Кмин звичайний	<i>Carum carvi</i> L.	1
187	<i>Urticaceae</i>	Настінниця лікарська	<i>Parietaria officinalis</i> L.	1
188	-//-	Кропива жалка	<i>Urtica urens</i> L.	1
189	-//-	Кропива дводомна	<i>Urtica dioica</i> L.	1
190	<i>Valerianaceae</i>	Валеріана лікарська	<i>Valeriana officinalis</i> L.	4
191	<i>Violaceae</i>	Фіалка польова	<i>Viola arvensis</i> Murr.	1
192	-//-	Фіалка триколірна	<i>Viola tricolor</i> L.	9
193	-//-	Фіалка піскова	<i>Viola araneria</i> DC.	1

194	-//-	Фіалка запашна	<i>Viola odorata</i> L.	3
195	-//-	Фіалка дивна	<i>Viola mirabilis</i> L.	3

Територія збору рослин, представлених у студентських гербаріях, на теперішній час належить Національному природному парку «Кременецькі гори». Опрацювавши Літопис природи [3] вказаної установи, виявили сучасний таксономічний склад флори Кременецьких гір.

У результаті порівняльного аналізу конспекту гербарних зразків студентів Кременецького державного учительського інституту (1940 – 1950 рр.) та сучасного таксономічного складу флори НПП «Кременецькі гори» встановлено, що серед представників сучасної флори 12 видів, які були виявлені у гербаріях, у Літописі природі не зазначаються. Це ряска триборозна (*Lemna trisulca* L.), ряска горбата (*Lemna gibba* L.), жовтозілля болотне (*Senecio paludosus* L.), рокитник двоквітковий (*Cytisus ratiboensis* Schaeff.), рокитник чорніючий (*Cytisus nigricans* L.), чина японська (*Lathyrus japonicus* L.), в'язіль корончастий (*Coronilla coronata* L.), тирлич вузьколистий (*Gentiana pneumonanthe* L.), молінія голуба (*Molinia caerulea* L.), лепешняк складчастий (*Glyceria plicata* Chevall.), вероніка безлиста (*Veronica aphylla* L.), різак звичайний (*Falcaria vulgaris* Bernh.). Тирлич вузьколистий та в'язіль корончастий належать до регіонально рідкісних видів. Вероніка безлиста занесена до Червоної книги України.

Наші подальші дослідження направлені на уточнення таксономічного складу рослин Кременецьких гір та виявлення місцезростань зазначених видів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барна М. М., Барна Л. С. Ботанічна наука Кременеччини першої половини XIX століття. *Наукові записки. Серія : Біологія*. 2009. Вип.1-2 (39). С. 11–23.
2. Кравець В. П. Історія університету URL : www.kravetsvladimir.openua.net/extra.php
3. Літопис природи. Том 2 // Міністерство екології та природних ресурсів України, Національний природний парк «Кременецькі гори», Кременець. 2014 р.
4. Свинко Й. М. Розвиток природничо-географічної освіти в м. Кременці у 1940 – 1969 рр. *Вища педагогічна освіта в Кременці 1940 – 1990 рр.: знахідки, традиції, проблеми та перспективи* / за заг. ред. проф. А. М. Ломаковича та канд. пед. наук О. А. Фурман. Жовква : Місіонер, 2012. С. 88–100.
5. Шпак В. І. Учительський та педагогічний інститут у м. Кременці (1940 – 1969). Кременець, 2005. 112 с.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

УДК: 615.83

Олена Довгань

ВИКОРИСТАННЯ ФІЗИЧНИХ ВПРАВ ДЛЯ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ЛІКУВАННЯ ПЛОСКОСТОПУСТІ

У статті подаються експериментальні дані обстеження студентів 1-го курсу Кременецького педагогічного коледжу КОГПА імені Тараса Шевченка, які мають плоскостопість. На основі вивчення літературних джерел та обстеження учнів проаналізовано причини виникнення, профілактики та лікування плоскостопості, подані анатомічні пояснення будови і значення склепіння стопи. Розроблено і впроваджено у практику спеціальні комплекси фізичних вправ для зміцнення м'язів, що підтримують склепіння стопи та хребетного стовпа.

Ключові слова: плоскостопість, фізичні вправи, склепіння стопи, опорно-руховий апарат.

This article presents the experimental data of the survey conducted on students of the 1st year of studies at the pedagogical college in Taras Shevchenko Regional Humanitarian-Pedagogical Academy of Kremenets who have flat feet problem. On the basis of the study of the corresponding scientific sources and examination of students, the causes of extinction, prevention and treatment of flat footings are analyzed; anatomical explanations of the structure and the value of the arch of the foot are given. Special complexes of physical exercises have been developed and implemented into practice to strengthen muscles that support the vaults of the foot and vertebral column.

Key words: flat foot, physical exercises, foot arch, musculoskeletal system.

Стопа виконує в основному дві функції: опори під час стояння і ходьби та амортизаційну. Зменшення висоти склепіння стопи призводить до плоскостопості. Одночасно із зменшенням висоти склепіння проходить скручування стопи, при цьому перенавантажуються зв'язки і підшвовий нерв, що викликає болі у нижніх кінцівках, знижується амортизаційна функція. Плоскостопість – це захворювання стоп, для якого характерно сплюснення поздовжнього або / та поперечного склепіння, що призводить до швидкої стомлюваності, болів в стопах при ходьбі, стоянні, біль може виявлятися в спині, ногах (колінних, кульшових суглобах), хиткість при ходьбі, порушення в поставі, головний біль і інше.

Причинами, що викликають розвиток плоскостопості, можуть бути: недорозвинені м'язи стопи, слабкість м'язово-зв'язкового апарату, надмірні фізичні навантаження, надлишкова вага, тривала гіпокінезія, неправильно підібране взуття, косолапість, ікс-подібна форма ніг, травми стопи та надп'яtkово-гомілкового суглобу, генетично детермінована форма стопи. Головною причиною статичної плоскостопості є слабкість м'язів і зв'язкового апарату, що підтримують склепіння стопи [3, с.168].

Плоскостопість часто супроводжується такими захворюваннями як сколіоз, остеохондроз, міжхребцеві грижі, нейроциркуляторна дистонія, це свідчить про необхідність – комплексного лікування плоскостопості. За статистичними даними відомо, що плоскостопість і сколіоз у 90% випадках зустрічаються одночасно.

В літературі описано достатньо методів і засобів лікування і профілактики плоскостопості, але нашим завданням було дослідити і виявити захворювання плоскостопості у студентів.

Плоскостопість – це проблема опорно-рухового апарату, проте основною причиною цієї патології є захворювання зв'язок та м'язів, тобто сполучної тканини, яка підтримує ступню. Якщо сполучна тканина є слабкою, то і з'єднання суглобів стопи порушується [6, с.155].

Під час стояння опорними точками є п'ятковий горб і головки плеснових кісток. При зміні постави тиск його маси на ці точки змінюється. Амортизаційна функція стопи, перш за все, зумовлена її дуговою конструкцією. Розрізняють дві дуги: поздовжню і поперечну, які утворюють такі склепіння стопи: поздовжнє, проксимальне поперечне, дистальне поперечне склепіння стопи. Причому поздовжня дуга проходить по бічному й при середньому краях стопи. Найвища точка (над підлогою 5-7 мм) міститься на внутрішній дузі – на нижній поверхні головки надп'яркової кістки, а на зовнішній дузі найвища точка (над підлогою 2-3 мм) відповідає нижньому рівню щілини п'ярково-кубоподібного суглоба. Утворення поперечної дуги (склепіння) стопи пов'язане з будовою клиноподібних кісток. Найвища точка цієї дуги збігається з рівнем заплесно-плеснових суглобів. Стопа виконує роль гнучкого важеля під час рухів тіла [2, с. 24; 3, с. 149-151; 5, с. 160]. У зміцненні обох дуг стопи беруть участь подошвові плеснові та міжкісткові зв'язки, подошвовий апоневроз та м'язи стопи, які не лише зміцнюють кістки, але й напружують зв'язки, до яких вони частково прикріплюються. Склепіння стопи формуються в процесі життя людини під впливом стояння, ходіння, бігу, стрибків. Склепіння збільшуються повільно аж до періоду статевого дозрівання. У людей, і передусім у дітей, зі слабкими зв'язками і м'язами стопи, може розвинути плоскостопість. Іноді вона має професійний характер. Значний вплив на формування склепіння стопи мають фізичні вправи і взуття [6, с. 155].

При значній деформації стопа повністю втрачає свої ресорні та амортизуючі властивості. У нормі стопа людини має два склепіння: поздовжнє і поперечне. При виражених ступенях плоскостопості починає боліти хребет, суглоби стегна, коліна та гомілки, порушується постава. Плоскостопість може бути вродженою або набутою. Серед видів набутої плоскостопості – травматична, паралітична, і статична.

Причинами травматичної плоскостопості може бути пошкодження м'язів або сухожилків, а також переломи кісток в медіотарзальній ділянці; паралітичної – параліч м'язів, поліомієліт; плосковальгусної і рахітичної стопи – статичні розлади, після захворювання рахітом. Спочатку м'язова рівновага зберігається, але з часом рівновага напрямків статичних сил порушується. Після вичерпування компенсаторних механізмів надп'яркова кістка зміщується допереду і вниз, а відведення дистальної ділянки стопи приводить до формування вальгусного положення стопи. Сприяючим фактором є спадкова схильність, відсутність достатньої фізичної активності або, навпаки, перевантаження стоп [2, с.164].

Розрізняють наступні ступені плоскостопості:

Перший ступінь плоскостопості називають слабовираженим. Зазвичай людина його не відчуває.

Другий ступінь плоскостопості називають помірно вираженим. Ці зміни помітні неозброєним оком, захворювання може супроводжуватися болем у гомілковостопному суглобі, стопі, при цьому іноді змінюється хода.

Третій ступінь плоскостопості – це повна деформація склепіння стопи. При цьому ступені розвивається сколіоз та інші порушення постави. Найхарактернішими ознаками плоскостопості є швидка втомлюваність і больові відчуття в ногах під час ходьби, часті скарги на біль у хребтовому стовпі, особливо поперек, стегнах, колінах.

Наслідком плоскостопості можуть бути ряд причин: спадкова схильність; слабкість м'язів і зв'язок стопи і гомілки через малу фізичну активність і відсутність тренування в осіб, які ведуть сидячий спосіб життя; тривалі навантаження на нижні кінцівки, велика маса тіла, тривале стояння та ін. [2, с.160; 4, с. 86].

Метою даного дослідження було за допомогою візуального методу визначити ознаки плоскостопості у студентів 1-го курсу Кременецького педагогічного коледжу КГОПА ім. Тараса Шевченка

Завдання дослідження:

1. На основі літературних джерел вивчити причини виникнення і профілактичні заходи плоскостопості.

2. За допомогою візуального методу дослідження визначити наявні признаки плоскостопості.

Існують фізичні вправи, які допомагають зменшити ступінь плоскостопості або взагалі її позбутися в дитячому віці. Використовують фізичні вправи та масажу для зміцнення всього організму, а особливо м'язового апарату, який утримує склепіння стопи; поліпшення місцевого кровообігу стоп; підвищення загальної та силової витривалості м'язів нижніх кінцівок тощо. Для зміцнення м'язів використовують ходіння по піску, пухкій землі, гальці, колоді, а також спеціальні види ходьби: на носках, п'ятках, зовнішній поверхні стоп, використовують ребристі дошки, скошені поверхні тощо. Ці спеціальні вправи проводять у поєднанні з вправами на виховання правильної постави і загальнорозвиваючими. В цілях профілактики та лікування плоскостопості широко використовують фізичні вправи, завданням яких є підвищення загальної і силової витривалості м'язів, формування правильної постави, корекція деформації стопи. В заняттях використовують загально розвиваючі вправи для м'язів верхніх і нижніх кінцівок, тулуба, спеціальні вправи для м'язів гомілки і стопи: захоплення і піднімання пальцями ніг різних предметів, присідання у положенні носки до середини, п'ятки нарізно, у положенні зі схрещеними ногами, ходьба у різних положеннях ніг, лазіння по шведській стінці і канаті, ходьба по похилій площині та ін. Виконання всіх вправ повинно чітко поєднуватись з періодом розслаблення. При плоскостопості заняття в основному проводяться індивідуально. Тривалість занять 30-45 хв. Заняття повинні проходити у приміщенні, яке добре провітрюється, підлога має м'яке тепле покриття, босими ногами або в носках. Крім цього використовують масаж, носіння взуття з ортопедичними супінаторами, на підборах не вище 3-4 см. Протипоказано носити взуття на платформі з твердою або надто м'якою підошвою, слідкувати за постановкою ніг, щоб під час ходьби носки не розводились в сторони. Доповненням до лікування є плавання, ходьба на лижах, їзда на велосипеді, спортивні ігри, особливо у волейбол і баскетбол.

Лікують плоскостопість за допомогою масажу. Слід масажувати не лише стопи, а й усю задню групу м'язів гомілки, які підтримують її в нормальному положенні і спину. Використовують при цьому всі види масажу. Призначають також ванночки для ніг, електростимуляцію м'язів гомілки [2, с. 203; 7, с. 26; 8, с. 32].

Матеріал і методи дослідження склепінь стопи. Найбільш поширеними методами дослідження стоп є плантоконтуруграфічні методи – це вивчення відбиту підошви із певним окресленням контуру стопи (Кашуба, 2003). Графічно-обчислювальний метод плантографії найбільш зручний для обстеження у звичайних умовах навчального закладу і дає змогу точно визначити форму і ступінь сплюснення стопи. Суть методу полягає у знятті відбитків поверхні підошв (плантограми) за допомогою спеціального пристрою пантографа і аналізом цих відбитків. Пантограф – це велика штемпельна подушка (розміром 400 x 400 мм), на яку поміщають лист паперу, прикритий зверху целофановою плівкою з попередньо нанесеною на неї друкарською фарбою. Якщо названий прилад відсутній, поверхні стоп можна змастити гліцерином чи рослинним маслом, а потім обстежуваний стає на покладений на підлогу папір. Існує два способи дослідження відбитків стоп:

- порівняння платформи обстежуваного із типами стопи, розробленими Бохенком і Кларком;

- обчислення кутів та індексів, що характеризують будову стопи (кут Кларка, індекс Балакірева, Штрітера – Годунова, Вейсфлога та ін.).

Якщо використовувати індекс Штрітера для оцінки поздовжнього склепіння стопи то користуються формулою:

де I – індекс Штрітера, %. ГД – ВД – довжина відрізків.

Якщо форма стопи нормальна, це співвідношення становить від 43 до 50%, коли дотик із підлогою більше 60,1%, такі стопи вважаються плоскими; 50,1-60% – початкова стадія плоскостопості [1; с. 23-24].

Нами було використано метод візуального дослідження стопи. Цей метод полягає у тому, що учень стає на тверду опорну поверхню (нами була використана лавка), ноги випрямлені, ступні розміщені паралельно на відстані 10-15 см. Визначали положення п'яtkової кістки стосовно гомілки, стан поздовжнього та поперекового склепінь стопи. Даний метод досить простий у виконанні і його можуть використовувати викладачі фізичного виховання у закладах освіти з метою корекції засобів впливу на поставу.

У дослідженні прийняли участь 36 студентів Кременецького педагогічного коледжу КОГПА ім. Тараса Шевченка, з них 26 дівчат і 10 хлопців. Всі студенти, які мають плоскостопість відносять до спеціальної медичної групи. Після проведеного обстеження, нами було встановлено, що у 13 студентів є перші ознаки плоскостопості. У 9 дівчат і 4 хлопців було виявлено сплюснення поперечного відділу стопи. Також нами були виявлені патологічні зміни у хребтовому стовпі 3-х студентів, спостерігалось викривлення хребта, початкова стадія лівобічного сколіозу грудного відділу хребта. Однак ці методи суб'єктивні і не дають можливості дати градацію плоскостопості та кількісно оцінити її. Вивчення даної проблеми на сьогодні є актуальним і потребує подальшого дослідження.

Профілактика плоскостопості полягає у зміцненні м'язів, що підтримують склепіння стопи. При плоскостопості порушується нормальна функція як самої стопи, так і всієї опорно-рухової системи. Тому надзвичайно важливо своєчасно виявити плоскостопість у період росту і розвитку опорно-рухового апарату, щоб правильно організованими лікувально-профілактичними заходами протидіяти подальшому розвитку деформації і закріпити досягнутий терапевтичний ефект. Форма стопи має прямий зв'язок з поставою студента. Майже у всіх студентів з плоскою стопою формується неправильна постава. У 60-70% досліджуваних студентів з плоскостопістю в подальшому приводить до викривлення хребта та інших серйозних порушень постави та фізичного розвитку. Студенти з такою патологією не можуть довго стояти, бігати, займатись спортом, швидко втомлюються, скаржаться на болі в ногах, поперековому і грудному відділах хребта.

Основними засобами профілактики і лікування плоскостопості є фізичні вправи, масаж і мануальна терапія. Студентам з плоскою стопою показане плавання, катання на лижах, ковзанах, ходіння босоніж по піску, гальці, колоді. Дитині, яка страждає плоскостопістю, обов'язково призначають спеціальне взуття, яке підходить за розміром, зроблене з натуральних матеріалів, з жорстким задником і хорошою фіксацією на нозі, з каблучком до 3-4 см. Устілки – супінатори теж підбираються індивідуально, з урахуванням форми стопи. Обов'язковим є корегування маси тіла, яка повинна відповідати віку дитини. Плоскостопість – це недуга, яка за відсутності адекватної терапії призводить до серйозних ускладнень і сильної деформації кісток стопи, а також хвороб опорно-рухового апарату.

У наших подальших дослідженнях передбачається розробити і впровадити у практику занять з фізичного виховання комплексів фізичних вправ для лікування і профілактики плоскостопості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Круцевич Т. Ю., Воробйов М. І., Безверхня Г. В. Контроль у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді : навч. посіб. Київ : Олімп. Л-ра, 2011. 223 с.
2. Клапчук В. В., Даяк І. В., Муравов та ін. Лікувальна фізкультура та спортивна медицина : підручник. Київ : «Здоров'я», 1995. 310 с.

3. Мухін В. М. Фізична реабілітація. Київ : Олімпійська література. 2005. 601 с.
4. Порада А. М., Солодовник О. В., Прокопчук Н. Є. Основи фізичної реабілітації : навч. посібник. 2-е вид. Київ : Медицина, 2008. 248 с.
5. Федонюк Я. І., Білик Л. С., Микула Н. Х. Анатомія та фізіологія з патологією : підручник. Тернопіль : Укрмедкнига, 2001. 680 с.
6. Федонюк Я. І., Мицкан Б. М., Попель С. Л та інші. Функціональна анатомія : Підручник для студентів навчальних закладів з фізичного виховання і спорту. Навчальна книга – Богдан, 2008. 552 с.
7. Чижик В. В. Фізіологічна характеристика станів організму при спортивній діяльності. Метод. рекомендації. Луцьк : Ред. вид. відд. «Вежа», Волин. Держ. Ун-ту ім. Лесі Українки. 2003. 26 с.
8. Чижик В. В., Романюк В. С. Морфологічні дослідження у фізичному вихованні : метод. реком. для студентів. Луцьк : ред. вид. від. ін.-ту розвитку людини відкритого між нар. Ун-ту розвитку людини «Україна», 2006. 32 с.

ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИСКУРС КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА МИСТЕЦТВА

УДК 784.4

Алла Афанасенко, Тетяна Медецька

НАРОДНА ПІСНЯ ЯК ОСНОВА ВОКАЛЬНОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ

У статті аналізується історико-культурний досвід вокального виховання, сформований в народних піснях та який є основою української вокальної школи, де народна пісня завжди була підпорядкована формуванню людини-трудівника, патріота, гуманіста і сприяла розвитку духовної особистості і тим самим забезпечила природовідповідність та культуровідповідність виховного процесу.

Ключові слова: українська народна пісня, національне вокальне виховання, естетична основа.

The historical and cultural experience of vocal education is analyzed in this article. It is formed in folk songs. This experience is an aesthetic basis of Ukrainian vocal pedagogic, where the folk song has always been subordinated to the formation of human laborer, patriot, humanist and contributed to the development of the spiritual personality and thus ensured the correspondence and cultural correspondence of the educational process.

Key words: the Ukrainian folk song, national vocal education, aesthetic basis.

Витоки українського вокального мистецтва беруть свій початок в музично-поетичному, драматичному мистецтві українського народу, джерела національної вокальної школи – в народному та церковному співі.

Основою вокальної школи в Україні є народна пісня, яка завжди була підпорядкована формуванню людини – трудівника, патріота, гуманіста, розвитку духовної особистості. Пісні зберегли для педагогіки такі методи виховання, як особистий приклад, заохочення, настанову і повчання, забезпечили природовідповідність та культуровідповідність виховного процесу.

Окремі аспекти естетичних якостей української пісні одним із перших відзначив Г. Сковорода. З нею пов'язана уся система мислення, світовідчуття, естетичні поняття філософа-музиканта: «Правда, наша пісня майже зовсім селянська і проста, написана простонародною мовою, але я сміливо заявляю, що при своїй простонародності і простоті вона щира, чиста і безпосередня» [1, с. 338]. Любов до свого народу підказала йому, що саме у фольклорі слід шукати джерело натхнення і зразки для творчості. Про це свідчать його пісні, які близькі до народної основи. Саме Сковороді належить пропагування принципу народності у розв'язанні змісту освіти: освіта має бути народною, якнайкраще служити народові.

В XIX – XX ст. в Україні склалися умови для пробудження національної самосвідомості. У творчості видатних діячів культури Т. Шевченка, П. Куліша, М. Драгоманова, І. Франка, Л. Українки, А. Чубинського, М. Грушевського, М. Лисенка, В. Винниченка, Ф. Колесси, К. Квітки та ін. простежується погляд на народну творчість як основу національної культури.

Члени «Руської трійці» М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький утверджують етнічну самосвідомість засобами вивчення народу, його історії, мови, мелосу, відзначають велику естетичну і виховну цінність народної традиційно-побутової культури. Саме вони заклали основи народознавства та фольклористики, організувавши етнографічно-фольклористичну збирацьку роботу, вперше описали

побутування різних жанрів фольклору, звичаї молодіжного побратимства, виконання різноманітних зразків народної творчості молоддю: «Молодь обох статей співає разом здебільшого короткі пісеньки-співанки, які створюють звичайно при колових танцях і на вечорницях» [2, с. 123]. Я. Головацький констатував, що, переходячи від покоління до покоління, народні твори збагачуються новими елементами, що народна пісня – «це плід і результат життєвої сили і творчості багатьох століть і поколінь» [3]. Народні пісні приваблювали цих діячів культури як пам'ятки глибокої старовини, як важливий компонент духовної етнічної спадкоємності, джерело неперехідних морально-етичних і естетичних цінностей.

Глибоко відчував специфіку фольклорного матеріалу як джерела історичних поглядів народу М. Драгоманов [4]. Він розглядає українську пісню як один з найважливіших чинників національної культури.

Подальшого розвитку філософсько-естетична думка набуває у працях М. Грушевського, який вважав, що самотність культури – характерна ознака самого існування народу. Концептуальна засада про те, що народна музика та писемна література – це дві стадії і дві форми однієї системи художньої словесності стає підставою для того, щоб починати історію української культури з її праоснови – фольклору. Вчений наголошував, що «...праця фольклористів, кажу, повинна піти тут вруч з працею музиків» [5, с. 18]. Він сам дотримувався цієї настанови, часто посилаючись на музикознавчі дослідження видатного знавця народної пісні, композитора Ф. Колесси.

Перший історіограф української культури І. Огієнко пов'язував рівень свідомості народу з народною піснею, традиціями та звичаями. Видатних композиторів, історико-культурних діячів та педагогів хвилювали проблеми залучення молоді до скарбів народної музично-поетичної, хореографічної та драматичної творчості.

Творча та просвітницька діяльність українських композиторів М. Лисенка, М. Вербицького, С. Воробкевича, Д. Січинського, С. Людкевича, К. Стеценка та ін. тісно пов'язана з народною музичною творчістю. Вони постійно підкреслювали важливу роль музичного мистецтва у розвитку естетичної культури народу, активно пропагували Українську музичну спадщину, були невтомними збирачами її кращих зразків, розробили принципи побудови музично-естетичного виховання на національних засадах.

Звертаючи особливу увагу на шкільний період та мріючи дати народові освіту у вихованні особистості, М. Лисенко закладає основи естетичного виховання молоді. В основу своїх посібників для школи [6] композитор поклав високохудожні зразки української пісні, де поряд з мелодіями та поетичним текстом зафіксовано народну сценографію. М. Лисенко залишив після себе велику вокальну спадщину, до якої належать обробки українських народних пісень (7 випусків, біля 300 пісень), 12 десятків народних пісень для хору, пісні для хору з фортепіано і без супроводу», Музика до «Кобзаря» Т. Шевченка (7 серій, біля 100 творів), вокальні твори на слова Т. Шевченка та різних авторів, твори для музичного театру.

Поборник музично-естетичної освіти на Буковині С. Воробкевич, розуміючи великий виховний вплив народних пісень, відводив їм значне місце у шкільному збірнику, виданому у Відні. В передмові композитор писав: «Вплив музики на людей превеликий, бо через музику вчиться людина відчувати і облагороджувати своє серце і душу» [7, с. 46].

Українські народні пісні широко використовував як дидактичний матеріал при розробці наукових методів викладання, створенні методичних посібників корифей української музики С. Людкевич [8]. Значення співу у школі він бачив не лише у розвитку слуху та голосу, а й вихованні естетичних почуттів через осягнення народної пісні.

Естетичні аспекти притаманні педагогічній спадщині Ф. Колесси. Враховуючи виховну мету, до шкільного співаника підбиралися ним такі пісні, які б розбуджували та

розвивали в молодих душах любов до всього, що добре і прекрасне, до всього, що своє і рідне, разом з тим, справедливо підкреслює при цьому, що високий артистизм і поезія, яка віє з народних пісень, – це наймогутніший виховний чинник.

Палкий шанувальник і натхненний поет рідної пісні М. Леонтович послідовно дотримувався визначальної її ролі в справі музично естетичного виховання молоді, як найправдивішого за своєю естетичною сутністю життєвого явища. Він вважав, що виконуючи народні пісні, учні виховують естетичне почуття, художній смак, зміцнюють музичну слухову пам'ять.

Закладаючи методичні основи музичного виховання в Україні, К. Стеценко наголошує, що співи мають велике виховне значення в справі розвитку духовної природи дитини. Вони розвивають музичні здібності дітей, прищеплюють їм естетичний смак і почуття прекрасного, розвивають по програмі з українських пісень, є одним з могутніх факторів у справі національного виховання наших дітей і розвитку почуття любові до рідного краю.

Розвиток в молодого покоління в ранньому віці залишив небайдужим К. Квітку, який писав: «Шкільна освіта має на меті утворення всебічно і гармонійно розвиненого громадянина, що повинен знати і розуміти те, чим живе та людність, що з нею прийдеться йому працювати; тому зовсім неправильно, щоб школа випускала людей, що не мають дійсного поняття про народну пісню, – вона-бо грає таку велику роль в духовному житті народних мас взагалі, а у нашого сільського люду є головний вияв естетичних нахилів» [9, с. 69].

Система музично-естетичного виховання за допомогою ігрової діяльності вперше в Україні розроблена В. Верховинцем, який прийшов до висновку, що вдосконалення розумових, фізичних, музичних здібностей дитини, її почуттів і творчої фантазії, повинно здійснюватися з допомогою різноманітних ігор з рухами, танцями, співом.

Використання композиторами та вокальними педагогами народної пісні у справі музично-естетичного виховання молоді є помітним досягненням музично-педагогічної думки в Україні кінця XIX – поч. XX ст.

Отже, українські митці та вчені розглядають народну пісенність як основу культури всебічно розвиненої особистості, як конденсат духовної культури народу від найдавніших часів.

Народна пісня, як засіб естетичного виховання починаючи зі шкільного етапу широко репрезентується у спадщині видатних педагогів та діячів освіти.

Один із перших професійних вчених-педагогів Західної України О. Духнович, наголошуючи на використанні народних пісень у навчально-виховній роботі з учнем, бачив їх користь у пробудженні патріотичних почуттів, тому що «возбуждається в нем дух народолюбця» [10, с. 59].

Основне завдання естетичного виховання С. Русова вбачала в тому, щоб розвинути свідомість, естетичний смак для найкращого сприймання художніх творів, щоб дати всім дітям всі ті сприймання, емоції, які підносять красу, вартість життя, зміцнюють любов і прихильність до людей, творів мистецтва, постійно примушують шукати чогось прекрасного поза межами буденно-егоїстичного життя. І в першу чергу, цього можна було досягнути за рахунок використання народної пісні. Вона сформулювала основні вимоги щодо виховання української дитини, яке мусить бути; індивідуальним і пристосованим до природи дитини; національним; вільним та незалежним від тих або інших вимог громадських організацій; відповідати соціально-культурним вимогам часу.

Становлення національної школи було в числі основних питань державної політики створеної на західноукраїнських землях ЗУНР. В серії статей під назвою «Завдання нової школи» референт секретаріату освіти С. Сірополко звертає увагу, зокрема, на проблеми національного естетичного виховання.

Зважаючи, що населення цієї частини України впродовж століть було під владою Австро-Угорщини, Польщі, єдиним засобом збереження своєї етнічності, була мова та

усна народна музична творчість.

У 20-30 р. нашого століття утвердженню національного і естетичного зокрема, виховання галицької молоді засобами народної музики сприяли товариства «Просвіта» та «Рідна школа» [11, с. 221]. Окремі питання естетичного виховання школярів розглядалися прогресивними педагогами того часу, зокрема Ю. Дзеровичем, який підкреслював, що школа має навчити дітей «пізнати свої звичаї й обичаї, свою пісню, все мистецтво, одним словом любити все своє, своє рідне».

Висвітлення більш широкого кола проблем естетичного виховання молоді пов'язане і з діяльністю професора Українського Вільного університету Г. Ващенка, де він торкається проблем емоційних переживань, пов'язаних з сприйманням музики. Він звертає увагу на те, що музика переважно відбиває емоційні переживання з їх найрізноманітнішими відтінками... Друга особливість музики полягає в тому, що вона впливає на емоції людини безпосередньо. Оскільки в народній пісні відбиваються почуття народу, то через неї ми спілкуємося з попередніми поколіннями. Таким чином, вираження в народній пісні філогенетичного досвіду людства має безпосередній вплив на формування онтогенетичного особистісного досвіду.

Педагогічна проблематика В. Сухомлинського є своєрідним епіцентром ідей, навколо якого будується виховання особистості. Вбачаючи в народі «живе вічне джерело педагогічної мудрості» [12, с. 255], вчений використовував у педагогічному процесі народну пісню, яка може розкрити красу душі народу. Мелодія і слова пісні – це могутня виховна сила, яка розкриває перед дитиною народні ідеали і сподівання.

«Сьогодні, коли державна політика спрямована на відродження української духовності та культури, пріоритетним є спрямування нашої молоді на шляхи вивчення невичерпних мистецьких скарбів нашого народу, серед яких одне з найчільніших місць займає вокальна музика, а саме народна пісня та романс» – зауважив доктор філологічних наук, академік Рівненського державного гуманітарного університету К. Шульжук. [13].

Отже, усі вищенаведені факти підтверджують, що у своїх поглядах на значення народної пісні вчені-педагоги відзначають насамперед її великий виховний потенціал у роботі з молоддю. Саме в народній пісні знайшли своє відображення притаманний українцям спосіб життя, мислення, світобачення, естетичні уподобання, політичні прагнення й культурно світні орієнтири.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сковорода Г. Листи до Гервасія Якубовича. Твори : У 2-хт. Т.2. Київ : АТ «Обереги», 1994.
2. Вагилевич І. Бойки, русько-словянський люд у Галичині. Жовтень. 1978. № 12.
3. Головацький Я. ЛНВ. Відділ рукописів. Фонд Я. Головацького. П. 51. С. 745.
4. Драгоманов М. П. Исторические песни малорусского народа с объяснениями В. Антоновича и М. Драгоманова // Вибране. Київ : Либідь, 1991. С. 46–59.
5. Грушевський М. С. Історія української літератури : в 6 т.9 кн.Т.1. Київ : Либідь, 1993. – 392 с.
6. Лисенко М. Молодощі. Збірка танців та веснянок. Збірка народних пісень хоровому розкаді. Київ : Муз. Україна, 1990. 143 с.
7. Воробкевич І. Сборник песен для школ народных, низших, гимнастических реальных. 4.1. Черновцы, 1870. 244 с.
8. Людкевич С. Матеріали для науки сольфеджіо і хорового співу. Краків – Львів : Українське вид-во, 1942. 63 с.
9. Квітка К. Потреби в справі дослідження народної музики на Україні. Музика. 1925. №2. С. 67–73.
10. Духнович А. В. Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских. Педагогия общая. Львов : Типом Инст. Старопись, 1857. Ч. 1. 92 с.
11. Ступарненко Б. М. Шкільництво Галичини (1772 – 1939 рр.). Івано-

Франківськ, 1994. 143 с.

12. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям. Вибрані твори, в 5-ти т., Т. 3. Київ : Рад. школа, 1977. С. 7–279.

13. Швидків Г. Р. Українські народні пісні та романси в курсі постановки голосу. Рівне : видавець Олег Зень, 2006. 130 с.

УДК 80.01+371.3

Інна Волянук

ЛІРИЧНІ ОБРАЗИ ПОЕЗІЇ ЮРІЯ КЛИМЦЯ: МОВНІ ЗАСОБИ ТА СЕМАНТИЧНЕ НАПОВНЕННЯ

У статті висвітлено різні підходи вітчизняних і зарубіжних науковців щодо змісту поняття поетичний (художній) образ; досліджено мовні засоби (різні види метафор, метонімія, порівняння) творення ліричних образів, що функціонують у поетичних творах Юрія Климця; визначено основні функції художніх засобів та характеристики ліричних образів.

Ключові слова: лексичні засоби, метафора, метонімія, порівняння, ліричний образ.

The article covers different approaches of domestic and foreign scientists on the meaning of the concept of poetic (artistic) image; it has been investigated the language means (various kinds of metaphors, metonymy, comparison) of lyrical images, functioning in poetry works by Yuriy Klymets; the basic functions of artistic means and characteristics of lyrical images has been determined.

Key words: lexical means, metaphor, metonymy, comparison, lyrical image.

Ліричний (художній) образ – невід’ємний компонент поетичного дискурсу письменника, оскільки саме дискурс є складним комунікативним явищем, яке характеризується єдністю мовної форми та змісту. А поетичний образ – це вербальна форма, в якій поет втілює сприйняті ним події, об’єкти, процеси, явища потоку життя, значимі для його свідомості.

Поетичний образ розкриває суть описуваного, закріплюючи його у певній словесній «картинці», яка має здатність до візуалізації при сприйнятті, а також фіксує емоційний, чуттєвий та інтелектуальний вигляд значущих для автора подій реального чи уявного світу. «Він пов’язаний і з дійсністю, і з авторською свідомістю, служить одним із засобів пізнання... Він виникає у вірші як ідеальному дискурсі завдяки з’єднанню значень окремих поетичних слів у словосполученнях і більших синтаксичних одиницях. Розташування поетичних слів в мовному потоці має характер інваріанта, їх зміна веде до руйнування поетичного образу.» [5].

Юрій Климець – постать маловідома та малодосліджена в українському письменстві ХХ–ХХІ ст., але разом із тим – постать неординарна, незвично талановита, а його поетичний стиль – «прозорий, читабельний, виважений» [4, с. 5]. З огляду на те, що ліричні образи творів поета ще не були об’єктом наукових лінгвістичних розвідок, обрану тему вважаємо актуальною.

Як зазначає Бондарук О. А., ґрунтовні розвідки, присвячені вивченню художнього образу проводилися здебільшого вітчизняними та російськими науковцями в таких царинах: філософія (С. Вартазарян, Т. Орлова, І. Роднянська, Л. Тимофеев, І. Фарман), естетика (В. Гриценко, Л. Левчук, Н. Рудяков, Л. Чернець), психологія

(А. Гостев), літературознавство (Н. Валгіна, Г. Василенко, В. Жирмунський, М. Лановик, Е. Постнікова) і поетика (О. Потебня, І. Солодилова). У мовознавчих студіях здебільшого послуговуються терміном *образ*. Аналіз наукових джерел засвідчує, що в зарубіжних працях учені рідше використовують термін *художній образ* і зосереджується на вивченні ментального образу, який тісно пов'язаний зі свідомістю людини (М. Бобро, Д. Гум, Е. Гомбріх, С. Косслін) [1, с. 18-22]. Беручи до уваги різні підходи науковців щодо трактування поняття *художній образ*, у своїй розвідці послуговуватимемося терміном *ліричний образ*.

Мета нашої статті полягає в дослідженні мовних особливостей творення ліричних образів, які функціонують у поетичних творах Юрія Климця. Для реалізації мети вважаємо за необхідне виконати такі завдання:

- 1) виявити центральні образи, що функціонують у віршах Ю. Климця;
- 2) визначити та проаналізувати лексичні одиниці, які слугують засобами творення ліричних образів;
- 3) з'ясувати функції виявлених художніх засобів.

Виклад основного матеріалу. Матеріалом для дослідження стали поетичні твори Юрія Климця, що увійшли до збірки «Вино життя» та методичних матеріалів під назвою «Недоспівана пісня, недочитана книга, недожите життя», упорядкованих О. Василюшином та І. Воляннюк [3].

Всі вірші Юрія Дмитровича поєднує настрій доброзичливості, щирості, безпосередності, руху та неспокою, віри в майбутнє і справедливості. Автор самовіддано й неповторно любив життя і людей, саме тому, здавалося б, зовсім буденні образи випромінюють стільки світла й тепла. Як зауважує І. Остапик, «„Вино життя“ для Юрія Климця – це своєрідне кастильське джерело, субтильний образ вічності, плинності життя, сугестія багатомірності краси.» [4, с. 6].

Аналізуючи поетичні твори автора, ми визначили ліричні образи, які стали своєрідною художньою домінантою не лише творчості, а й реального життя поета. Це, насамперед, образ долі, а також образи поля, рідної землі, його батьків, образ правди та людяності.

Образ долі є одним із вічних художніх образів у літературній творчості вітчизняних і зарубіжних письменників. У віршах Юрія Климця цей образ є глибоко символічним. Вона і «химерна», і «строга», «ясна і висока», й «наколисана вітрами»... Для зображення цього ліричного образу автор найчастіше вдається до метафоризації, зокрема найбільш функціональною є метафора-уособлення. Наприклад:

Хоча й не завжди білі рушники

Химерна доля перед нами стелить,

Ми вип'ємо до дна жагучий келих

Із осені гарячої руки. [2, с. 8];

Якщо б *химерна* доля й розвела

Урізнобіч плуги у нашій скибі,

Я все одно промовлю їй спасибі

За те, що ти в житті моїм була. [2, с. 40];

Зі мною поруч – доля моя *строга*,

Ненависний нам зроду манівець... [2, с. 10],

доля «Диктує ... строгі нам закони», «Диктує ... мудрі нам закони» [2, с. 19].

Попри це з Юрієм завжди, як вічний оберіг, мамині слова: «Нехай тобі щаслива ляже путь, Хай доля буде *ясна і висока*.» [3, с. 40]. Автор глибоко вдячний своїй долі. В цьому переконуємося з таких рядків: «Доля в поезії дивні світи за руку мене повела... Нелегко, признаюся, йти до джерела» [2, с. 11], «Красу життя я змалку зрозумів – За це довіку буду вдячний долі» [2, с. 13]. Поет зичить світлої долі своїй донечці: «Нехай тобі всміхнеться світла доля, Рости на радість людям і мені» [2, с. 27].

Рядки з поезії «Із вірним поглядом на твій, Вітчизно, стяг», як невдовзі виявилось, стали пророчими. І в них також простежуємо звертання до долі:

Із вірним поглядом на твій, Вітчизно, стяг
 Останнім променем погаснуть мої очі.
 З іменням рідного народу на устах
 Навіки повернуся в землю отчу.
 Хай тільки, краю дорогий, твоя краса
 Не затуманиться скорботною сльозою,
 Адже моя зоря залишить небеса,
Щоб долею на світі прорости новою. [2, с. 61]

Так, Юрієва зоря надто дочасно згасла, та проросла у світі його творчістю і долею донечок – Ярини та Мар'яни.

Величними та магічними постають із поезій Ю. Климця образи поля та рідної землі. Для їхнього змалювання слугує низка лексичних засобів: різні види метафор, епітети, порівняння, метонімія. Найчастотнішою, за нашими підрахунками, є метафора-уособлення та ґенітивна метафора. Саме ці різновиди метафор виступають основним стилетворчим чинником усієї збірки «Вино життя».

Наприклад, «Ріка дороги в берегах пшениць Текла аж ген до голубого обрію... Кругом – гусарів-колосків полки... Пливають над шляхом хмари і віки – Землі і неба неземна симфонія.» [2, с. 14], «На тебе, рідна, на твої шляхи Кладу своїх надій найкращі ритми», «Свою любов, яснішу від яси, Я коло тебе ставлю на сторожі...» [2, с. 15], «Ти устами століть промовляєш до мене і підносиш до сонця величне чоло, Не поникли в ганьбі твої горді рамена, Коли душу топтали і кривда, і зло... Коцюбинському ти дарував свою силу, І Шевченкові рястом дорогу стелив, Творчим вітром напнув їх душевні вітрила, І Словацького світові ти народив.» [2, с. 16], «Плуги, плуги суремних журавлів Укотре небо рідне переорюють...» [2, с. 21], «Йду землею батьків. Йду до рідної хати в гостину, Де чекає наймиліший у світі поріг» [2, с. 24], «Та все ж я, світе, добре розумію, Чому зітхає ввечері земля...» [2, с. 30], «Між тополями білою ланею Прудконогий ранок полями пробіг» [2, с. 49] та ін.

У змалюванні пейзажів автор часто застосовує порівняння: «Як матері, замислились тополі...» [2, с. 13], «То ж не дивно, що прагну всякчас я душею Бути гідним Вітчизни високих небес, Наче дощ, всеочисним і ніжним, як промінь, Та багатим піснями, мов поле і ліс.» [2, с. 17], «Душа – як небо» [2, с. 20], «А сосни, мов смарагдові списи...» [2, с. 43], «Он журиться криниця, наче мати...» [2, с. 45], «...повінь в даль пливе безкраю, Мов часу невсипуща течія.» [2, с. 44], «Розбурхана ріка, немов уява... весна цвістиме, немов моя закохана душа.» [2, с. 47], «Земля, мов жінка у печалі, сива Почула серцем синові слова, І в юне тіло, як вода жива, Заструменіла материнська сила.» [2, с. 30], «А по щоці, мов хліборобський піт, Сльоза текла тяжка, гірка, солонна.» [2, с. 28], «Трудитися щоднини, як бджола, Заради тебе, земле-мамо, мушу», «...любов, яснішу від яси» [2, с. 15] і под.

Дещо рідше знаходимо приклади метонімії перенесень: «Спить осіннє село...» [2, с. 24]. «Зеленим гомоном вітаються ліси...» [2, с. 43], «Де колись гриміли хори...» [3, с. 40] тощо.

З особливою задушевністю, турботою та ніжністю змальовує Юрій Климець образи хліборобської праці, селянки-бабусі, батька і матері, а також коханої. Найчастіше це вірші-спогади:

Я батька пригадував свого...
 Як гладила колос рука,
 Як очі світилися строгі
 І зморшки наклали літа.
 Як вдвох вони з матір'ю жали,
 Як піт обтирали з чола,
 І радість, і горе, і щастя, й печалі
 Ділили завжди пополам. [2, с. 25];

Пригадуєш оту осінню пісню
І небеса закоханих тополь,
Коли зірки натхненно і первісно
Цвіли над перехрестям наших доль? [2, с. 38].

З-поміж лексичних художніх засобів у цих віршах переважають також метафори-уособлення та епітети, рідше метафори орудного відмінка та розкриті метафори. Наприклад: «І солодку несла в тілі юному втому», «Брав у руки зірки росянисті – суніці, Усміхалося сонце із маминих віч...» [2, с. 26]; «Ї журбу не випили літа, І вітер буйний в полі не розвіяв», «За вами плачуть росами лани, Вночі зітхають втомлені дороги», «Пливуть у вирій лебеді-літа, Землею козакують юні мрії...» [2, с. 32]. Образ матері-чайки з однойменного вірша, символ її страждань підкреслює розкрита метафора: «Чаїні сльози падають в жита – Осколки материнської надії...» Метафора орудного відмінка тут виконує також композиційну (обрамлення) та сюжетотворчу функції:

Як зацвітуть весною у полях
Дівочими усмішками блавати,
Заб'ється чайка крилами об шлях,
Покличе: «Поверніться, чаєнята!...» (перша строфа), пор. останню строфу:
...Як зацвітуть весною у полях
Юначими усмішками блавати –
Заб'ється чайка крилами об шлях,
Покличе: «Поверніться, чаєнята!...» [2, с. 32].

Вірші Юрія Климця – митця, відданого рідному краю, справжнього майстра слова, який самовіддано любив людей і природу, глибоко шанував невтомну працю хлібороба і батьків – наскрізно пронизує мотив правдолюбства, торжества любові та добра. Автор настільки стурбований «*вічним боргом правди*» [3, с. 40], що у багатьох його поезіях вимальовується ще один, на нашу думку, індивідуально авторський ліричний образ *правди*. Прийом антитези, який автор застосовує у вірші «Рондель», підкреслює крик душі поета: «Душа до Господа волає: – Чом справедливості немає, Лише крутість на землі? Лиш кривда в місті і селі Чортополохом процвітає.» [3, с. 42].

За допомогою ґенітивної метафори поет звертається до своїх «слів-карликів»: «Як виростити, виплекати вас, Щоб ви не гнулися під ворожим карканням, Під зливами неправди і образ?» [3, с. 44]. Автор свято вірить у торжество правди, мудрості та любові: «...І згине ніч безглузда і стара, І непогасним буде вічне огниво Людської мудрості, любові і добра» [3, с. 45]; «Хоч і незграбно, але правда, А правду мовити не гріх!» [3, с. 46].

Отже, центральними ліричними образами поетичних творів Юрія Климця є образи долі, рідної землі, рідних йому людей, коханої дівчини, правди та добра. Для їхнього творення поет задіяв низку лексичних художніх засобів – метафори, епітети, порівняння, метонімію. Ці мовні засоби також є основою для формування індивідуального авторського художнього стилю поета.

Найістотнішими характеристиками аналізованих ліричних образів можна назвати такі:

- кожен ліричний образ є естетичним феноменом, який впливає на чуттєве сприйняття читачів;
- він є своєрідним посередником між автором (витворювачем поетичного тексту) та читачем (реципієнтом);
- ліричний образ є способом втілення предметно-понятійного світу автора й охоплює своїм змістом предметну та уявну реальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарук О. А. Лінгвокультурна інтерпретація художнього образу «коханої жінки» в поезії Єлизаветинської епохи / *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. Одеса, 2015. №18. Т. 2. С. 18–22.
2. Климець Ю. Вино життя. Кременець : Просвіта, 2005. 83 с.
3. Климець Ю. Недоспівана пісня, недочитана книга, недожите життя : методичні матеріали / упор. О. В. Васишин, І. О. Волянчук. Кременець, 2016. 68 с.
4. Остапик І. Зустріч не для прощання. Климець Ю. Вино життя. Кременець : Просвіта, 2005. С. 5–6.
5. Поетичний образ : визначення, особливості / Моя освіта. URL: <http://mojaosvita.com.ua/literatura> (дата звернення: 08.04.2019)

УДК 821.161.2.09

Ірина Комінярська, Олена Пасічник

**ЛІТЕРАТУРА УКРАЇНСЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ ЯК МІСІЯ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА**

У статті досліджено літературно-критичні процеси чотирьох хвиль еміграції українських письменників. Окреслено поняття українська діаспорна література ХХ століття. Акцентується увага на творчості відомого прозаїка та публіциста Уласа Самчука.

Ключові слова: еміграція, пражани, діаспорна література, Улас Самчук.

The article investigates the process and four waves of Ukrainian writer's emigration. The special role is paid to the Ukrainian emigrant literature of XX century. The main attention is punctuated to the famous literary works of Ulas Samchuk.

Key words: emigration, inhabitant of Prague, emigrant literature, Ulas Samchuk.

Еміграція українських письменників ХХ століття – вимушене переселення письменників за межі своєї країни. Для українських письменників 30-80 років ХХ століття це явище було трагедією, оскільки вони не могли жити і творити на території України. Творчість таких письменників-емігрантів, як Улас Самчук, Іван Багряний, Євген Маланюк, Василь Барка, Тодось Осьмачка, Олександр Олесь та багатьох інших – це твори, які наповнені правдою про ті часи, твори, у яких історія не переписувалася.

Улас Олексійович Самчук (1905 – 1987) – український письменник, політично-громадський діяч, журналіст, який основну частину свого життя провів у еміграції в таких країнах, як Німеччина, Канада, Чехословаччина. Друкувався письменник за кордоном, проте до кінця свого життя не втратив патріотизму і віри у краще життя своєї країни. Найвизначніші твори: трилогія «Волинь», «Марія», «OST», «Гори говорять», «На коні білому» та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми та на які спирається автор. Дослідженням життя і літературної творчості Уласа Самчука займається багато науковців, серед них І. Руснак, А. Жив'юк, О. Пасічник, Н. Приймас, І. Комінярська та ін. І. Руснак у монографії «Художня історіософія Уласа Самчука» розкрила глибинні зв'язки художньої історіософії митця, естетичні переконання прозаїка, риси індивідуального стилю письменника. О. Пасічник дослідила образ світу і концепцію героя в'язнично-таборової тематики, а І. Комінярська

виокремила в прозовому доробку художнє втілення національної ідентичності героя У. Самчука [1]. Особливий інтерес становить прозова спадщина письменника, зокрема література українського зарубіжжя.

Мета: дослідити українську еміграцію письменників ХХ століття та творчість Уласа Самчука в умовах еміграції.

Література української діаспори або еміграційна література – література написана українськими письменниками в еміграції, які з політичних, економічних, релігійних причин виїхали з України на постійне або тривале проживання за кордоном. Діаспорна література – результат переселення літераторів насамперед через численні політичні репресії на території України у ХХ ст. Українська діаспорна література ХХ ст. розвивалася паралельно з іншими європейськими літературами в той час, коли в Україні ці процеси були зупинені і замінені в значній мірі суто пропагандистською літературною продукцією.

Еміграція українських письменників включає в себе декілька еміграційних хвиль: перша хвиля – кін. ХІХ – поч. ХХ ст.; друга хвиля – 1920-ті рр.; третя хвиля – 30-40 рр. ХХ ст.; четверта хвиля – поч. ХХІ ст.

Література українського зарубіжжя або еміграційна література – це літературна творчість письменників, які виїхали з політичних, економічних, релігійних причин на чужину для постійного чи тривалого проживання. Об'єктом дослідження є результати літературної творчості письменників української діаспори.

Митці-емігранти були свідками трагічних історичних подій в Україні: історичні події 1917 – 1919 років, індустріалізація і колективізація, арешти інтелігенції, розстріли, голодомор 1932 – 1933 років, Друга світова війна. Письменники мали намір зафіксувати правдивість, тим самим розповісти світову про більшовицькі безбожества. Звідси великі прагнення українців-емігрантів до відновлення історичної правди на теренах України у форматі лірики, прози та драматургії.

Літературна спадщина еміграційної літератури ХХ ст. стала предметом пильної уваги українських літературознавців: О. Астаф'єва, Р. Гром'яка, В. Гуменюка, В. Дончика, М. Жулинського, Л. Залеської-Онишкевич, М. Зубрицької, М. Ільницького, Г. Костюка, М. Ласло-Куцюк, Н. Малютіної, А. Матющенко, Н. Мафтин, Р. Мовчан, В. Моренця, Л. Мороз, І. Набитовича, Д. Нитченка, В. Панченка, Ф. Погребенника, Р. Радишевського, Т. Салиги, Л. Скорини, А. Ткаченка, С. Хороба та ін.

Наймасовішою була третя хвиля, спричинена Другою світовою війною. Завдяки свободі самовираження в еміграції з'явилося багато оригінальних літературних творів, які продовжували модерністську традицію обірвану в УРСР політичними репресіями. Так, у післявоєнний період (1945 – 1948 рр.) в Німеччині активно діяла організація українських письменників «Мистецький український рух» (Ігор Костецький Віктор Петров, Іван Багрянний, Юрій Косач, та ін.), яку очолював Уласом Самчук. Були у МУРІ й літературні критики (Юрій Шевельов, Володимир Державин, Віктор Петров). Важливим завданням, яке письменники діаспори ставили перед собою, був також переклад сучасних літературних творів. Серед письменників, які займалися перекладом найактивніше, можна виділити Ігора Костецького, Олега Зуєвського та Михайла Ореста.

Після того, як відбулося переселення значної частини українських емігрантів за межі Німеччини літературні об'єднання виникали в англійських країнах. Так, у 1954 році аналогом МУРу постало об'єднання письменників «Слово», у якому згуртувалися прозаїки, поети, драматурги, літературознавці (Григорій Костюк, Улас Самчук, Докія Гуменна, Василь Барка, Юрій Шерех, Ольга Мак, Тодось Осьмачка та інші).

Окремі міркування професора Гром'яка досить цікаві щодо літературної творчості на пограниччі культур, націй і держав. Таке явище є складне та багатоаспектне, яке потребує відповідних методологічних підходів дослідження та методичних прийомів аналізу творів письменників-мігрантів, «...зростає роль порівняльно-історичних студій і

типологічних зіставлень, націлених на всі рівні структури художнього твору від ідейно-тематичного до мовно-поетикального» [2, с. 248].

За ґрунтовними висновками Романа Гром'яка кожний з різновидів художньо-публіцистичного слова, що виникло поза межами етнічної батьківщини характеризується такими аспектами:

- своєрідний образ світу;
- концепція героя;
- нарація;
- поетика художнього твору.

Серед митців еміграційної літератури частину художньої творчості становлять письменники, які народилися та сформувалися як майстри слова в УРСР, а творили за її межами (Яр Славутич, Олег Зуєвський, Ігор Качуровський, Ганна Черинь та ін.).

Одним із найяскравіших представників української еміграції письменників ХХ століття є Улас Самчук. Перу видатного майстра-прозаїка належать романи, повісті, новели, роман-епоса, трилогія, романи-есе, роман-хроніка, книга спогадів та ін., а також багатогранна публіцистика спадщина митця (загалом 112 ідейно-програмних, літературно-критичних та політичних статей). Серед них: «Образа» (1929), «Кулак» (1932), «Марія» (1934), «Волинь» (1932 – 1937), «Віднайдений рай» (1936), «Юність Василя Шеремети» (1947), «OST» (1948 – 1982), «П'ять по дванадцятій» (1954), «На білому коні» (1956), «Чого не гоїть вогонь» (1959), «На твердій землі» (1967), «На коні вороному» (1974), «Планета Ді-Пі» (1979), «Слідами піонерів» (1980) та інші.

За нашими спостереженнями на літературну творчість письменника впливали такі фактори: походження автора; інтенсивне формування української самосвідомості автора в юнацький період (1917 – 1920 рр.); умови становлення У. Самчука як письменника і митця (Німеччина, Прага); співпраця в «Літературно-науковому віснику», яким керував Д. Донцов, де домінувало художнє втілення ідеї волюнтаристської людини (гордої та сильної, людини дії, яка прагне утвердити себе, свій рід на землі). Такий тип людини, міцного господаря – позитивний ідеал Уласа Самчука, який відрізняється від традиційних образів селян М. Коцюбинського, А. Головка, М. Стельмаха та ін., де чітко простежується культ бідності. Сильний, вольовий та мужній герой-українець зображений у творах Уласом Самчуком. За умов тоталітарного режиму твори письменника були заборонені, а ім'я піддане забуттю. Сам письменник вимушено жив 60 літ за межами рідної України [5, с. 5].

Друкуватися Улас Самчук почав рано. Перше оповідання «На старих стежках» опублікував у 1926 році в журналі «Наша бесіда», який виходив у Варшаві. З 1929 року став постійно співпрацювати з «Літературно-науковим вісником», «Дзвонами» (обидва журнали виходили у Львові), «Самостійною думкою» (Чернівці), «Розбудова нації» (Берлін), «Сурмою» (без сталого місця перебування редакції) [5, с. 20].

Влітку 1929 р. Улас Самчук прибув до Праги. Скориставшись демократизмом уряду Масарика, в Празі перебували Український Вільний Університет, Український вищий педагогічний інститут імені М. Драгоманова, а недалечко – у Подебрадах – Господарська академія, у Ржевницях – українська гімназія. У цих закладах вчилася багато вихідців з України, які вимушено покинули рідну землю перед загрозою переслідувань тоталітарним режимом. Серед студентів діяла академічна громада. У Празі сформувалася Празька школа української літератури, до якої належали Олександр Олесь, Євген Маланюк, Олег Ольжич, Олена Теліга, Оксана Лятуринська, Олекса Стефанович, до них прилучився і Самчук [7, с. 49]. Творче спілкування Самчука і «празжан» було плідним.

Дорога в Україну на тривалий час звела Уласа Самчука й Олену Телігу, про яку він писав: «Вона вміла бути винятково жіночною, майже наївною, дуже ніжною... Це був кремінь, що витесував іскри» [3, с. 103].

На особливому місці серез кумирів У. Самчука – Є. Маланюк: «повногрудий степовик», «козак-Мамай», «потужний співмайстер народної духовності». Він поет-воїн з титулом інженера, з твердим стилосом і стилетом» [3, с. 43].

У. Самчука та О. Лятуринську єднала не тільки «друга батьківщина», але й первинна «мала батьківщина» – Волинь, «дулібський, волинський, старовинний ґрунт». Особливо після написання У. Самчуком трилогії з «провокуючою» для О. Лятуринської назвою «Волинь». «Хто це відважився, крім неї, ще щось говорити про її казку?... Моя «Волинь» вдарила її незвичністю... Багато слів і все земля. І труд... І піт... І ніяких чарівниць».

З усіх творів У. Самчука О. Лятуринській до кінця життя найбільше подобалася «Волинь». Письменниця вважала, що навіть сам автор не знає усіх переваг власного роману. О. Лятуринська зараховує «Волинь» до книг, «де фабулою є щоденне життя, звідкіля і сам не знаєш, як виринає героїка», одним із найбільших художніх здобутків вважає поетичність твору.

Волинське коріння зближувало У. Самчука з О. Лятуринською та О. Стефановичем, з іншими пражанами його об'єднувала ідея національної солідарності вигнанців: «Нас було кілька сотень з загальної кількатисячної української колонії, ми були поколіннями Крут, Базару, Листопада, Четвертого Універсалу, України Мілітанс [3, с. 5].

Одержимий ідеєю великої літератури Улас Самчук ставив перед митцями націотворчу мету: «Наша література багато зробила для відродження свого народу, але перед нею ще багато дечого, що треба буде зробити. [...] Ми не емігранти, а народ в поході» [4, с. 30].

Українська повоєнна еміграція в усьому світі надіялася на позитивні конструктивні зміни. У. Самчук критично оцінює ситуацію: «Любимо повторювати фразу Яновського – «стоїмо плечима до плечей, а перед нами шаблі», але в дійсності стоїмо один проти одного з безсилою в очах ненавистю» [3, с. 9].

Творчість письменника різноманітна, проте найвизначнішим творчим досягненням У. Самчука є роман-трилогія «Волинь». Якщо судити за «Волинню», то її автора в нашій літературі ні з ким зіставити. Можна шукати аналогій хіба що у світовій літературі. Отже, «Волинь» типологічно споріднена з «Селянами» С. Реймонта, «Селянами» О. Бальзака, навіть «Тихим Доном» М. Шолохова, «Новою землею» Якуба Колоса.

Епопейний твір У. Самчука – це гімн великому краєві України – Волині, його самобутнім людям, гімн селянській праці, сімейним підвалинам народного життя. Ніхто у світовій літературі не створив такого монументального образу батька, яким є у «Волині» образ Матвія Довбенка [5, с. 21].

Є інші, не менш вагомні твори у біографії письменника. Роман-спалах «Марія» – найсенсаційніший з усіх творів Уласа Самчука. Нечуване в історії лихоліття, яке спало на голову українського етносу, потрясло громадськість, організований голодомор призвів до кількісного зменшення українців на одну п'яту (сучасні дослідники обчислюють кількість жертв порядком 7,5-8-ми мільйонів) [5, с. 23-24].

Окремої уваги заслуговує повоєнна публіцистика прозаїка. Тут нариси і спогади, малюнки з далекої батьківщини і втілені на письмі враження від Нового Світу. В корпус цієї публіцистики входять такі книги, як «П'ята по дванадцятій», «Планета Ді-Пі», «Слідами піонерів», «Живі струни», «Сонце з заходу», «В країні занепаду й руїни» тощо [5, с. 33].

Отже, еміграція – це масове переселення з батьківщини у інші країни. На географічних та культурних просторах української (як і будь-якої іншої національної) еміграції важливим фактором самозбереження є об'єднання. Письменники діаспори розвивали концепції української літератури, розробляли механізми та принципи збереження її як національного феномену та власною творчістю декларували високе

мистецтво України, як література українського зарубіжжя як місія європеїзації українського письменства.

Улас Олексійович Самчук визначав та спрямовував розвиток своєї літературної творчості на основи духовної енергії, моделюючи свій національно-ідентичний світ, який відповідав життєвій позиції письменника.

ЛІТЕРАТУРИ

1. Комінярська І. М. Улас Самчук: alter ego і alter idem : монографія. Житомир : Вид. ПП «Рута», 2012. 232 с.

2. Мафтин Н. Західноукраїнська та еміграційна проза 20-30-років ХХ ст.: парадигма реконквісти : монографія. Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. 356 с.

3. Самчук У. На білому коні: Спомини і враження. Вінніпег : Волинь, 1980. 250 с.

4. Самчук У. Планета Ді-Пі : Нотатки й листи. Вінніпег: Волинь, 1979. 354 с.

5. Улас Самчук – видатний український письменник ХХ ст. : [Матеріали урочистої академії, присвяченої творчості митця]. Тернопіль, 1993. 72 с.

6. Улас Самчук: художнє осмислення української долі в ХХ столітті. Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської наукової конференції 11-13 травня 2005 р. (Рівне-Дермань-Тілявка-Кременець). Рівне : Волинські обереги, 2005. 348 с.

7. Чернихівський Г. І. Улас Самчук: сторінки біографії : монографія. – Тернопіль : Вид. «Збруч», 2005. 245 с.

УДК 730.03

Олександра Панфілова,
Богдана Гуменюк

СКУЛЬПТУРА КЛАСИЦИЗМУ НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ ВОЛИНСЬКОГО СКУЛЬПТОРА ТОМАША ОСКАРА СОСНОВСЬКОГО

У статті розглянуто життєвий та творчий шлях всесвітньовідомого волинського скульптора Томаша Оскара Сосновського. Проаналізовано окремі твори митця, обґрунтовано їх стильову приналежність. Визначено роль та місце мистецької спадщини скульптора у культурному просторі.

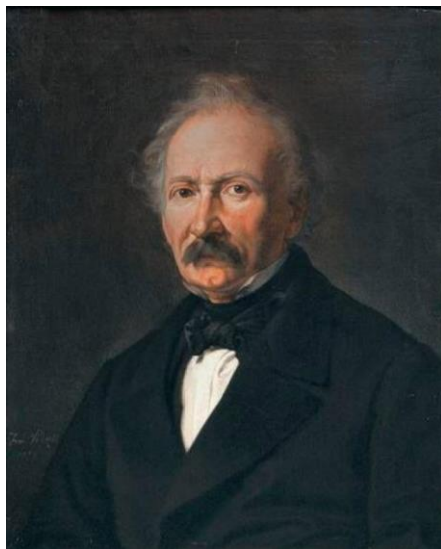
Ключові слова: відомий скульптор, культурна спадщина, мистецькі твори.

The article is devoted to the life and creative work of the world-famous sculptor, who was born in Wolyn, Tomasz Oscar Sosnovsky. Some of his creative works were analyzed and their style was determined. The position of the cultural heritage of the artist and its role is described in this article.

Keywords: famous sculptor, cultural heritage, creative works.

Томаш Оскар Сосновський – один із знакових митців, творчість якого належить не лише українському, польському, італійському народам, але й громадянам усього світового простору, де зберігаються його роботи. Для культурного світу через постать Митця його батьківщина також набуває небувалого значення, адже це дає можливість знати, у яких умовах, оточенні, у якому середовищі виховувався творець всеєвропейського масштабу, твори якого прикрашають світові музеї, захоплюючи високою культурою виконання, глибиною образного розкриття. Актуальність даної теми впливає із необхідності створення об'єктивної картини творчого шляху

знаменитого скульптора. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: а) простежити за особливостями формування творчої особистості Томаша Сосновського; б) дослідити художню спадщину скульптора, проаналізувати окремі твори митця.

Портрет Т. О. Сосновського, 1883 р.
П. Гагліарді.

На жаль, понад сто років його творчість була забутою на батьківщині, про життєвий і творчий шлях скульптора зі світовим іменем жодної книги в Україні не було створено. Натомість у Любліні (Польща) у 1997 р. було видано ґрунтовну працю про життя та творчість Томаша Оскара Сосновського «Tomasz Oskar Sosnowski. 1810 – 1886. «Rzeźbiarz Polski w Rzymie», автор котрої – польський дослідник Лехослав Ламенський. У 2015 р. в Рівному вийшла друком книга письменника, художника, краєзнавця Валерія Войтовича «Томаш Оскар Сосновський. Скульптура класицизму». У пропонованому дослідженні вперше в Україні піднімається питання про культурну спадщину талановитого митця з Волині, скульптора зі світовим іменем. Вона розкриває життєвий і творчий шлях скульптора, однаково чітко відстежує різні віхи життя Митця [2].

Сосновський Томаш Оскар народився 12 грудня 1812 р. у с. Новомалин, (нині Острозького району Рівненської області) у сім'ї Станіслава Сосновського, родовід якого походить від давнього православного дворянського роду, і Кастильди Малинської, родовід якої ведеться від давнього руського роду князів Четвертинських. Томаш-Оскар Сосновський виховувався у пишному родинному замку з численною прислугою та вчителями. Після навчання у Теофіполі (нині Хмельницька область) навчається у Волинському ліцеї. Саме тут він вперше зацікавився мистецтвом, відвідуючи курси рисунка портретиста, випускника Віденської академії мистецтв художника Юзефа Францишка Яна Пічмана (1758 – 1834). Згодом один із вихованців Пічмана, Ян Ксаверій Каневський, продовжить навчати майбутнього скульптора. Після закінчення Кременецького ліцею Сосновський вступає до польського війська. Студіює рисунок і живопис одночасно у Ксаверія Яна Каневського та Антонія Бланка, скульптуру в Павла Малінського. У 1833 – 1835 рр. продовжував навчання у Варшавській академії мистецтв. З часом відвідував приватні уроки у Берліні та Римі у найвідоміших скульпторів тих часів: у Берліні під керівництвом скульпторів періоду класицизму Крістіана Рауха (1777 – 1857) і датського майстра Бертеля Торвальдсена (1768/70 – 1844), в Римі у майстерні представника неокласичної течії П'єтро Tenerani (1789 – 1869). Останній став не лише наставником, а й добрим другом художника впродовж життя. Навчання у нього залишить найглибший слід у творчості Томаша

Оскара – майже всі його роботи зрілого періоду будуть виконані в стилі неокласицизму. Римською ж майстернею скульптора стало приміщення, яке раніше належало найвизначнішому представнику класицизму в європейській скульптурі італійцю Антоніо Канова (1757 – 1822).

У 1843 – 1846 рр. мешкав у Варшаві. У 1846 р. повернувся до Риму, Невдовзі його таланти були оцінені і його запрошують на місце професора скульптури в Академії Святого Луки (італ. *Accademia di S Luca*). Також він стає інспектором художніх установ Італії та головним директором музеїв і галерей Рима. Завдяки невтомній праці, ім'я скульптора стає відомим далеко поза межами Італії, двадцять чотири художні академії світу надавали йому почесне звання доктора *honoris causa*! [4]. Томаш Оскар Сосновський 40 років прожив в Італії, 12 років був регентом «Братства Віртуозів» Академії св. Луки (*dell'Accademia dei Virtuosi al Pantheon*).

Класицизм – художній стиль європейського мистецтва XVII – XIX ст., однією з найважливіших рис якого було звернення до античного мистецтва як вищого зразка та опори на традиції високого Відродження. Саме із цим мистецьким напрямком пов'язана творчість Сосновського під час перебування в Італії. Мистецтво класицизму відображає ідеї гармонійного світогляду. Конфлікти особи і суспільства, ідеалу та реальності, почуття і розуму свідчать про складність мистецтва класицизму. Художніми формами класицизму властиві чітка організованість, врівноваженість, зрозумілість і гармонійність образів. На противагу епатажним стилям бароко та рококо, в основі класицизму лежить стримана нормативна естетика, що вимагає суворого дотримання ряду правил, канонів, єдностей. Естетика відображала прагнення до ідеалізації дійсності, за рахунок відмови від зображення складної й багатопланової реальності.

У пластичному характері рельєфів простежувалося дві концепції передачі об'ємної форми: горельєфна та барельєфна. Передусім домінувало оголене людське тіло, модельоване анатомічно бездоганно.

Основною тематикою його робіт були біблійні сюжети. Тай сам Томаш-Оскар вів такий скромний спосіб життя, що це дивувало оточуючих. Працюючи над своїми роботами, митець жив у скрутні, не звертаючи уваги на голод чи спрагу, шукаючи ідеальну, досконалу форму для своїх героїв. Скульптор залишив у Новомалині палац, повний коштовностей, декілька сіл із понад чотирма тисячами підданих і вирушив у європейські країни творити високе мистецтво. Французький дослідник його творчості Луїс Вейллот у своїй книзі «Запах Риму» (1860) – згадує про свою єдину зустріч в Римі із Сосновським, і не приховує здивування: «Скульптор-поляк володіє в Україні палацом, повним королівських коштовностей та більш як 4000 підданих (!). Все це залишив, щоб створювати скульптури в Римі, а праця над скульптурами спонукає його забути про турботу про себе та славу. Яку ж славу міг здобути собі скульптор у Франції, користуючись прибутками, які приносили йому 4000 підданих?! Та він влаштував собі майстерню, схожу на стайню. Не випускаючи долота з рук і не перестаючи працювати, підкріплюється шматком хліба або іноді якоюсь їжею, принесеною із загальної кухні. Ховається, коли хтось прийде оглядати його роботи. Бачив його один раз. Добре польське обличчя, лагідне і чисте, але очі мають у собі життя незвичайне!» [5].

Сосновський невтомно працював, відмовляючи собі у всьому і одночасно займаючись благодійністю. Зарученим убогим дівчатам, крім традиційного вручення весільних суконь та грошових сум, Сосновський додатково підносив свої дарунки, на власні кошти влаштовував для них прийоми з чудовим частуванням. Допомав молодим художникам, брав участь у їхніх конкурсах, вибираючи теми для робіт та оцінюючи їх працю. Не шкодував грошей на закупівлю дорогого мармуру для скульптур, сам Сосновський жив дуже скромно. Як зазначали сучасники, зустрічаючись із скульптором, поціновувачі його таланту повторювали на свій лад біблійне: «Шукає скарбів не на землі, а на небі».

Талановитий митець з Острожчини – автор понад ста біломармурових шедеврів, які є окрасою багатьох храмів та музеїв Рима, Ізраїля, Назарета, Вільнюса, Варшави, Кракова, Рівного, Острога, Житомира, Львова, Чернігова тощо. Переважна більшість його робіт, як зазначалося вище, біблійного змісту, проте серед них чимало портретів історичних осіб та міфологічних героїв.

Вічні, невичерпні образи Христа і Мадонни були геніально відображені у таких роботах скульптора: «Діва Марія з Дитям», «Христос на смертному одрі», барельєф із зображенням «Діви Марії з Дитям» (Острог), «Pieta», («Оплакування»), «Невідома» (Рівне), «Материнство Марії» (Рим), «Богородиці Непорочного зачаття» (Назарет). Чимало робіт митця виконані на сюжети з історії античної Греції та Риму: «Ариадна», «Арес», «Аполлон», «Сократ», «Капітолійський Брут» (Рівне), «Олександр Македонський» (Острог). Першорядне значення майстер надавав композиції, якій він підпорядковував всі скульптурні засоби виразності. Його композиції будуються на ритмічній рівновазі пластичних груп, за своїми обрисами наближаються до геометричних фігур.

Сосновський є автором прекрасного портрета свого наставника і друга П'єтро Тенерані (Житомир), учителя з Кременецького лицю Юзефа Коженювського (Львів), знаменитої італійської акторки Елеонори Дузе (Чернігів), пам'ятників Тадеушу Чацькому в костюлі Візиток та Адаму Нарушевичу у Варшаві, Миколаю Копернику в Римі; скульптурної групи «Ядвіга і Ягайло» для Вільнюса і на Плянтах в Кракові тощо. Відомо також, що в одній із приватних колекцій знаходиться бюст молодій дівчині в поліському народному костюмі – так звана «Маруся». Його жіночі постаті характеризуються гармонійною урівноваженістю, красивою будовою, сентиментальним настроєм. У них митець бачив людину, що здатна до всебічного розвитку, зовнішньої та внутрішньої досконалості. Скульптура класицизму, як правило, розрахована на сприйняття з певної точки огляду, відрізняється згладженим моделюванням і стабільністю форм.

Спадщина Сосновського була досить популярна на батьківщині, зокрема в деяких маєтках на Волині ще й на початку ХХ ст. можна було натрапити на бюсти чи фігурні композиції видатного скульптора [6].

В Україні твори Томаша Сосновського зберігаються в Рівненському і Житомирському обласних краєзнавчих музеях, Львівській національній галереї мистецтв, у Державному історико-культурному заповіднику Острога, в Чернігівському обласному художньому музеї імені Г. Галагана.

Сосновський декілька разів повторював класичну композицію «Pieta» (італ. – оплакування) або латинською Mater Dolorosa (лат. – Мати Страждаюча) . Три мармурові скульптури зберігаються в Римі, одна з них у святині святих Свята Скала (Scala Santa). Як і знаменита «Pieta» Мікеланджело, скульптурна композиція Сосновського підкорює силою відчуттів, виражених без всякої афектації. Мати прийняла бездиханне тіло Сина на свої руки, голова Ісуса лежить у неї на колінах. Ліва рука Спасителя на стегні з неприродно вивернутою назовні долонею. Права рука безпомічно звисає з колін Марії. Ісус ніби востаннє обіймає свою Матір. Діва Марія пронизливо дивиться в очі глядача. Вся глибина материнського жалю виражена жестом рук. Композицію Сосновського доповнює постать апостола Іоанна Богослова, котрий стиснув руки на грудях. Погляд Іоанна спрямований на Учителя [3]. На передньому плані біля ніг Богоматері лежить терновий вінок, атрибут Страстей Христових. (Рівненський обласний краєзнавчий музей) Інша скульптурна композиція «Pieta» знаходилася у Межиріцькому костюлі св. Антонія (Рівненщина). Всі три постаті об'єднував хрест – один із найдавніших сакральних знаків, який у християнстві символізує страждання і спасіння.

У 1859 році Папа Пій IX (1792 – 1878) відзначив Сосновського за великі заслуги в розвитку релігійної скульптури однією з найвищих своїх нагород — орденом св. Григорія Великого (Ordine di San Gregorio Magno). Скульптура «Діва Марія

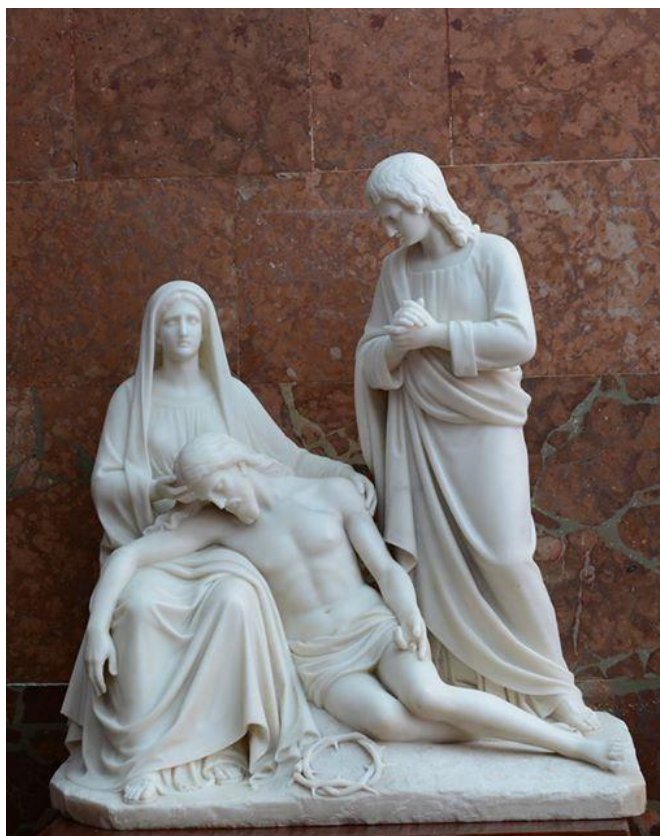
Непорочного Зачаття» стала канонічним образом в усьому римо католицькому світі. Пій IX увійшов в історію як Папа, який проголосив догмат про Непорочне Зачаття Діви Марії у грудні 1854 року і скликав I Ватиканський Собор, де затвердили догматичне вчення про правильність Римського первосвященства. За Папи Пія IX була проведена реставрація Святої Скали (Santa Scala). За легендою, ці сходи (28 мармурових сходинок) були привезені 326 року з Ізраїля святою Єленою, матір'ю Константина Великого, із палацу Понтія Пілата, і що ними піднімався Ісус Христос. Біля підніжжя ієрархічної Скали встановлені роботи скульптора XIX ст. Джакометті: «Поцілунок Іуди», «Ессе Номо» та скульптура Сосновського «Pietà» (Оплакування) [3].

У 1870 році в Пантеоні виявлено поховання Рафаеля Санті (1483 – 1520), останки якого добре збереглися. Гіпсовий відбиток черепа Рафаеля Академія св. Луки в Римі доручила зробити найвидатнішому скульптору (з поміж тисячі видатних митців) – уродженцю Волині, доктору *honoris causa* св. Луки Томашу Оскару Сосновському. Відтак цю гіпсову копію подарували місту Урбіно, де народився Рафаель.

Відомо, що на схилі літ Т. О. Сосновський прагнув повернутися на свою малу батьківщину в Новомалин. 1884 року він пише сестрі Євгенії: «Я думаю, в цьому році повернутися додому, але не знаю, яким чином». Та цього не сталося [2, с. 283]. Томаш Оскар Сосновський завершив свій земний шлях 27 січня 1886 року. Могила Сосновського знаходиться на цвинтарі Кампо Верано в Римі. Досить промовистим став некролог, написаний колегами по Академії і який розмістили в багатьох тодішніх європейських газетах через два дні після смерті Сосновського. Закінчувався він такими словами: «Був у думках і серцях усіх, тому що на людину подібного характеру, подібної доброти і величності духу, треба чекати довгі роки» [2, с. 284].

Томаш Оскар Сосновський завершив свій земний шлях 27 січня 1886 р. Могила Сосновського знаходиться на цвинтарі Кампо Верано в Римі. На його могилі встановлено барельєф із зображенням ангела, який лівою рукою вказує на небо, а в опущеній правиці тримає сувій [4].

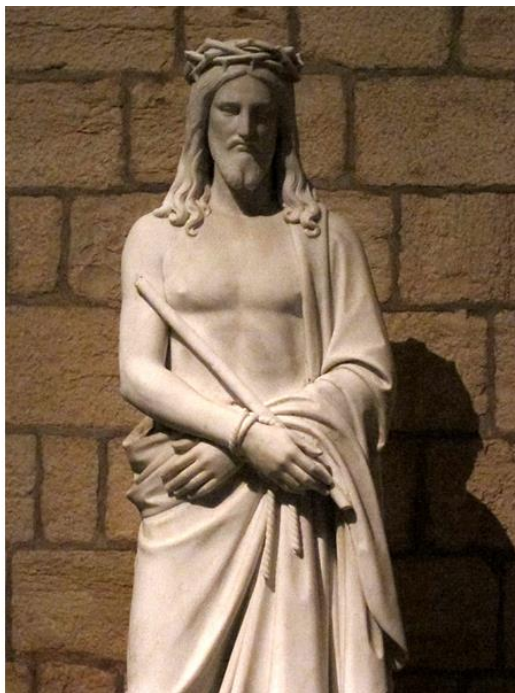
На підставі згаданих фактів можемо зробити висновок, що творчість Томаша Оскара Сосновського до недавнього часу була незаслужено забутою на Батьківщині. Вагомим внеском у поверненні імені Майстра є ґрунтовна праця волинського краєзнавця Валерія Войтовича «Томаш Оскар Сосновський. Скульптура класицизму». Твори митця, виконані у стилях класицизм та неокласицизм, знаходяться у багатьох музеях світу та є окрасою храмів Рима, Ізраїля, Назарета, Вільнюса, Варшави, Кракова, Рівного, Острога, Житомира, Львова, Чернігова тощо. Нажаль, жодних відомостей у музеях нашого міста чи меморіальних дошок, що вказують на навчання та перебування у Кременці всесвітньовідомого скульптора немає.

«Pieta» Т. О. Сосновський.
Рівненський обласний краєзнавчий музей.

Пам'ятник «Ядвіга і Ягайло», Краків.
Т. О. Сосновський.

Ессе Номо в Нотр Дам де Сіон, Рим.
Т. О. Сосновський.

ЛІТЕРАТУРА

1. Велика ілюстрована енциклопедія історії мистецтв. Пер з англ. – Київ : Махаон – Україна, 2007. 512с.: іл.
2. Войтович В. М. Томаш Оскар Сосновський. Скульптура класицизму. Рівне : Вид. В. Войтович, 2015. 300 с.: іл.
3. Войтович В. «Pieta» Томаша Оскара Сосновського. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=786532355051235&id=100010834325186 (дата звернення: 20.03.2019)
4. Войтович Н. Томаш Оскар Сосновський – скульптор із Волині. URL: <http://monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/3880-14729.html> (дата звернення: 20.03.2019)
5. Гумінська О. Скульптор Томаш Сосновський – шляхтич з Новомалина URL: <https://rivnepost.rv.ua/news/skulptor-sosnovskiy-shlyakhtich-iz-novomalina> (дата звернення: 20.03.2019)
6. Ковальчук Є. Повернуті імена: «Томаш Оскар Сосновський. Скульптура класицизму». URL: <https://www.volyn.com.ua/news/54216-povernuti-imena-tomash-oskar-sosnovskiy-skulptura-klasitsizmu.html> (дата звернення: 19.03.2019)
7. Корнійчук Н. Томаш Оскар Сосновський – визначний волинський скульптор зі світовим іменем. URL: http://www.prosvita.rv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=178:tomash-oskar-sosnovky-vuznachnyi-volunskiy-skulptor&catid=35:news&Itemid=27 (дата звернення: 20.03.2019)

УДК 78. 031.4(=161.2): 780.641.4

Мар'яна Томашівська

ПОХОДЖЕННЯ СІМЕЙСТВА ОКАРИН В УКРАЇНІ

У статті розглядається походження окарин та їхнє місце у вітчизняній музиці. З'ясовано основні конструктивно-технологічні особливості, які є передумовою для створення професійного музичного інструмента. На основі творчих здобутків майстрів у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття проаналізовано художні особливості окарин в Україні. Визначено походження музичного інструменту окарини, їхнє місце у вітчизняній музичній та художній практиці. Проаналізовано музичні особливості окарин в Україні.

Ключові слова: окарини «зозулька», походження, конструктивно-технологічні особливості.

The article deals with the origin of okarin and their place in the national music. The basic structural and technological features, which are a prerequisite for the creation of a professional musical instrument, are revealed. On the basis of creative achievements of masters in the second half of the XX – the beginning of the XXI century, the artistic features of the ocarina in Ukraine are analyzed. The origin of the musical instrument of the ocarina, their place in the national musical and artistic practice is determined. The musical features of ocarina in Ukraine are analyzed.

Key words: Ocarina "Cuckoo", origin, structural and technological features.

Керамічна окарини – популярний музичний інструмент у різних куточках світу, історія якого сягає близько 160 років з моменту винайдення. Її проникнення на терени України можемо пояснити культурними взаємовпливами, торговельними відносинами, появою засобів масової інформації. В українську культуру окарини сприяли деякій зміні у її функції, а зовнішній вигляд набув традиційних для народного мистецтва рис та ознак. Сьогодні в Україні вона є предметом зацікавлення фахівців різних галузей культури й мистецтва як педагогів, музикознавців, фольклористів, виконавців музики, художників-керамістів, колекціонерів тощо. Виявити походження окарини в Україні саме як інструмента. Проаналізувати шляхи розвитку інструмента та осмислити функції.

Чіткої позиції вітчизняних дослідників щодо означення терміна «окарини» ще не сформульовано, наслідком чого є різнозначне його тлумачення нефахівцями, або навіть майстрами, які безпосередньо займаються виготовленням окарин. З'ясування художніх особливостей керамічної окарини в Україні неможливе без огляду на її витoki та українську традицію виготовлення глиняних свистунів.

На Гуцульщині окарини відомі нам під назвами «зозуля» чи «зозулька» [5, с. 129; 4, с. 98], що своїм «голосом» і часто своїм зовнішнім виглядом нагадують зозулю, а на території Полісся відомі такі варіанти італійської назви як «корина» (Рівненщина та Житомирщина) чи «карини» (білоруське Полісся) [3, с. 351]. Варіант інструмента під назвою «зозулиця» був запропонований вітчизняними спортивними менеджерами як розпізнавальний знак футбольного уболівальника під час Євро-2012, який мав би яскраво представити людству «культурний спадок України із його давніми традиціями та автентичним мистецтвом» [8].

Серед вітчизняних музикознавців та органологів, які звертають увагу на окарини в контексті вивчення музично-інструментальної культури України, є: Леонід Черкаський [6], Богдан Яремко [7], Ігор Мацієвський [4] та Михайло Хай [5].

Практичний посібник для музикування на окарині Анатолія Волощенко сприятиме її подальшій популяризації серед українських музикантів [2]. Проте, поки що не створено практичного посібника для майстрів, який би висвітлював конструктивно-технологічні та акустичні аспекти окарини. На сьогодні таку інформацію можна знайти лише в іншомовних інтернет-виданнях та отримати особисто від поодиноких майстрів.

У світі сьогодні ведеться багато суперечливих дискусій щодо терміна «окарина». Загальною тенденцією є поширення поняття «окарина» на практично усі глобулярні (сферичні, інакше посудинні, судинні) флейти зі свистком та отворами, які мають різне призначення: для дітей чи дорослих, для навчання чи концертної гри, для гри у своє задоволення, для забави або просто милування ока. Окарина класифікується як посудинна флейта з отворами належність до аерофонів – групи інструментів, джерелом звуку яких є стовп повітря, що коливається, стовп повітря, що коливається. Інструмент містить гострий клин, на який потрапляє струмінь повітря.

Сама назва «окарина» прийшла до нас з Італії (з італійської мови перекладається як «гусеня»). Окарина як музичний інструмент стала відомою у світі завдяки Джузеппе Донаті (Giuseppe Donati, 1836 – 1925) із міста Будріо. Шляхом багаторічних експериментів Джузеппе народилася «сім'я» окарин: від найменшої – піколо до найбільшої – контрабаса. Згодом були засновані ансамблі окариністів, які виконували народну та оперну музику. Гастрольна діяльність ансамблів та відкриття майстерень та фабрик сприяли подальшій популяризації цих інструментів у країнах Сходу та Заходу.

За 160-літню історію окарини музиканти та керамісти вдосконалили та доповнили її новими елементами, такими як поршень, клапани та додаткові камери. Тепер ми можемо зустріти багато модифікацій окарини не лише з глини, а й з дерева, бамбука, кокоса та інших рослин, рогів тварин, металу, паперу чи пластика, й лише їхня назва відлунює спогад про гусеня. Нажаль ще не з'ясовано яким чином окарина потрапила в Україну.

Богдан Яремко відзначає появу глобулярних флейт яйцеподібної форми на Гуцульщині у другій половині XIX століття [7, с. 346-351]. Михайло Хай зазначає, що гуцули запозичили окарини в румунів [5, с. 153]. На думку львівського етномузиколога Любомира Кушлика інструменти могли потрапити на західні землі України з Австрії наприкінці XIX століття.

В музейних колекціях України зберігаються керамічні окарини, виготовлені вітчизняними народними майстрами у 60-х роках XX століття. Це, власне, зразки, у формі яких простежуємо європейський вплив, а в декорі – локальні мотиви. Очевидно, подібні інструменти могли виготовляти й раніше.

Стрімкий зріст зацікавлення окаринною музикантами у 90-х роках XX століття пов'язуємо із поживанням культурних обмінів, торгівельних відносин, доступом до всесвітніх електронних ресурсів, гастролуванням. В наш час неодмінно натрапляємо на окарину на вітчизняних ярмарках та фестивалях.

З другої половини XX ст. окарини, окрім музичного побуту, почали використовуватися в професійній народній музиці, зокрема Національним оркестром народних інструментів України, що виконує твори В. Гуцала А. Іваниша, Д. Демінчука [6, с. 220]. Серед відомих гуцульських традиційних виконавців на «зозульці» слід відзначити: Василя Попадюка, Миколу Іллюка, Григорія Матійчука, а також сценічних виконавців: Михайла Тимофіїва, Дмитра Левицького, Дмитра Демінчука та Мирона Блощичака [5, с. 129]. Український народний та класичний репертуар за участю окарин виконує Дитячий інструментальний гурт «Чуківські музики» із Вінницької області, заснований Валентином Буко у 1994 році [1, с. 5].

При Коледжі Луганської державної академії культури та мистецтв у 2005 році створений ансамбль окарин «Червона калина» під керівництвом Анатолія Волощенко, а при Луганському навчально-виховному об'єднанні № 59 діє гурток окарин під керівництвом Світлани Веретеннікової.

Окарина як музичний інструмент з виконавською функцією: сольною, оркестровою чи ансамблевою може бути і об'єктом художньої творчості, який поєднує у собі естетичні якості та певне образне рішення, а отже нести декоративну функцію.

Аналізуючи відомі нам твори, умовно сформуємо два напрямки окарин в Україні за звуковими якостями. У першому напрямі окарина постає як професійний, в іншому – як непрофесійний музичний інструмент. Недотримання необхідних вимог до акустичних характеристик перетворює професійний інструмент на предмет декору, предмет виставкового характеру чи колекціонування, сувенір або музичну забавку.

Професійні окарини відзначаються спрощеною формою та мінімальним декором. Їх виготовляють ручним способом, а для тиражування використовують гіпсові форми. Останній спосіб дає змогу передбачити очікуваний результат роботи, формувати вироби у великій кількості та з максимальною точністю. Акцент у роботі ставиться в першу чергу на акустичні характеристики виробу, з'являється необхідність створення серії інструментів сталого розміру, форма окарини відіграє важливу роль в плані ергономічності, а декор може бути зовсім відсутнім.

Непрофесійні окарини відзначаються неповторністю кожного нового зразка та унікальністю художнього самовираження, що проявляється у глибині ідейного наповнення, втіленні індивідуального почерку, авторського бачення, застосуванні традиційних і новітніх технік декору. Джерелом натхнення для майстрів є сама природа, фольклор, народне декоративне мистецтво, сучасне світове мистецтво.

Майстер, який прагне створити окарину, окрім теоретичних знань природи звукоутворення й володіння технікою звуковидобування, повинен опанувати техніки формотворення із глини, процеси сушіння та випалу, вміти передбачити нюанси, які впливають на акустичні властивості: якість глини, товщина та зсідання виробу, техніки декору, температура випалу. З іншого боку, для створення повноцінного музичного інструмента він має володіти музичним слухом, аби втілювати на практиці теоретичні знання із конструювання звукових елементів, досягати чистоти звукоутворення та інтонування, видобуваючи певну послідовність із звукоряду. Відсутність знань із теорії акустики, нотної грамоти відповідно понижує якість інструмента.

Технологічний процес розпочинається із вибору глини. Так, українські майстри використовують гончарну глину, фаянс та шамот. Формують виріб вручну, за допомогою лиття чи відминання у гіпсових формах, або ж формують частини виробу на гончарному крузі з подальшим доліплюванням. У процесі конструювання виробів застосовують спеціальні інструменти із дерева чи інших матеріалів для проколювання свисткового та грифних отворів. Температура випалу залежить від матеріалу, з якого виготовляються вироби, особливостей печі і, як правило, вона не нижча за 1000°C. Склад глини, внутрішній об'єм форми, майстерність проколювання свисткового та грифних отворів, спосіб випалу мають вплив на якість звучання та стрій інструмента.

Що стосується конструювання форми, то у творчості українських майстрів у другій половині ХХ ст. зустрічаємо зразки, що наслідують яйцеподібні форми окарин Джузеппе Донаті: продовгувате яйце, вужчий кінець якого трохи загострений, з боку – патрубок із свистковим пристроєм, на корпусі міститься 7-10 грифних отворів та інколи 1-2 вушка для протягування шнура. Відомі окарини із зазначеними характеристиками гончарів: Якова Падалки (с. Віта Поштова, Київська обл.), Миколи Піщенко (Ічня, Чернігівська обл.) 60-х років, Василя Стрипка, Юрія та Розалії Ілюків 1980-х років (Косів, ІваноФранківська обл.). Однак це поодинокі зразки окарин-музичних інструментів, які, ймовірно, були виготовлені на замовлення музикантів-виконавців, адже у творчості цих майстрів все ж домінують простіші за звукорядом свистуни-іграшки зооморфних або орнітоморфних форм.

Наприкінці ХХ ст. Дмитро Демінчук (Київ, родом з Буковини), конструктор-винахідник концертної хроматичної сопілки, та Володимир Віхренко (с. Баланівка, Вінницька обл.), педагог та сопілкар, також виготовляють професійні окарини, близькі до форм Донаті. Ці інструменти з успіхом використовуються в ансамблях та оркестрах.

Володимир Віхренко розробляє родини окарин із шести одиниць: контрабас, бас, тенор, альт, прима та піколо, постійно вдосконалюючи їхні форми та звукові характеристики. Якщо діапазон звукоряду однієї окарини прями складає ноту, то діапазон родини окарин сягає трьох октав, що дає змогу розширити виконавчий репертуар.

Різноманітні зразки окарин, у яких відбиваються індивідуальний почерк та світобачення (як у формі, так і в декорі), починаючи з 90-х рр. ХХ ст. й до сьогодні, розробляють Ольга та Роман Мицкани (Косів, Івано-Франківська обл.), Вячеслав Вінковський, Наталія Величенко, Андріана Куруц (Ужгород, Закарпатська обл.). Своєрідні за стилем роботи Федора Куркчі (Донецьк), Олександра Черемісова (Сімферополь), Валерія Кужелєва (родом з Білорусі, Севастополь), Ірини Нікуліної та Юрія Дернового (Ялта), адже їм вдається поєднати певні риси різних етнічних та археологічних культур. Свистуни зооморфної будови, які самі автори прагнули наблизити до високоякісного інструмента, з огляду на великий розмір та значну кількість отворів, виготовляють Олександр Вільчинський (Пологи, Запорізька обл.) та Леся Скишляк (с. Золочівка, Львівська обл.).

Декорування окарин має величезний спектр технік: риткування, тиснення, рельєфні наліпи, розпис, лискування, тонування тощо. Окарини можуть бути теракотовими, димленими, а також з підполив'яним чи надполив'яним малюванням. Серед орнаментальних композицій, якими прикрашають поверхню виробів шляхом розпису та рельєфу, зустрічаємо переважно геометричні та рослинні мотиви. Зазвичай, їх розташовують по формі виробу, підкреслюючи його архітектоніку. Як правило, декор не має впливу на акустичні властивості інструмента, якщо він нанесений із обережністю на поверхню. Деякі техніки можуть впливати на ергономічність, зручність чи незручність при грі на ній виконавцем. Небезпеку становить затікання поливи в свисткове пристосування та грифні отвори й призводить до браку.

Як бачимо, керамічна глобулярна флейта під назвою «окарина», яка у кожному народі отримує свої видозміни й здобуває широку популярність у всьому світі, є предметом зацікавлення не лише музикантів-виконавців, але й художників-керамістів, музикологів та мистецтвознавців. У творчості українських майстрів вона поєднує у собі як риси українських народних традицій й оригінальність творчого почерку кожного майстра, так і спільність із світовим надбанням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буко В. А. Чуківські музики: Збірник творів для ансамблів сопілок та окарин. Вінниця : Нова книга, 2006. 72 с.
2. Волощенко А. Школа гри на окарині : навч. посібник. Луганськ : КЛДАКМ, 2013. 148 с.
3. Лысенко-Днистровский М. В. Народные музыкальные инструменты. Минск : Наука и техника, 1987. 360 с.
4. Мацієвський І. В. Музичні інструменти гуцулів. Вінниця : Нова книга, 2012. 464 с.
5. Хай М. Музично-інструментальна культура українців (фолкльорна традиція). Дрогобич : Коло, 2011. 560 с.
6. Черкаський Л. М. Українські народні музичні інструменти. Київ : Техніка, 2003. 220 с.
7. Яремко Б. І. Народні музичні інструменти. Київ : Наукова думка, 1987. 351 с.
8. Про проект / Зозулиця. URL: <http://zozulica.ua/ua/about>. Мова: англ., укр., рос., пол., нім. (дата звернення: 09.04.2019)

УДК 398.8 (477)

Микола Швидків

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОЕТИЧНИХ ОБРАЗІВ Т. ШЕВЧЕНКА В «МУЗИЦІ ДО КОБЗАРЯ» М. ЛИСЕНКА

*Шевченко – поет духа,
Лисенко – поет музики.
Ян Хойнацький*

У статті розглядаються особливості інтерпретації поетичних образів Т. Г. Шевченка в музичній шевченкіані М. В. Лисенка. Зазначається, що в своїй творчості поет дотримувався не європейських канонів, а ритмів народної пісні. Окрім того, вказується на те, що М. Лисенко, як один з найвідоміших інтерпритаторів поезії Т. Шевченка, вважається родоначальником української музичної класики, творцем національної музичної школи.

Ключові слова: поезія Т. Шевченка, цикл «Музика до Кобзаря» М. Лисенка, інтерпритація вокальних творів.

The article deals with the features of interpretation of poetry images by T. Shevchenko in the musical Shevchenko film M. Lysenko. It turns out that in his work the poet respected not the European canons, but the rhythms of folk songs. In addition, it is indicated that M. Lysenko, as one of the most famous interpreter of the poetry of T. Shevchenko, is considered to be the founder of the Ukrainian musical classics, the creator of the national music school.

Key words: T. Shevchenko's poetry, M. Lysenko's cycle "Music to Kobzar", interpretation of vocal works.

В Україні неможливо знайти композитора, який би не звертався до поезії Тараса Шевченка. Та найглибшим і найґрунтовнішим інтерпретатором творів поета в музиці, безумовно, є Микола Лисенко (1842 – 1912). Це дивовижний випадок, коли композитор звертався до поезії одного автора протягом усього свого життя. Його цикл, який називається «Музика до «Кобзаря», містить 87 творів різних жанрів і форм. Із «Кобзаря» Шевченка, який завжди був вірним супутником, об'єктом творчої уваги та натхнення для композитора, Микола Віталійович, власне, розпочав свій творчий шлях. На слова Тараса Шевченка Лисенко створив також 56 романсів, 19 хорів, 9 вокальних ансамблів і 3 кантати. Як відомо, Лисенко був одним з найкращих інтерпритаторів творчості Шевченка. Він зумів яскраво і майстерно втілити в музиці гнівний заклик поета до помсти за поневолений і знедолений народ, намалювати епічні, героїчні картини боротьби за народне щастя, передати глибокі філософські узагальнення Шевченка і ніжні, зворушливі ліричні почуття в його віршах. С. Людкевич, що першим спинився на вокальній творчості композитора, в статті «Форма солоспіву у Лисенка» справедливо зазначає: «Правдою незаперечною є, що дуже значне число номерів Лисенкової «Музики до Кобзаря» є до сьогоднішнього дня, так сказати б, без конкуренції, незважаючи на швидкий зріст української музики за останні роки, і що ніхто з українських композиторів поза Лисенком до тих самих поезій досі не дав кращої музики, або й не пробував зложити» [4, с. 56].

Попри те, що митець жив і творив майже століття тому, його музика й донині захоплює слухачів, не перестає вражати глибиною думки і красою мелодики. До питання особливостей інтерпретації поетичних образів Т. Шевченка, М. Лисенком неодноразово звертались Л. Архімович, Т. Булат, М. Білинська, М. Грінченко,

Ф. Колесса, О. Правдюк, М. Сумцов. Останнім часом воно висвітлювалось в розвідках Л. Кияновської, М. Ластовецького, Л. Радевич-Винницького, С. Пінчак, П. Турянського, Л. Божко, Є. Шуневич, Т. Медвідь та М. Фрайта.

Попри широке розмаїття дослідницької бази, яка наявна в руслі лисенкознавчих студій, у цій розвідці, як відгук на потребу часу ми звертаємо окрему увагу на особливості інтерпретації поетичних образів Т. Шевченка в «Музиці до «Кобзаря» Миколою Лисенком.

Мета статті – простежити особливості інтерпретації поетичних образів Т. Шевченка в «Музиці до Кобзаря» М. Лисенком

Поезії Т. Г. Шевченка притаманна особлива мелодійність та співучість. «У сполюці з глибокими й зворушливими думками поета, висказаними в його творах, його вірші і поеми... повні своєрідного чару, єдині в своєму роді й досі неперевершені своєю красою, своїм українським народним характером і кольоритом» – писав Антін Рудницький [6, с. 133].

Микола Сумцов відзначав: «На Шевченків «Кобзар» народна поезія наложила великі й барвисті фарби, попереду в самій мові, в порівняннях, епітетах і символах, далі Т. Шевченко дає чимало шматків і уламків усного піснетворства, нарешті є доволі цілих, трохи перероблених пісень» [13, с. 88].

Тісний зв'язок творчості Кобзаря з народною піснею вплинув на форму його поезій. Оригінальна, свіжа, глибоко лірична, вона не старіє з плином часу. Дослідники відзначають, що у своїй творчості поет дотримувався не канонів європейських, а ритмів народної пісні. Поет прекрасно знав свій народ, його менталітет, характерні риси і правдиво відображав їх у творах. Він був проникливим і тонким знавцем духовної творчості рідного народу, скарбів народної пісні і казки. «Поет такого безмірного резонансу і гуманної височини, як Т. Шевченко, – зауважував М. Сумцов, – є в царині слова неперевершеними чародіями» [13, с. 89].

І не дивно, що першим інтерпретатором поезії великого Кобзаря став народ, якому ця поезія була близькою і рідною. Важко знайти у світовій літературі поета, твори б якого вилились у таке широке море народних пісень. «Кобзарем» не тільки зачитувались українці, він лунав по всьому світі у співі.

М. Лисенко, як один з найвідоміших інтерпретаторів поезії Т. Г. Шевченка, вважається родоначальником української музичної класики, творцем національної музичної школи. Творчість М. Лисенка є настільки різнобічною, що важко назвати жанр, до якого б не звертався цей уславлений композитор. Л. Кияновська пише: «... особлива заслуга М. Лисенка полягає в тому, що він перший свідомо поставив собі за мету створити всі основні жанри професійної музики на основі української народнопісенної спадщини, підняти найважливіші теми української історії та фольклорних звичаїв, передати сам дух народу... завжди в його музиці відчувається глибинний зв'язок із джерелами українського фольклору» [6, с. 162].

Музика М. Лисенка поєднала в собі два різних стильових джерела: німецьку композиторську школу, адже з 1867 по 1869 роки він навчався по класу фортепіано у Ляйпцізькій консерваторії, тому її відгомін відчутний у багатьох його композиторських прийомах, та значний вплив української народної пісенності. Це створює феномен музики М. Лисенка. Недаремно його творчість мала великий вплив на подальший розвиток музичної культури в Україні.

Першим оригінальним твором Лисенка був «Заповіт», написаний для тенора, хору і фортепіано. Історія появи цієї композиції зв'язана з першим відзначенням львівською «Громадою» пам'яті Шевченка у 1868 р. В ході підготовки до концерту виникла думка покласти на музику безсмертний «Заповіт». Саме в цей період до Львова дійшли відомості про блискучий успіх Лисенка на празькому концерті. У газеті «Львівське слово» (1868, № 1) була передрукована рецензія на Лисенків виступ з чеської газети «Narodni Listy». До Лисенка почали звертатися з проханням надсилати обробки народних українських пісень та оригінальні твори. В одному з листів

композитора є така згадка: «Надіслали мені з листом вірш Шевченка «Заповіт» з проханням покласти його на музику, бо львов'яни, судячи з місцевих відгуків чехів про мою обробку, не знаходять, до кого можна було б звернутись, як не до мене» [8, с. 121-124]. «Між власними композиціями Лисенка, – відзначав І. Франко, – об'єм його опер і опереток найкращі і найталановитіші його композиції до многих поезій Шевченка, в яких музикальність він вдумувався глибше і зумів віддати її краще від усіх інших многосилених композиторів, яких манила до себе Шевченкова муза» [14, с. 21].

Починаючи з «Заповіту», Лисенко дотримується таких положень: в усіх творах народно-патріотичної тематики він акцентує героїчне начало; свідомо співставляє образи героїки, «козацької слави», волі з сучасним становищем пригнобленого народу; розкриває ідейну концепцію шляхом контрастного зіставлення окремих музичних епізодів, поєднує епічну розповідність з ескпресією і активною динамікою; прагне передати полум'яний заклик до боротьби. Лисенко, йдучи за поетичними образами, буде свій хор у вільній формі, прототип якої можна вбачати в народній думі.

Зрілі твори Миколи Віталійовича, присвячені розкриттю важливих тем, позначені цілісністю загального задуму, образною контрастністю частин, вільним розгортанням музичної думки. Ці характерні риси художнього мислення набувають у творчості Лисенка оригінального вияву, коріння якого – в драматургії народних дум, рапсодій, балад тощо. Композитор постійно шукав нових форм для висловлення глибокого і серйозного змісту засобами хорового співу. Він збагатив українську професійну хорову музику новими жанровими різновидами, подав зразки хорової мініатюри, поеми, одночастинної і циклічної кантати, хору-гімну.

Робота над окремими Шевченковими текстами викликала появу ряду композицій, об'єднаних спільною темою, ідеєю, наприклад, вісім творів до «Гайдамаків» (солоспіви «Ой Дніпре мій, Дніпре», «Гетьмани, гетьмани», «У гаю, гаю вітру немає», «Гомоніла Україна». «Моліться, братія, моліться», хори «Була колись Гандзя», «Не дивуйтеся, дівчата» та «Од села до села»). Кантату «Радуйся, ниво непополитая» можна вважати першими кроками на шляху вокально-симфонічної інтерпретації творів Шевченка (більш викінчений, монументальний зразок такої музики до слів з «Кобзаря» подав Людкевич у своїй симфонії-кантаті «Кавказ»).

Циклічність, як вияв поглибленого відтворення ідейного задуму і всебічного розкриття образної сфери, вперше зустрічається в українській музиці саме в Лисенка. Чотири хори до «Гамалії» можна розглядати як частини своєрідного хорового циклу, настільки вони ідейно і драматургічно пов'язані між собою.

З поеми «Гамалія», що є одним з найяскравіших втілень народної героїки в творчості Шевченка, Лисенко поклав на музику найпоказовіші епізоди. «Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі», «О милий боже України», «Наш отаман Гамалія» та «У туркені по тім боці». Музично-образний розвиток цих композицій іде по висхідній лінії: від показу в перших двох хорах тимчасово скутої, але неподоланої народної сили, через ствердження героїчного начала в хорі «Наш отаман Гамалія» до прославлення в останньому творі могутнього, непереможного народу.

Своєрідною заставкою-інтродукцією є «плач» бранців «Ой нема, нема пі вітру, ні хвилі» (чоловічий хор з супроводом фортепіано). Ця пісня-плач передає і душевний біль і настрої нескореності козаків-бранців, які перед лицем смерті линуць думками до рідної батьківщини. В одному з листів до Ф. Колесси композитор висловив глибоку думку про те, з яким відчуттям стилю треба підходити до поезії Шевченка, з якою відповідальністю відбирати засоби музичної виразності для змалювання героїко-драматичних образів

Підкреслюючи необхідність знання народної музики, зокрема героїчного епосу українського народу, Лисенко у своїх зауваженнях на один з творів Ф. Колесси писав: «Мало ходили, добродію, коло пісень народних, мало знаєте, як повертатись з композицією на такі трагічні сюжети, як Шевченків вірш «Було колись на Україні». Це дума, це історичний плач та ще й плач велетнів-героїв, оборонців волі й людської

личности; яких красок треба до змалювання в звуках тих крицею рубаних по серці слів! А у вас часто звороти коломиїшні». В примітці до цього листа Ф. Колесса писав: «Не маючи потрібного досвіду, я був спокушений коломиїковою формою Шевченкового вірша» [8, с. 21].

Лисенко вважав неможливою творчу роботу без «якісного відбору» матеріалу, що відповідав би змістові композиції, без вміння «написати власну музику, але таку, що по духу та концепції відповідала б цілком народній пісні» [2, с. 13]. Подібно до більшості народних пісень, Лисенко передає не лише настрої туги, великої скорботи, а й сильну волю, мужність.

Пройняті духом щиро народних мелодій, осяяні шевченківським словом, кантати Лисенка стали взірцем демократичних традицій в жанрі, який до того мав переважно – характер офіційного привітання, урочистої помпезності.

На слова Т. Шевченка написані кращі солоспіви Лисенка: «Ой чого ти почорніло», «Свято в Чигирині» («Гетьмани, гетьмани»), «Гомоніла Україна», «Моліться, братія, моліться» та ін.

Перший романс героїко-патріотичного плану – «Ой чого ти почорніло» – написаний Миколою Віталійовичем ще в 1868—1869 рр., в період навчання в Лейпцігській консерваторії. В ньому відчувається близькість мови композитора до мелодики історичних та ліричних народних пісень. В інших же, як, наприклад, «Гомоніла Україна», «Ой вигострю товариша» типова пісенна роз-співність поєднується з пристрасною декламаційністю, що йде від народних дум та історичних пісень.

Лисенко першим подав зразок нової музичної форми солоспіву думи, що сприймається як розгорнута вокально-інструментальна картина («У неділю вранці рано», «За думою дума»).

Велику вокально-інструментальну сцену драматичного типу становить романс «Моліться, братія, моліться» (сцена з «Гайдамаків»), де звучання дзвенів у партії фортепіано сприймається то як пересторога, то як поклик до помсти («Не за горами лирп час»). Філософськи зосереджена вокальна партія витримана від початку до кінця в декламаційно-речитативній манері.

Високим громадянським пафосом позначений романс «Гетьмани, гетьмани» з поеми «Гайдамаки», написаний для баритона у супроводі фортепіано. За цим твором можна вивчати музичний стиль Лисенка, вільний від будь-яких шаблонів, позначений рисами новаторства, міцно пов'язаний з народнопісенною стихією. В солоспівах «Гетьмани, гетьмани», «Моліться, братія, моліться» Лисенко значно розширює рамки такого ліричного жанру, як романс, вносячи в нього характерний для симфонічних та хорових поем піднесений могутній тон, глибину музичних думок. Він створює новий в українській музиці різновид романсу – вільний драматичний монолог, своєрідний романс-поему.

Працюючи над українською народною думою, над індивідуалізацією своєї музичної мови і насичуючи її схвильованою декламаційністю, драматичними прийомами, композитор не міг обминути у своїй творчості думи як героїко-епічного жанру. І дійсно, розгорнута вокально-інструментальна картина «У неділю вранці рано» (з поеми «Невольник») – це високий зразок композиторської думи. З цього погляду надзвичайно цінним є висловлення Л. М. Ревуцького про те, як він саме через творчість «Лисенка осягав закони побудови мелодики. «Мушу сказати, – писав Ревуцький, – що на всьому своєму творчому шляху я перебуваю під подвійним впливом М. В. Лисенка. Будучи його учнем по класу фортепіанної гри, я запозичив багато-дечого, що істотно відбилосся на моїй роботі по створенню фортепіанних творів... Значно пізніше далися ознаки впливу Лисенка на мою «композиторську роботу в галузі побудови мелодики, яка стала доходити до мене через творчість Лисенка» [7, с. 83].

Поезія Т. Шевченка, позначена образно- тематичною і жанровою розмаїтістю, спонукала композитора до розробки нових в українській музиці жанрових різновидів. Вибір того чи іншого жанрового типу залежав від характеру віршів, їх мовно – стильової стихії: наспівної чи оповідальної. З огляду на особливості поетичної форми солоспіву з «Музики до «Кобзаря» Т. Шевченка можна умовно поділити на дві великі групи. До *першої групи* входять твори наспівного характеру. Пісенні вірші композитор інтерпретує переважно у формах, що наближаються до фольклорних: поява таких романсів, як «Туман, туман долиною», «Ой стрічечка до стрічечки», «У перетику ходила» з їх строфічною побудовою, безперечно, викликана народно-пісенними ритмами віршів Т. Шевченка.

До цієї ж групи належать зразки пісенної пейзажної лірики – «Садок вишневий коло хати», «У гаю, гаю вітру немає» та інші. Вплив народної балади, але з додаванням деяких структурних елементів, що йдуть від поширеної й улюбленої в романтиків романсу – балади, відчувається в солоспіві М. Лисенка «У тієї Катерини».

Для солоспівів пісенної групи визначальною ознакою індивідуального стилю композитора є опора на закономірності фольклорної музики. Перевітлюючи сюжети і образи віршів Т. Шевченка, М. Лисенко майже не використовував системи засобів виразовості, характерних для побутового міського романсу. Особливе місце в «Музиці до «Кобзаря» Т. Шевченка займає романс М. Лисенка для меццо – сопрано «Якби зустрілися ми знову», написаний у традиціях камерно- романсової інтимної лірики.

До *другої групи* належать твори оповідального характеру. Поетична образність і слово як носій ідеї становить тут вирішальний критерій. Мелодика в таких солоспівих формується за відмінними принципами від першої групи кантиленних, наспівних романсів. У розгортанні вокально-інтонаційної лінії тут усе підпорядковується декламаційному началу, яке подекуди близьке до мовних інтонацій. Для М. Лисенка є важливим підбір точних інтонацій, котрі відбивають не лише емоційні зміни кожного вірша, а й розкривають смисловий підтекст поезії, який у Т. Шевченка завжди пов'язаний з основним ідейним спрямуванням твору.

Композитор шукав інтонаційних відповідників віршам Т. Шевченка не лише в народній пісні селянського походження, а й у виразності живої розмовної інтонації, «прозаїзуючи» поетичний рядок, при цьому розбиваючи пісенну симетричність акцентів та структурних побудов. Національний звуковий ідеал був перейнятий і перенесений М. Лисенком у власну творчість насамперед зі стихії народного музикування, особливо манери інтонування дум.

У цій групі солоспівів переважає нова для української вокальної музики драматизована форма з наскрізним розвитком ритмо-інтонаційного матеріалу. М. Лисенко сміливо відкидає куплетно-строфічну структуру як таку, що з огляду на замкненість форми не дає простору для розвитку музичної думки. Він динамізує останню шляхом виявлення індивідуальних особливостей словесних зворотів та підпорядкування суто музичним закономірностям формотворення. Драматургічний принцип виступає на передній план, і солоспів розширює межі до драматичної сцени – картини.

До цієї групи солоспівів належать твори монологічного характеру – «Ой умер старий батько», монолог-медитація (роздум) «Чого мені тяжко», монолог суспільно-філософського звучання «Мені однаково», солоспів-арія «Свято в Чигирині», «Гетьмани»; драматична сцена «Моліться, братія, моліться»; солоспів-дума «У неділю вранці-рано» з поеми «Невольник».

М. Лисенко застосовував також і звукозображальні засоби: наприклад, в уривку з «Гайдамаків», «Моліться, браття» в інтродукції виникають виразні паралелі до звучання монастирських церковних дзвонів.

Створюючи мелос солоспівів по лінії трансформації української народної пісенності, М. Лисенко не обмежив себе механічним комбінування наявних мелодико-інтонаційних зворотів. Натомість, вони стали для нього органічними елементами

близької йому музично-мовної стихії: зародження й розвиток інтонації та інтонаційних зворотів має для нього одночасно емоційний і формотворчий сенс, звідси варіантність та імпровізаційність як основні принципи організації музичного матеріалу.

При аналізі солоспівів М. Лисенка привертає увагу нерозривний зв'язок вокальної мелодики з ладо-гармонічними засадами, що кореняться в народній музиці – звідси явища діатоніки, ладової мінливості тощо. У солоспівах М. Лисенка є наявною також тенденція переінтонування, вона спостерігається на тій фазі розвитку тематизму, коли відбувається якісне переродження вихідного інтонаційно-мотивного елемента (від ліричної до епічної споглядальності або гротескності).

У цьому контексті варто навести слова О. Козаренка стосовно сутності національних параметрів музичної мови М. Лисенка: «У зовнішній її формі оригінально поєдналися національно-характерні риси – підвищена «емоційна температура» вислову, варіантність, інтимність – вияв «кордоцентризму» національної психології із загальноприйнятими європейськими штампами романтично-віртуозного виконавства – концертністю, імпровізаційністю, перебільшеною чутливістю), причому саме національний звуковий ідеал обмежує те «інтерпретаційне поле», за межами якого етнохарактерний ліризм емоційного налаштування не вироджується в манірний сентименталізм, варіантна імпровізаційність – у виконавську сваволю, а традиційний підвищений тонус висловлення – в опереткову патетику» [7, с. 94].

Діалектичний принцип утвердження певних конструктивних норм і закономірностей завжди впливав у М. Лисенка з конкретного образно-музичного змісту, але саме поетична образність визначала вибір вокальної партії: вільної декламаційності чи більш узагальнено розспівної мелодики. Композитор приділяв значну увагу типу мелодико-ритмічних утворень вокальної партії.

М. Лисенко принципово змінив манеру висловлення в національному музичному мистецтві, порвав зі штампами поверхової «вченості» та «загумінкового сентименталізму» (О. Козаренко) і поклав за основу власних мовленнєвих кодів шляхетну простоту живої народної розмовної мови та національний музичний фольклор. Мистець зумів піднятися над простим наслідуванням фольклорних зразків і розвинув глибинні принципи національної музичної мови.

Як вважають музикознавці, більше двох тисяч музичних творів різних жанрів і форм є результатом цього великого творчого процесу.

За іншою класифікацією музикознавців [2, с. 56–96; 3, с. 137–159, 237–238] солоспіви М. Лисенка можна умовно поділити на п'ять груп:

I. *Солоспіви або романтичні пісні*: «Садок вишневий коло хати», «Ой, маю я оченята», «Ой, стрічечка до стрічечки», «У перетину ходила», «Утоптала стежечку». Ці твори мають просту куплетну форму, що нагадує побудову народної пісні. У мелодиці цих солоспівів поєднуються народно-танцювальні, романсові елементи; майже у всіх – простий, не громіздкий фортепіанний супровід.

II. *Романси-пейзажі*: «Над Дніпровою сагою», «Рече та стогне Дніпр широкий», «По діброві вітер виє», «Княжна». Композитор виявляє найвищу майстерність у творенні музичної картини, використовуючи колоритні засоби звукозображення. Це широкий мелодійний рисунок краси придніпровської природи у солоспіві «Над Дніпровою сагою» та дзвінкі акордові послідовності у «Рече та стогне Дніпр широкий», що передають ревіння широкого Дніпра; химерною імпровізаційною мелодикою фортепіанного супроводу наслідує завивання вітру («По діброві вітер виє»); повторними октавними стрибками – лиховісний перегук сичів («Княжна»).

III. *Лірико-драматичні романси*, де основна тема – гірка жіноча доля: «Ой, одна я, одна...», «Якби мені, мамо, намисто», «Ой, я свого чоловіка в дорогу послала», «Не тополю високою» та інші. Всі вони близькі до народних пісень про жіночу долю, в них спостерігається напружений динамічний розвиток, драматична кульмінація. Найбільш показовим у цій групі є романс «Ой, одна я, одна...» – це неповторно-схвильована розповідь дівчини-сироти про своє нещасне кохання. Оригінальним прикладом

зіставлення двох різних настроїв, двох контрастних музичних образів у цій групі романсів є солоспів «Якби мені, мамо, намисто», що починається начебто легкою дівочою забаганкою, а потім поступово переходить у драматичний речитатив і тяжку скорботу, аж до плачу.

IV. *Романси-балади* «У тієї Катерини», «Вітер в гаї не гуляє», «Понад полем іде» складаються з декількох частин. М. Лисенко чергує ліричні, мелодійно-плавні розділи з декламаційними, героїчними, мужніми, надаючи їм, відповідно до поетичної основи, необхідних драматургічних функцій.

V. *Солоспіви-монолози* посідають у музиці М. Лисенка на Шевченкові слова особливе місце. За змістом це психологічно заглиблені патріотичні твори, в яких гостро звучить протест проти гноблення і заклик до боротьби. За формою драматичні монолози наближаються до розгорнутих оперних арій. Сюди слід віднести такі романси: «Мені однаково», «Минають дні, минають ночі», «Ой, чого ти почорніло, зеленее поле?», «Доля», а також думу «У неділю вранці-рано» з поеми «Невольниці», монолог з поеми «Гайдамаки», «Гетьмани, гетьмани» та інші.

На наш погляд, надзвичайно цікавим є монолог для баритона «Гетьмани, гетьмани», в якому композитор різноманітними виражальними засобами (мелодією декламаційного складу, вільним ритмом і багатою фортепіанною партією) майстерно передає героїчні мотиви, скорботу за загиблими героями, тяжкі роздуми про долю закріпаченого народу. Специфіка циклу «Музика до Кобзаря» Т. Шевченка, як зазначає Т. Булат у книзі «Український романс», визначається відбором віршів одного поета. Цей творчий підхід дав змогу композиторові на практиці застосувати художньо-стильові принципи, що відповідали закономірностям мистецтва та завданням, які стояли перед українською музикою на даному історичному етапі її розвитку. Аналіз романсів на слова Шевченка показав особливість образної системи Лисенківського циклу, основою якої є комплексний художній образ, що складається з образів-ланок, взаємодоповнювальних, самостійно існуючих і водночас пов'язаних між собою спільними моментами соціального, історичного чи психологічного характеру, Лисенко створює виразні образи, підкорені образу вищого порядку [3, с. 10].

Отже, «Музика до «Кобзаря»» – дійсно високе досягнення Лисенка-композитора. «Тут кожна нота, кожна фраза, кожна пісня наскрізь оригінальна, разом з тим щиро-народна...» – писав Ф. Колесса. Він зазначив, що: «В своїх оригінальних композиціях Лисенко є типовим представником українського народу і тлумачем його найінтимніших почуттів. Він настільки опанував народний стиль, що творив у народному дусі, не наслідуючи народні мотиви: він снував далі золоту нитку народної творчості» [8, с. 105]. Інтерпритуючи поезію Шевченка Лисенко принципово змінив манеру вислову, поклавши в основу власних мовленнєвих кодів шляхетну простоту живої народної розмовної мови та національний музичний фольклор.

І наостанок приводимо уривок з вірша М. Рильського «Микола Лисенко»:

Сам чистий серцем, як нагірний сніг,
Він в музиці до «Кобзаря» воздвиг
Народу монумент нерукотворний.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архімович Л., Каришева Т., Шреєр-Ткаченко О. Нариси з історії музики. Ч. I, К. : Мистецтво, 1964. С. 231–233.
2. Білинська М. Грає кобзар, виспіває. Київ : Муз. Україна, 1981. 128 с.
3. Булат Т. Український романс. Київ : Наук. думка, 1979. 319 с.
4. Булат Т. Питання музично-поетичної єдності в солоспівах С. Людкевича. Творчість С. Людкевича. К. : Муз. Україна, 1979. 176 с.
5. Загайкевич М. Композитор і час. Творчість С. Людкевича. Київ : Муз. Україна, 1979. 130 с.

6. Кияновська Л. О. Українська музична культура : навч. посібник. Львів : Тріада плюс, 2009. 356 с.
7. Козаренко О. В. Феномен української національної музичної мови. Львів, 2000. 284 с.
8. Колесса Ф. Спогади про Миколу Лисенка. Музикознавчі праці. Київ, 1970. 229 с.
9. Лисенко О. М. В. Лисенко. Спогади сина. Київ : Мистецтво, 1966. 180 с.
10. Лисенко М. В. Зібрання творів. У 20 т. Київ : Мистецтво, 1952. Т. 3. 200 с.
11. Лисенко М. В. Вокальні твори на вірші Т. Г. Шевченка / Редакція Т. Булат. Київ : Муз.Україна, 1991. Т. 1. 250 с.
12. Неділько Г., Неділько В. Тарас Шевченко / Семінари. Київ : Вища школа, 1985. 36 с.
13. Сумцов Н. Этнографизм Тараса Шевченко. Москва, 1914. 92 с.
14. Франко І. «Написи з історії українсько-руської літератури». 1910. 90 с.
15. Швидків Г. Р. Українські народні пісні та романси в курсі постановки голосу. Рівне : видавець Олег Зень, 2006. 130 с.
16. Якуб'як Я. Микола Лисенко і Станіслав Людкевич : монографія. Львів : ДВЦ НТШ, 2003. 264 с.

УДК 78.071.2

Богдан Яремко

РЕКОНСТРУКЦІЯ ТВОРЧОГО ПОРТРЕТУ ДЕМ'ЯНА ЛИНДЮКА («ПОПИЧЧИНА»)

Стаття присвячена реконструкції творчого портрету давно забутого гуцульського традиційного народного скрипаля із села Космач Косівського району Івано-Франківської області Дем'яна Линдюка («Попиччина») (1919 – 1959) на базі інформації, отриманої у 2006 р. від його племінниці, а також від скрипаля із с. Ковалівка Івана Соколюка, який не тільки поповнив фактологічний матеріал, а й по пам'яті відтворив дві п'єси Линдюка, почуті ним у підлітковому віці. Наданий нотний текст однієї з цих п'єс, разом з пропонованою статтею, дає можливість уявити рівень високої майстерності музиканта і поповнити список «пантеону» видатних гуцульських скрипалів космацько-шепітської традиції.

Ключові слова: скрипаль, традиція, музика «до слухання», «до співу», «до танцю», фоярка, «музика», «скрипніст». мелодична лінеарність.

The article is devoted to the reconstruction of the creative portrait of the long-forgotten Hutsul traditional folk violinist from Kosmach village of Kosiv district of Ivano-Frankivsk region Demyan Lindyuk («Popichchin») (1919 – 1959) on the basis of information received in 2006 from his niece, as well as from violinist from Kovalivka Ivan Sokolyuk, who not only replicated the factual material, but also memorized two Lindyuk's plays, heard in his adolescence. The accompanying musical text of one of these plays, along with the proposed article, provides an opportunity to present the level of high skill of the musician and to supplement the list of "pantheon" of the outstanding Hutsul violinists of the Kosmatsko-Shypit tradition.

Key words: violinist, tradition, music "to listening", "to singing", "to dance", foyarka, "music", "scriptwriter". melodic linearity.

Пропонована стаття продовжує поповнення музичного «пантеону» іменами яскравих гуцульських скрипалів різних генерацій, які брали участь у неперервному процесі гуцульського професійного інструментально-капельного і одноосібного виконавства. Реконструкція гуцульського скрипкового «пантеону», розпочата автором статті у 2005 році, вже налічує сім яскравих персоналій, які творили інструментальну традицію у важкі часи панування чужинських влад і боротьби з ними, отримуючи за це заслання, тюрми, поневіряння і втрату здоров'я. Отже, ім'я Дем'яна Линдюка («Попиччина»), виконавська творчість якого була короткою, але яскравою й продуктивною, не залишиться поза часом і пам'яттю музикантів нових поколінь, які й до цього часу достойно продовжують давню традицію народного музикування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких піднімається питання щодо задекларованої теми, засвідчує, що поглибленим вивченням гуцульської традиції скрипкового виконавства в 1960-х займалися Ігор Мацієвський [1], а пізніше – його донька Вікторія Мацієвська [2]. У наш час регіональну (космацько-шепітську) скрипкову традицію досліджує аспірант Львівської Національної музичної академії ім. М. Лисенка Ярема Павлів, науковий керівник якого професор Надія Супрун-Яремко і консультант Богдан Яремко передають свій теоретичний та практичний етномузикознавчий досвід і знання гуцульської інструментальної традиції, про що свідчать публікації Я. Павліва останніх років [4].

Формулювання мети і завдання статті. Мета – реконструювати творчий портрет скрипаля Д. Линдюка, діяльність якого тривала в 1940 – 1950-х роках і ім'я якого до цього часу пам'ятають лише окремі односельці. Завдання: знайти тих з родичів і сучасних народних музикантів, хто зберіг в пам'яті деякі факти з життєдіяльності скрипаля (1); описати окремі фрагменти його творчої біографії на базі спогадів знайдених інформантів (2); зробити спробу створення цільного творчого портрету музиканта, а також реконструкції його індивідуального виконавського стилю на прикладі п'єси, по пам'яті відтвореної І. Соколюком, записану автором статті на магнітофон (2006 р.) та письмово транскрибовану Я. Павлівим (2018 р.).

Творча діяльність Дем'яна Михайловича Линдюка («Попиччина») (1919 – 1959) тривала лише два десятиліття, проте залишила слід в пам'яті тих, з ким він ансамблював як скрипаль і сопілкар (фоярніст) у капелі видатного музиканта Василя Вардзарука («Якобишина»), а пізніше – у власній капелі, а також у споминах його племінниці Івасюк Марії Танасіївни (1935 р. н., с. Космач, присілок Нижній Ставник) та видатного гуцульського скрипаля Івана Івановича Соколюка (1944 р. н., с. Ковалівка Коломийського району). Ці респонденти виявились єдиними, з ким нам вдалося поспілкуватися в січні 2006 р., адже на той час не залишилося нікого з колег Дем'яна Линдюка, з якими він грав у весільних капелах або хто чув його гру наживо. Спираючись на отриману від п. Марії і п. Івана стислу інформацію щодо особистості Линдюка («Попиччина») як музиканта і людини, робимо спробу реконструювати творчий образ музиканта, який, за їхньою інформацією, був у 1940 – 1950-х рр. *«найславнішою музикою»* космацько-шепітського регіону Косівщини.

Народився Дем'ян Михайлович Линдюк невдовзі після закінчення Першої світової війни, у 1919 р., в сім'ї, в якій ще до його появи на світ помер батько, а мати не стало, коли малому минуло всього півроку. Залишившись повною сиротою, хлопець, підростаючи, пізнавав тяжкі випробування, пов'язані з життєвими труднощами перебування в чужій родині. Проте прагнення до музикування, яке виявилось в ранньому дитинстві, допомогло становленню його як вольової особистості, наділеної від природи неабияким музикальним талантом. Музичне «навчання» Дем'яна відбувалося через активне сприйняття музики *«до слухання»*, *«до співу»* й *«до танцю»*, яку він легко засвоював на слух і пробував відтворювати спочатку на фоярці, а пізніше на скрипці, виготовленої космацьким майстром Василем Луцяком («Прокоповим»).

Коли 15-річний Дем'ян став справним фоярністом, його зауважив видатний музикант найстаршої космацької генерації (з родоводу спадкоємних музикантів) Василь Петрович Вардзарук («Якобишин»; 1858 – 1941), на той час «неперевершений» скрипаль («скрипніст»), який запросив його в свою весільну капелу. Сталося це в останні роки творчого життя Василя Вардзарука, коли його авторитет був настільки великим, що від музикантів Космача і навколишніх сіл він отримав визнання як «засновник всієї космацької музики» [детальніше див.: 3, с. 261-262; 5, с. 57-62]. Додамо, що В. Вардзарук був чи не першим, хто ввів до капельного музикування сопілку (фоярку) і бас (басолю), посиливши таким чином і мелодичну лінеарність, і гармонічну основу усієї музичної фактури. Додатковими відомостями щодо вардзаруківської капели стала інформація, отримана від Івана Івановича Соколюка, з якої дізнаємося, що членами цього інструментального весільного гурту в 1934 – 1935 рр. були такі музиканти: Дем'ян Линдюк («Попиччин») – фоярка, Іван Федорович Соколюк («Хромейчуків») – цимбали, Лук'ян Олексійович Бойчук («Логойда»; 1908 – 1987) – скрипка, Іван Михайлович Тисьожний («Дроздів»; 1910 – 1991) – бубен. Капела В. Вардзарука грала на весіллях Космача з усіма його 32-ма присілками, а також навколишніх сіл. І хоча юному Дем'яну Линдюку не судилося довго грати в капелі (у 1935 р. В. Вардзарук припинив своє творче життя як сопілкар через стягнення сухожилля пальців лівої руки), йому, як талановитому й допитливому «учню», вдалося перейняти не тільки мелодії і виконавський стиль «патріарха» місцевої скрипкової традиції, а й творчу манеру капельного музикування, яку в подальшому розвивав і удосконалював разом з іншими молодими лідерами-скрипалями космацьких новостворених капел.

Коли у 1935 р. капела В. Вардзарука завершила своє функціонування, у Дем'яна Линдюка почався період застою, адже. Проте минуло чимало часу і стався випадок, пов'язаний з видатним цимбалістом цієї капели Іваном Федоровичем Соколюком (1908 – 1994). Як згадує його син, скрипаль Іван Іванович Соколюк (1944 р. н.), у 12-річному віці (1956 р.) він став свідком такої події. До його батька Івана Федоровича завітав зі скрипкою в руках 46-річний Дем'ян Линдюк і запропонував послухати його гру. Батько погодився, і коли зазвучала дем'янова скрипка, малий Іван настільки пройнявся майстерністю гри музиканта, що відчув, як по його тілу нібито «струм пройшов», а батько, досвідчений цимбаліст, був приємно вражений і здивований. На запитання сина, що це за скрипаль, Іван Федорович відповів, що це справний фоярніст, з яким ансамблював у капелі В. Вардзарука, проте не знаючи, що він є і неабияким скрипалем. Як засвідчив Іван Іванович під час спілкування 2006 р. з автором статті, тоді, у 1956 р., з відповіді Дем'яна на поставлене його батьком запитання щодо причини його переходу на скрипкову гру, з'ясувалося, що під час чекістської облави його затримали і жорстоко побили, наслідком чого пошкодили легені. Це привело до того, що Дем'ян захворів на астму («задуху») і, постійно долаючи її і вже не маючи можливості грати на фоярці, а також через пошкоджену руку почав самостійно засвоювати гру на скрипці.

Іван Федорович, високо оцінивши «гармонійну» скрипкову гру Дем'яна, запропонував йому разом з ним створити самостійну капелу, на що скрипаль погодився. Але спочатку недовгий час Дем'ян «Попиччин» керував своєю капелою, яка складалася з таких традиційних музикантів із сіл Космач і Брустури: скрипаль Дем'яна Михайловича Линдюка, цимбаліста Івана Федоровича Соколюка, кларнетиста Петра Миколайовича Сіреджука («Павлишина»; 1922-?), бубніста Григорія Танасійовича Прокоп'юка («Бордюгіва»; 1925 – 2006). Географія обслуговування весіль капелою («партією») Д. Линдюка не була просторою, охоплюючи, окрім Космача і Брустурів з їхніми присілками, села Шепіт, Прокурава, Снідавка, Шешори. Гуцульські селяни в післявоєнний період, коли відбувалися колективізація радянського типу, жорстокі чекістські облави, боротьба з УПА, жили дуже бідно, отже статус весільного музики не міг забезпечити нормального матеріального становища. Ось чому Дем'ян Линдюк і

його старший брат Семен Михайлович (1917 – 1965), який був музикантом-аматором, граючи на короткому кларнеті та фуярці «для себе», на толоці й під час весільного застілля, змолоду оволоділи газдівською професією – навчилися шити черевики і чоботи, ставши відомими й поважними в селі шевцями. У важкі часи 1950-х років («кісний час») обидва брати мали можливість рятувати себе передусім як майстри з виготовлення взуття, а музикувати – з внутрішньої потреби духовного самовираження і прагнення приносити людям радість.

Невдовзі склад капели частково змінився, адже вона поповнилася талановитим мультиінструменталістом Дмитром Левицьким (1939 – 2013), який грав на фуярці, та бубністом Василем Калинським, котрий замінив попереднього, а керівництво капелою, як годиться, перейшло «до рук» скрипаля-«концертмейстера». Розширилася і географія функціонування капели. Постійними її локаціями стали села Космач, Брустури, Шепіт, Прокурава, Ворохта, Микулічин, Верхнє, Нижнє та Середнє Березне. Капелу запрошували кращі родини, адже авторитет музикантів оцінювався не лише їхньою грою, а й високою особистісною культурою, інтелігентністю та зовнішньою привабливістю І. Ф. Соколюка і Д. М. Линдюка. Один із газдів-запрошувачів, справедливо вважаючи, що на той час ніхто, крім музикантів соколюківсько-дем'янівської капели, так «сильно» не грав, висловився дуже відверто й дотепно: «Інших не хочу бачити навіть у себе на городі, не то що на весіллі». На жаль, здоров'я не дозволило Дем'яну довго музикувати зі славетним цимбалістом Іваном Федоровичем Соколюком. Останнє весілля, на якому вони грали разом, відбулося в с. Брустури, згодом, незадовго до смерті скрипаля, невиліковна хвороба якого все далі прогресувала.

Племінниця Дем'яна п. Марія надала іншу інформацію щодо хвороби свого вуйка. За її словами, під час німецької окупації на долю музиканта випало нещастя на шість місяців опинитися на каторжних роботах в шахті, де він «заробив» астму, якою страждав до останніх днів життя.

Маючи блискучу музикальну пам'ять, досконалий слух, артистичну вдачу, «добру голову» та привабливу зовнішність, Д. Линдюк за час свого перебування в капелі набув славу неперевершеного й «славетного» музики, здатного презентувати себе не тільки грою на двох інструментах – скрипці та фуярці, – а й вдачею жартівника-гумориста і чоловіком, що мав успіх у космацьких красунь. Серйозне ставлення до свого статусу славетного скрипаля, яке «гонорово» підтримував вже за життя, музикант підтверджував тим, що нерідко практикував проведення «репетиційної» роботи у себе дома, турбуючись про ту «народну» оцінку діяльності керованого ним колективу, за яку ніс відповідальність передусім він сам. І це подобалося капелянам, адже, маючи вдачу врівноваженого і спокійного чоловіка, Дем'ян під час таких «репетицій» міг і розслабитися, полюбляючи жартувати серед своїх колег, вносячи у відношення між ними людську теплоту й довіру. Очевидно, це сприяло тому, що космачани і мешканці навколишніх сіл поважали скрипаля як музику й людину і «з гонором» запрошували його капелу на весілля. Сам же він, хоча із соціальних причин мав зовсім незначну матеріальну вигоду від виснажливих весільних «перегонів», вважав за честь брати в них участь як музикант і громадянин-пасіонарій.

Як згадує Дем'янова племінниця, її вуйко був настільки талановитим музикантом, що йому не складало ніяких труднощів переймати на слух почуту по радіо румунську чи молдавську мелодію і тут же відтворювати їх на фуярці або скрипці. Його фуярка так «файно говорила», а скрипка так «солодко співала», що «можна було слухати і не наслухатися» усього того, що він «вигравав». У репертуарі гуцульської музики були «Гуцулка», «Голубка», «Яблунівка», «Аркан», «Стільчика», «Коромисло», «Голити жиди», а також такі привнесені танці, як полька, вальс, «Яблучко». Полюбляючи грати на скрипці музику «до танцю», а на фуярці музику «до співу», Дем'ян віддавав перевагу тим творам, які найбільше полюблялися людям, із запалам граючи для старших «Аркан», «Гуцулку» й «Яблунівку», а для молоді – вальси та польки, тим

самим «рятуючи» свій «*гонор*» молодого чоловіка і статус визнаного скрипаля-«капельмейстера». Помер славетний музикант молодим, сорокарічним, у 1959 р., не залишивши учнів, проте космачани старшої генерації ще довго пам'ятали його зі скрипкою чи фояркою в руках, висловлюючи незабутні враження від запальної гри свого земляка.

На жаль, в 1950-х рр. не було можливості фіксувати гру народних музик на звукозаписуючій апаратурі, або занотовувати її на слух. Проте на сьогоднішній день є вторинний запис двох п'єс, які колись грав Дем'ян Линдюк, а запам'ятав тоді ще підліток, а нині видатний скрипаль Іван Іванович Соколюк. Записані нами від нього у 2006 р., ці п'єси, названі ним «*мелодіями Дем'яна Попиччина*», транскрибовані й досліджені аспірантом Яремою Павлівим, зберігаються у власних архівах кожного з нас. Знайомство з ними – і в аудіо-запису, і по нотних транскрипціях – уможливило трохи наблизитися до творчого мислення скрипаля, який по-своєму інтерпретував чути ним з дитинства мелодії свого села. Нинішній їх виконавець Іван Іванович Соколюк, у власному виконавському фонді якого серед розмаїття творів традиційної гуцульської інструментальної музики є зразки з титульними назвами, приміром, «*Мелодії Генца*», «*Мелодії Лобачука*», «*Мелодії Мозура*», зберігаються і «*Мелодії Дем'яна*» («*Мелодії Попиччина*») як вираження поваги до творчості незабутнього колеги. Одна з них – «*Мелодії Дем'яна Попиччина*» – це віртуозний уривок із танцювальної сюїти «*Гуцулка*», що складається із чотирьох «*колін*», мелодичний матеріал яких розгортається за принципом варіативної комбінаторики чотирьох споріднених або контрастних мелодичних послідовок. Їх повторення або контрастне зіставлення відбувається у відносно невеликому амбітусі, проте з, очевидно, тільки Линдюку властивою інтонаційно-ритмічною і орнаментальною винахідливістю, що дозволяє у грі І. Соколюка відчутти ознаки первинного індивідуального стилю саме його, Дем'яна Линдюка. Ці ознаки ще яскравіше виявляються у другому, цільному творі – «*До сліву*» (за мелодіями Попиччина), відносно повільні мелодії якого насичені таким інтенсивним розсипом мелізматичних угруповань, на виконання яких здатний багатий фантазією і рідкісною майстерністю винятково талановитий музикант. Прослухавши обидві п'єси, приходимо до висновку щодо комбінаторного мислення скрипаля, спроможного однаково винахідливо і повторювати, і оновлювати мелодичні послідовки, виходячи з даної йому Богом сильною художньою інтуїції щодо майстерної індивідуалізації мелодій, які побутують і визначають суто гуцульський стиль.

За оцінкою племінниці Марії Івасюк, а також за нашими висновками, Дем'ян Линдюк («Попиччин») увійшов до когорти найславетніших скрипалів своєї округи, «родовід» яких започаткував Василь Вардзарук, а продовжили, ставши самодостатніми скрипалями-«капельмейстерами» й організаторами-конкурентами, Дмитро Васильович Гудим'як («Гудим'ячків»; 1896 – 1981), Василь Васильович Походжук («Генц»; 1899 – 1991), Іван Олексійович Менюк («Менів»; 1903 – 1989), Михайло Петрович Слочак («Федорин»; 1913 – 2003), Юрій Михайлович Книшук («Штудер»; 1927 – 2007), Кирило Васильович Линдюк («Вітишин»; 1927 – 2003), Василь Дмитрович Капуляк (1928 – 2003), а також Іван Іванович Соколюк (1944 р. н.), який до цього часу утворює високі традиції професійного ставлення до участі у неперервному процесі гуцульського інструментально-капельного і сольного виконавства. У цьому ланцюгу чільне місце займає Дем'ян Михайлович Линдюк («Попиччин»), життя якого, на жаль, було коротким, але продуктивним і достойним того, щоб його ім'я не залишилося в забутті, поповнивши «пантеон» видатних скрипалів космацько-шепітської традиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мацієвський І. В. Музичні інструменти гуцулів. Вінниця : Нова книга, 2012. 464 с.

2. Мацієвська В. І. Виконавські особливості гуцульської весільної скрипкової музики. Актуальні напрямки відродження та розвитку народного інструментального мистецтва в Україні. Київ, 1995. С. 48-51; її ж. Музичні релікти гуцулів. Український світ. Київ, 1995.

3. Павлів Я. Бервінкові награвання космацького традиційного скрипаля Кирила Линдюка («Вітишина»): музично-текстологічний аналіз. Народна музика Волині та Полісся. Рівне, 2014. С. 184–191; його ж. Текстологический анализ двух исполнительских версий гуцульского скрипача. *Единство и многообразие славянского мира: наука, культура, искусство : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Санкт-Петербурге, 19-20 октября 2015 г.)*. СПб: Российский институт истории искусств, 2015. С. 62–64; його ж. Порівняльний аналіз бервінкових награвань гуцульського скрипаля. *Українська музика*. Львів, 2016. Ч. 2 (20). С. 31-38; його ж. Гуцульський скрипаль Іван Соколюк – репрезентант традиційної музики села Брустури (творчий портрет народного музиканта). *Десята конференція дослідників народної музики червононоруських (галицько-володимирських) та суміжних земель*. Львів, 2017. С. 269–280.

4. Яремко Б. І. Гуцульський скрипаль Василь Вардзарук («Якобишин») і його послідовники. *Етномузика* : збірка статей та матеріалів на честь 60-річчя Богдана Луканюка. Вип. 3. Львів, 2007. С. 57–66.

5. Яремко Б. І. Реконструкція «пантеону» скрипалів космацько-шепітської традиції. *Традиційна культура в умовах глобалізації: сучасні соціокультурні практики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (29-30 жовтня 2010 р.). Харків, 2010. С. 261–265.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Афанасенко Алла Миколаївна	старший викладач кафедри мистецьких дисциплін та методик їх викладання
Безносьок Олександр Олексійович	професор кафедри педагогіки та психології, кандидат педагогічних наук, професор
Боднар Марія Богданівна	доцент кафедри педагогіки та психології, кандидат психологічних наук, доцент
Бондаренко Тетяна Євгенівна	викладач кафедри біології, екології та методики їх викладання, кандидат біологічних наук
Васильюк Василь Миколайович	професор кафедри біології, екології та методики їх викладання, кандидат медичних наук, професор
Воляннюк Інна Оверківна	доцент кафедри української філології та суспільних дисциплін, кандидат філологічних наук, доцент
Галан Оксана Миколаївна	аспірант кафедри педагогіки та психології
Головатюк Людмила Михайлівна	старший викладач кафедри біології, екології та методики їх викладання, кандидат біологічних наук
Гуменюк Богдана Олександрівна	викладач педагогічного коледжу
Довганюк Ірина Ярославівна	асистент кафедри біології, екології та методики їх викладання
Довгань Олена Михайлівна	завідувач кафедри теоретико-методичних основ фізичного виховання, кандидат біологічних наук, професор
Ільєнко Микола Микитович	завідувач кафедри біології, екології та методики їх викладання, кандидат біологічних наук, професор
Комінярська Ірина Миколаївна	доцент кафедри української філології та суспільних дисциплін, кандидат філологічних наук, доцент
Медецька Тетяна Петрівна	викладач кафедри мистецьких дисциплін та методик їх викладання
Панфілова Олександра Георгіївна	доцент кафедри мистецьких дисциплін та методик їх викладання, кандидат мистецтвознавства
Пасічник Олена Василівна	доцент кафедри української філології та суспільних дисциплін, кандидат філологічних наук, доцент
Райчук Василь Михайлович	старший викладач кафедри мистецьких

	дисциплін та методик їх викладання
Ратинська Інна Василівна	асистент кафедри мистецьких дисциплін та методик їх викладання
Семенчук Оксана Володимирівна	магістрант 21 Бм групи факультету фізичного виховання та біології
Терпелюк Володимир Володимирович	доцент кафедри педагогіки та психології, кандидат педагогічних наук
Томашівська Мар'яна Мирославівна	аспірант кафедри мистецьких дисциплін та методик їх викладання
Фіголь Наталія Анатоліївна	доцент кафедри педагогіки та психології, кандидат педагогічних наук
Цицюра Неля Іванівна	доцент кафедри біології, екології та методики їх викладання, кандидат біологічних наук, доцент
Швидків Микола Львович	доцент кафедри мистецьких дисциплін та методик їх викладання, заслужений артист України, доцент
Яловський Павло Миколайович	аспірант кафедри педагогіки та психології
Яремко Богдан Іванович	професор кафедри мистецьких дисциплін та методик їх викладання, кандидат мистецтвознавства, професор

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ	3
Безносок Олександр. СЬОГОДЕННЯ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ	3
Боднар Марія. ДОСЯГНЕННЯ ЖИТТЄВОГО УСПІХУ ЯК ШЛЯХ ДО САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ	11
Галан Оксана. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ ЯК ПРОЦЕС СТАНОВЛЕННЯ ЦІЛІСНОЇ ОСОБИСТОСТІ	15
Райчук Василь, Ратинська Інна. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ДИРИГЕНТСЬКО-ХОРОВИХ УМІНЬ СТУДЕНТІВ МУЗИЧНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ	23
Терпелюк Володимир. ІННОВАЦІЙНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В КОНТЕКСТІ ЙОГО ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ	27
Фіголь Наталія. ПЕДАГОГІЧНИЙ ТАКТ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧИТЕЛЯ	31
Яловський Павло. ЗМІСТ КЛЮЧОВИХ ПОНЯТЬ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА	35
РОЗДІЛ II. ЕКОЛОГО-БІОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ У СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	40
Бондаренко Тетяна, Головатюк Людмила. СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ	40
Василюк Василь. ЕКОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ТА ВЛАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ)	45
Довганюк Ірина. ДОСЛІДЖЕННЯ ВИДОВОГО РІЗНОМАНІТТЯ ЛУСКОКРИЛИХ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «КРЕМЕНЕЦЬКІ ГОРИ»	54
Ільєнко Микола. АДАПТАЦІЯ – ПРОЦЕС ЧИ РЕЗУЛЬТАТ ПРОЦЕСУ?	58
Цицюра Неля, Семенчук Оксана. ГЕРБАРІЙ РОСЛИН КРЕМЕНЕЦЬКИХ ПІР СТУДЕНТІВ КРЕМЕНЕЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УЧИТЕЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ (1940 – 1950 рр.) ЯК ЗАСІБ ВИВЧЕННЯ АНТРОПІЧНИХ ЗМІН ФЛОРИ	62
РОЗДІЛ III. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ	69
Довгань Олена. ВИКОРИСТАННЯ ФІЗИЧНИХ ВПРАВ ДЛЯ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ЛІКУВАННЯ ПЛОСКОСТУПОСТІ	69
РОЗДІЛ IV. ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИСКУРС КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА МИСТЕЦТВА	74
Афанасенко Алла, Медецька Тетяна. НАРОДНА ПІСНЯ ЯК ОСНОВА ВОКАЛЬНОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ УКРАЇНСЬКЕ	74
Воляннюк Інна. ЛІРИЧНІ ОБРАЗИ ПОЕЗІЇ ЮРІЯ КЛИМЦЯ: МОВНІ ЗАСОБИ ТА СЕМАНТИЧНЕ НАПОВНЕННЯ	78
Комінярська Ірина, Пасічник Олена. ЛІТЕРАТУРА УКРАЇНСЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ ЯК МІСІЯ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНТСТВА	82
Панфілова Олександра, Гуменюк Богдана. СКУЛЬПТУРА КЛАСИЦИЗМУ НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ ВОЛИНСЬКОГО СКУЛЬПТОРА ТОМАША ОСКАРА СОСНОВСЬКОГО	86
Томашівська Мар'яна. ПОХОДЖЕННЯ СІМЕЙСТВА ОКАРИН В УКРАЇНІ	93
Швидків Микола. ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОЕТИЧНИХ ОБРАЗІВ Т. ШЕВЧЕНКА В «МУЗИЦІ ДО КОБЗАРЯ» М. ЛИСЕНКА	97
Яремко Богдан. РЕКОНСТРУКЦІЯ ТВОРЧОГО ПОРТРЕТУ ДЕМ'ЯНА ЛИНДЮКА («ПОПИЧЧИНА»)	104
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	110

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Збірник наукових праць

Випуск 16

Матеріали подані мовою оригіналу

Літературний редактор – Терп'як О. П.

Комп'ютерна правка – Ящук Л. В.

Макет обкладинки – Юрчук С. П.

Відповідальність за новизну і достовірність наведених результатів і коректність висловлювань несуть автори. Точка зору редколегії не завжди збігається з позицією авторів. Усі матеріали надруковані в авторській редакції. Рукописи рецензуються.

Редакційна колегія прагне до покращення змісту та якості оформлення видання і буде вдячна авторам і читачам за висловлювання зауважень та побажань.

Підписано до друку 15.05.2019 р. Зам. № 309.

Формат 60x84/8. Гарнітура ARIAL.

Папір офісний. Друк RISO.

Ум. друк. арк. 17,4 Обл. вид. арк. 11,8

Тираж 100 примірників.

Видруковано у видавничому центрі Кременецької обласної
гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка
47003, вул. Ліцейна, 1, м. Кременець

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №6074 від 13.03.2018 р.